T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

KIRSAL ALANLARDA ÇOK BOYUTLU YOKSULLUĞUN COĞRAFİ AÇIDAN ANALİZİ: AĞRI İLİ ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

TEZİ HAZIRLAYAN
GÜRCÜ AYGÜN

TEZ DANIŞMANI
DR.ÖĞR.ÜYESİ CANAN ZEHRA ÇAVUŞ

ÇANAKKALE-2021

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

KIRSAL ALANLARDA ÇOK BOYUTLU YOKSULLUĞUN COĞRAFİ AÇIDAN ANALİZİ: AĞRI İLİ ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

TEZİ HAZIRLAYAN
Gürcü AYGÜN

Tez Danışmanı
Dr.Öğr.Üyesi Canan Zehra ÇAVUŞ

ÇANAKKALE-2021

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi'ne uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Gürcü AYGÜN

03/12/2021

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının bitmesini çok isteyen biri vardı. Danışmanım rahmetli Pof. Dr. Cengiz AKBULAK. Ancak daha tez çalışmamın yarısına bile gelmeden hocamı kaybettim. Ne hocam ne de ben hayal ettiğimiz doktora savunmasını birlikte yapamadık. Hocam yanımda olamasa bile öğrettikleri benim yanımdaydı. Karşılaştığım her sorunda onun bana bir çözüm yolu bıraktığını gördüm. Beni çözümsüz bırakmadığı, bilgi ve donanımlarını her zaman benimle paylaştığı için değerli hocam rahmetli Prof. Dr. Cengiz AKBULAK'ı rahmetle anıyor ve ona sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Danışmanımı kaybedince bana kapısını sonuna kadar açan değerli danışman hocam Dr.Öğr.Üyesi Canan Zehra ÇAVUŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Her zaman işlerimi kolaylaştırdığı, çözümsüz dediğim her sorunda bana bir yolun daha olduğunu gösterdiği için minnettarım.

Tez çalışmamın daha güzel ve kaliteli bir çalışma olabilmesi için araştırmanın başından itibaren yanımda olan, her zorlandığımda yardım isteyebilme imkanını bana veren çok değerli hocam Prof. Dr. Şeref ULUOCAK'a şükranlarımı sunarım. Araştırmam sırasında görüşlerini ve bilgilerini benimle paylaşan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi. Salim Aziz'e teşekkür ederim.

Doktora tez savunma sınavı jüri üyeliği teklifini kabul ederek beni mutlu eden değerli hocalarım Prof. Dr. Faruk KAYA ve Prof. Dr. Mesut DOĞAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca motive edici konuşmalarıyla yanımda olduklarını hissettiren kıymetli hocalarım Prof. Dr. Özlem SERTKAYA DOĞAN ve Prof. Dr. İsmet AKOVA'ya şükranlarımı sunarım.

Tez çalışmam sırasında belki de en zorladığım anlardan biri yoksulluk analizini yaptığım zamanlardı. Analizi baştan sona nasıl yapacağımı bana tane tane anlatan değerli hocam Prof.Dr. Hüseyin ÇAVUŞ'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma sahasına ait haritaları hazırlama sürecinde bana destek veren arkadaşlarım Alim ALTUNAY, Derya ÇAKAROZ ve Arş.Gör. Fikriye GÜL UYGUN'a sonsuz teşekkür ederim. Araştırma sırasında takılıp tökezlediğim bunu nasıl yaparım dediğim anda bana fikir veren değerli arkadaşım Gülsüm AKKUŞ'a teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmam sırasında yaşadığım zorluklarda her zaman yanımda olan ve desteğini hissettiren kıymetli arkadaşım Arş. Gör. Canan KÜLEK'e teşekkür ederim. Çalışma alanım olan

Ağrı'ya gittiğimde bana anketleri daha rahat bir ortamda yapabilmem için gerekli şartları sağlayan ve tez çalışmam boyunca her daim maddi ve manevi desteklerini hissettiren değerli hocam Fahri DÜNDAR ve öğrencilerine (yani canlarına) çok teşekkür ederim.

Tezimde kullanmak üzere gerekli bilgi ve istatistikleri temin etmemde bana yardımcı olan Ağrı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü Bitkisel Üretim ve Bitki Sağlığı Müdür Vekili Baykan ARSLAN'a, Hayvan Sağlığı Yetiştiriciliği ve Su Ürünleri Şube Müdür Vekili Şerif YILMAZ'a, Ziraat Mühendisi Orhan KARAGÖZ'e, Kırsal Kalkınma Ve Örgütlenme Şube Müdür Vekili Yaşar TURAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Anketlerin yapımında bana yardımcı olan Sinan AKDEMİR ve ailesi başta olmak üzere Bardaklı Köy muhtarı Mehmet Nuri KIZILARSLAN'a, Halaç Köy muhtarı Mehmet CENGİZ'e, a, Dedebulak Köy muhtarı Fesih YARDIMCI'ya, Değirmendüzü Köy muhtarı İbrahim DURSUN'a, Doğansu Köy muhtarı Eşref ÖĞÜRCE'ye, Kazanbey Köy muhtarı Besim TURACI'ya, Ortadirek Köy muhtarı Adnan KAYA'ya , Örtülü Köy muhtarı, Subeşiği Köy muhtarı Hüsrev KAYA'ya, Suluçem Köy muhtarı Zafer KAYA'ya, Tanyolu Köy muhtarı Kemal ARTAN'na, Telçeker Köy muhtarı Şükrü ÖZER'e , Tutak Köy muhtarı Muhacir ÖNELGE'ye, Ulukent Köy Muhtarı Mehmet Engin'e ve misafirperver çok değerli köy halkına içten teşekkürlerimi sunarım.

Ve en önemlisi hayatımın her aşamasında bana destek olan AİLEME sonsuz teşekkür ederim. Böyle bir aileye sahip olduğum için ve bana bu güzel hayatı verdiği için RABBİM'e sonsuz şükürler olsun !!!!

Gürcü AYGÜN

Çanakkale 2021

ÖZET

KIRSAL ALANLARDA ÇOK BOYUTLU YOKSULLUĞUN COĞRAFİ AÇIDAN ANALİ: AĞRI İLİ ÖRNEĞİ

Gürcü AYGÜN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Coğrafya Anabilim Doktora Tezi

Danışman: Dr.Öğr.Üyesi Canan Zehra ÇAVUŞ

03/12/2021, 162

Çalışmada Ağrı ili kırsal alanlarında çok boyutlu yoksulluğun durumu, şiddeti ve coğrafi ortam ile ilişkisi incelenmiştir. Beş bölümden oluşan çalışmada ilk bölümde yoksulluk kavramı ve türleri, ikinci bölümde araştırmada kullanılan veri ve yöntem, üçüncü bölümde araştırma sahasının genel coğrafi özellikleri, dördüncü bölümde bulgular ve beşinci bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Çalışmada örneklem alanı olacak köyler Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri'nden biri olan MOORA-Oran Yöntemi ile belirlenmiştir. Çok Boyutlu Yoksulluğu hesaplayabilmek için gerekli olan mikro veriler hanehalkı anketleri ile elde edilmiştir. Analizler OPHI ve UNDP'nin 2010 yılında geliştirdiği Çok Boyutlu Yoksulluk Analizi yöntemine göre yapılmıştır. İlde kırsal alanlarda Çok Boyutlu Yoksulluğu etkileyen faktörlerin tespitinde Çok Değişkenli Regresyon Analizi'nden faydalanılmıştır.

Araştırma sonucunda örneklem alınan 14 köyden 4'nün yoksul, 6'sının yoksulluk açısından riskli ve 4'nün ise yoksul olmadığı tespit edilmiştir. Yoksul olan köylerde hanehalkı üyelerinin eğitim seviyesi oldukça düşük olup, hanenin temel geçim kaynağının yevmiyeli-geçici iş olduğu gözlenmiştir. Bu alanlarda konutların yapımında briket, kerpiç ve toprak malzeme kullanımı oldukça yaygın olup, konutların zemini büyük oranda toprak-kumdan oluşmaktadır. Çalışmada hem yoksul hem de yoksulluk açısından riskli köylerin en önemli problemlerinden birinin su kaynaklarındaki yetersizlik olduğu belirlenmiştir. Hanelerde su şebekesinin olmadığı köylerde halk kendi imkanları ile su ihtiyacını karşılamaktadır. Yoksul olan köylerde ortalama yükselti ve ortalama eğimin oldukça yüksek, yıllık ortalama sıcaklık ve yıllık ortalama yağışın düşük olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal alanlar, Çok Boyutlu Yoksulluk, Coğrafi çevre, Ağrı

ABSTRACT

GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF MULTIDIMENSIONAL POVERTY IN RURAL AREAS: THE CASE OF AĞRI

Gürcü AYGÜN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Doctoral Dissertation in Geography

Advisor: Dr.Öğr.Üyesi Canan Zehra ÇAVUŞ

03/12/2021, 162

In the study, the relationship of multidimensional poverty with the situation, severity and geographical environment in rural areas of Ağrı province was examined. In the study, which consists of five parts, the concept of poverty and its types in the first part, the data and method used in the research in the second part, the general geographical characteristics of the research area in the third part, the findings in the fourth part and the results and suggestions in the fifth part.

The villages that will be the sampling area in the study were determined by the MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis) Ratio Method, which is one of the Multi-Criteria Decision Making Methods. Micro data required to calculate Multidimensional Poverty were obtained through household surveys. The analyzes were made according to the Multidimensional Poverty Analysis method developed by OPHI and UNDP in 2010. Multivariate Regression Analysis was used to determine the factors affecting Multidimensional Poverty in rural areas in the province.

As a result of the research, it was determined that 4 of the 14 villages sampled were poor, 6 of them were at risk in terms of poverty and 4 of them were not poor. In the poor villages, the education level of the household members is quite low, and it has been observed that the main source of income of the household is casual-temporary work. In these areas, the use of briquettes, adobe and soil materials is very common in the construction of the houses, and the floors of the houses are mostly soil-sand. In poor villages, where toilets in the house are very limited, some of the households do not even have a kitchen or a bathroom. In the study, one of the most important problems of both poor and risky villages is the insufficiency of water resources. In villages where there is no

water network in the households, the people meet their water needs with their own means. It has been determined that the average elevation and average slope are quite high in the poor villages, and the annual average temperature and annual average precipitation are low.

Keywords: Rural Areas, Multidimensional Poverty, Geographic Environment, Ağrı

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ETİK BEYAN…… i

TEŞEKKÜR…….. ii

ÖZET ……..…….…….. iv

ABSTRACT …….. v

İÇİNDEKİLER ……..…… vii

SİMGELER ve KISALTMALAR……..…… xi

TABLOLAR DİZİNİ…….…. xii

ŞEKİLLER DİZİNİ……..……...…….….. xiv

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ 1

1.1. Araştırma Problemi……... ...…….…… 5

1.2. Çalışmanın Amacı ....……. 5

1.3. Çalışmanın Önemi…….....…….. 6

1.4. Araştırmanının Kapsamı ve Sınırlılıkları……. 6

1.5. Araştırmanın Hipotezleri…….. 7

1.6. İlgili Çalışmalar 8

1.6.1. Çok Boyutlu Yoksulluk Yazınına İlişkin Uluslar arası Çalışmalar……....…….. 8

1.6.2. Çok Boyutlu Yoksulluk Yazınına İlişkin Ulusal Çalışmalar……. 12

İKİNCİ BÖLÜM
KURAMSAL ÇERÇEVE/ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR 13

2.1. Yoksulluğun Kavramsallaştırılması…… ....…….…..... 13

2.2. Yoksulluk Türleri…….. 15

2.2.1. Mutlak-Göreli Yoksulluk……...……..…..…… 15

2.2.2. Objektif-Subjektif Yoksulluk……. 18

2.2.3. Gelir-İnsani Yoksulluk……... 19
2.2.4. Kentsel-Kırsal Yoksulluk…….. 20
2.2.5. Kronik-Geçici Yoksulluk……... 22
2.2.6. Yeni Yoksulluk- Çalışan Yoksulluğu…… 23
2.2.7. Nöbetleşe Yoksulluk-Ultra Yoksulluk……. 23
2.2.8. Yapabilirlikten Yoksunluk (Kapasite Yoksulluğu) ……..... 24
2.3. Yoksulluğun Ölçüm Yöntemleri ……...…...…… 25
2.3.1. Mutlak Yoksulluk Endeksleri ……..... 25
2.3.1.1. Kafa Sayısı Endeksi ……. 25
2.3.1.2. Yoksulluk Açığı Endeksi (Poverty Gap Ratio) …… 26
2.3.1.3. Sen Endeksi (Sen Index) ……... 26
2.3.1.4. Foster, Greer ve Thorbecke Yoksulluk Endeksi (Foster, Greer ve Thorbecke Index) ……. 27
2.3.2. Birleşik Yoksulluk Endeksleri ...…… 28
2.3.2.1. İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index) 28 ……
2.3.2.2. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (Multidimensional Poverty 29 Index) ……
2.4. Yoksulluğun Nedenleri ……. 30
2.5. Kırsal Kalkınma Kavramına Yönelik Tanımlar …… 35
2.5.1. Kırsal Alan ……. 35
2.5.2. Kırsal Kalkınma …….. 37
2.6. Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluğun Mekânsal Görünümü ……... 45
2.6.1. Dünyada Yoksulluğun Mekânsal Görünümü ……. 45
2.6.2. Türkiye'de Yoksulluğun Mekânsal Görünümü …….. 49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ 53

3.1. Veri ....……..... 53
3.2 Yöntem ....……..... 53
3.2.1. Veri Girişi Ve CBS Ortamında Veri Tabanı Oluşturulması …… 55
3.2.2. Arazi Çalışmalarıyla Yoksulluk Göstergelerine İlişkin Verilerin Toplanması …… 55
3.2.3. Anket Yapılacak Köylerin Seçimi ve Anket Uygulaması ……... 56
3.2.4. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'nin Hesaplanması …… 58

3.2.5. Yoksulluk ile Coğrafi Özelliklerin İlişkilendirilmesi …….. 61
3.3. Yoksulluğun Nedenlerinin Belirlenmesi – Çok Değişkenli Regresyon Analizi ... 61
3.4. SWOT Analizi ....……..... 62
3.5. Yoksulluk Haritaları ....……..... 63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ÇALIŞMA ALANININ DOĞAL VE BEŞERî COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ 65

4.1. Çalışma Alanının Coğrafi Konumu ve İdari Yapısı ....……..... 65
4.2. Çalışma Alanının Fiziki Coğrafya Özellikleri ....……..... 66
4.2.1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikleri …… 66
4.2.2. İklim ve Bitki Örtüsü Özellikleri …….. 72
4.2.3. Hidrografya Özellikleri …….. 75
4.2.4. Toprak Özellikleri ……. 79
4.3. Çalışma Alanının Beşerî Ve Ekonomik Coğrafya Özellikleri ……. 83
4.3.1. Çalışma Alanının Nüfus Yapısı ve Değişimi ……. 83
4.3.2. Kırsal ve Kentsel Nüfus ……. 85
4.3.3. Nüfusun Mekânsal Dağılımı …….. 86
4.3.4. Çalışma Alanının Göç Özellikleri …….. 88
4.4. Yerleşme Özellikleri ……. 90
4.5. Ekonomik Özellikleri …… 96
4.5.1. İlin Genel Arazi Kullanım Durumu …… 96
4.5.2. Tarım ……..... 98
4.5.3. Hayvancılık …… 102
4.5.4. Sanayi ve Ticari Faaliyetler ……..... 107

BEŞİNCİ BÖLÜM
BULGULAR 109

5.1. Anket Bulguları ....……..... 109
5.1.1. Hanelerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular ....……..... 109
5.1.2. Hanelerin Ekonomik Özelliklerine İlişkin Bulgular …….. 111
5.1.3. Hanelerin Yerleşme Özelliklerine İlişkin Bulgular …… 114
5.1.4. Hanelerin Yoksulluk Algısı ve Yoksulluk Üzerine Düşünceleri …… 118

5.2. Çok Değişkenli Regresyon Analizi'ne İlişkin Bulgular ……... 122
5.3. Ağrı İlinde Kırsal Alanlarda Çok Boyutlu Yoksulluğun Mekânsal Dağılışı 123
5.3.1. Yerleşmelerin Fiziki Coğrafya Özelliklerine Göre Çok Boyutlu Yoksulluğun Mekânsal Dağılışı ……... 126
5.3.2. Yerleşmelerin Beşerî Coğrafya Özelliklerine Göre Çok Boyutlu Yoksulluğun Mekânsal Dağılışı ……... 128
5.4. SWOT Analizi ……. 133
BÖLÜM VI 136
SONUÇ VE ÖNERİLER
6.1. Öneriler …….. 143
KAYNAKÇA ...……. 148
EKLER …….……. I
EK 1. HaneHalkı Anket Formu ……..……... I
EK 2. Anket Yapılan Köylerde Gerçekleştirilen Arazi Çalışması Esnasında Kaydedilen Görüntülere Örnekler. ……..... XIII

SİMGELER VE KISALTMALAR

BM: Birleşmiş Milletler

CBS: Coğrafi Bilgi Sistemleri

ÇBY: Çok Boyutlu Yoksulluk

ÇBYE: Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi

ÇKKV: Çok Kriterli Karar Verme

DB: Dünya Bankası

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

IMF: Uluslararası Para Fonu

İGR: İnsani Gelişme Raporu

İYE: İnsani Yoksulluk Endeksi

MOORA: Oran Analizi Temeline Dayalı Çok Amaçlı Optimizasyon Yöntemi

OPHI: Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Girişimi

SEGE: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik

SYM: Sayısal Yükselti Modeli

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜSİAD: Türk İş Adamları ve Sanayicileri Derneği

UNDP: Birleşmiş Milletler Gelişme Programı

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Yoksulluğu etkileyen temel faktörler	35
Tablo 2	Dünyada yoksul birey sayısının ve yoksulluk oranlarının seçilmiş bölgelere dağılımı (1990-2019)	46
Tablo 3	Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine göre hesaplanan yoksulluk oranları (%)	51
Tablo 4	Medyan Gelirin %50'si temelinde göreli yoksulluk oranlarının İBBS I. Düzey Bölgelere göre dağılımı (%)	52
Tablo 5	ÇBYE hesaplamasında kullanılan değişkenler ve ağırlık puanları	56
Tablo 6	Çalışma alanında kırsal ve kentsel nüfusun yıllar içerisindeki değişimi	86
Tablo 7	Çalışma alanının genel göç özellikleri	89
Tablo 8	Ağrı'da yıllara göre tahıl üretim alanları ve üretim miktarları (2010-2020)	99
Tablo 9	Ağrı ilinde yıllara göre yem bitkileri üretim alanları ve üretim miktarları (2010-2020)	101
Tablo 10	Katılımcıların geçim sıkıntısı ve maddi zorluktan dolayı yaşadıkları problemlerin oransal dağılımı (%)	113
Tablo 11	Katılımcıların ikamet ettikleri hanelere ilişkin özellikler	116
Tablo 12	Katılımcıların ulaşım araçlarına sahip olma durumu	117
Tablo 13	Katılımcıların yoksulluğun kendileri için ne anlam ifade ettiğine dair görüşlerinin oransal dağılımı (%)	119
Tablo 14	Katılımcılara göre köyde bir hanenin yoksul olma nedenlerinin oransal dağılımı (%)	119
Tablo 15	Katılımcıların bir hanenin köyde yoksul sayılmaması için aylık gelir miktarının ne kadar olması gerektiğine dair görüşlerinin oransal dağılımı (%)	120
Tablo 16	Katılımcılara göre köylerinde kalkınmanın sağlanması için yapılması istenilen destekleme türlerinin oransal dağılımı (%)	121

Tablo 17	Katılımcıların devletin yoksul aileler için sağladığı yardımlardan faydalanma durumu (%)	121
Tablo 18	Çoklu Regresyon Analizi'ne ilişkin değerlerin gösterimi	122
Tablo 19	Anket yapılan köylerde yoksul kişi sayısı, yoksulluk şiddeti ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeks puanı	124
Tablo 20	Çok Boyutlu Yoksulluk açısından yoksul kategorisinde yer alan köylerde her bir boyutun ÇBYE puanına katkısı	125
Tablo 21	Çok Boyutlu Yoksulluk açısından yoksul sınıfında yer alan köylerde her bir boyutun ÇBYE değerine katkısı	126

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	Çalışmanın yöntem ve iş akış şeması	54
Şekil 2	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'nin boyutları, göstergeleri ve ağırlık puanları	58
Şekil 3	Çalışma alanının lokasyon haritası	65
Şekil 4	Çalışma alanı yükselti basamakları haritası	69
Şekil 5	Çalışma alanının aylık ortalama sıcaklık ve aylık ortalama yağış değerlerinin dağılımı (1940-2020)	73
Şekil 6	Çalışma alanı akarsu ağının genel görünümü	76
Şekil 7	Çalışma alanında büyük toprak gruplarının dağılışı	80
Şekil 8	Çalışma alanındaki nüfusun yıllar içerisindeki değişimi	85
Şekil 9	Çalışma alanında nüfusun mekânsal dağılışı	87
Şekil 10	Çalışma alanı genel arazi kullanım durumu	97
Şekil 11	Çalışma sahasında koyun sayısının yerleşmelere göre dağılışı	104
Şekil 12	Çalışma alanında sığır sayısının yerleşmelere göre dağılışı	106
Şekil 13	Katılımcıların yaş grupları ve eğitim durumlarına göre oransal dağılımı (%)	109
Şekil 14	Katılımcıların meslek grupları ve sosyal güvence durumlarına göre oransal dağılımı (%)	110
Şekil 15	Hanelerin temel geçim faaliyetleri ve aylık ortalama gelirlerine göre oransal dağılımı (%)	112
Şekil 16	Katılımcıların kendilerini ekonomik açıdan tanımlama durumu	113
Şekil 17	Katılımcıların ikamet ettikleri evin mülkiyet durumu ve konut yapımında kullanılan malzemelerin türü	114
Şekil 18	Katılımcıların ikamet ettikleri evin zemin ve çatı malzemesi türü	115
Şekil 19	Katılımcıların hanelerinin ısınmasında ve yemek pişirmede kullandığı yakıtların oransal dağılımı (%)	117
Şekil 20	Katılımcıların hanelerinin yoksulluk durumu ve köydeki diğer hanelerle kendi hanelerinin ekonomik durum mukayesesine göre oransal dağılımı (%)	118
Şekil 21	Ağrı ilinde Çok Boyutlu Yoksulluğun köylere göre durumu	132

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf No	Fotoğraf Adı	Sayfa No
Fotoğraf 1	Doğubayazıt Ovası'nda yer alan sazlık alanlardan görünümler	78
Fotoğraf 2	Ağrı ilinde kırsal alanlarda taş mesken örnekleri	91
Fotoğraf 3	Kapı ve penceresinde ahşap malzeme kullanılan bir mesken örneği	93
Fotoğraf 4	Tutak ve Doğansu Köyü'nde yapı malzemesi olarak briketin kullanıldığı mesken örnekleri	94
Fotoğraf 5	Kapı ve penceresinde ahşap malzemenin kullanıldığı bir mesken örneği	94
Fotoğraf 6	Ağrı ilinde kırsal alanlardaki yerleşmelerin çatılarında kullanılan malzemelere ait örnekler	95
Fotoğraf 7	Doğansu Köyü'nde şeker pancarı üretim alanlarından ve hasat zamanından görünümler	100
Fotoğraf 8	Doğubayazıt İlçesi'ndeki Gürbulak Gümrük Kapısı'ndan yolcu ve tır geçişlerine ait bir görünüm	108
Fotoğraf 9	Kazanbey Köyü'nde halkın önemli bir bölümünün su ihtiyacının karşılandığı köy çeşmesine ait görüntüler	130

I.BÖLÜM

GİRİŞ

Tarih boyunca tüm toplumlarda görülen yoksulluğun çok boyutlu ve karmaşık yapısından dolayı üzerinde uzlaşılmış genel-geçer bir tanımı bulunmamaktadır. Bu nedenle yoksulluğun tanımı yapılırken farklı birçok yaklaşım kullanılmaktadır. Yoksulluk kavramına, içinde bulunulan döneme göre farklı anlamlar yüklenmiştir. Bazen ucuz işgücü, bazen yardıma muhtaç kişiler olarak görülen yoksullar; bazen ise uzak durulması gereken kişiler olarak tarihten bugüne kadar var olmaya devam etmişlerdir (Uğur 2015: 2). İnsanlık tarihi kadar eski bir sorun olan yoksulluk küreselleşme, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesiyle çok daha fazla görünür bir hal almıştır (Benli ve Yenihan 2018: 11).

Kavram olarak yoksulluğu tanımlamak ne kazar zor ise yoksulluğu ölçmek de bir o kadar güçtür. Yoksulluğu gelire bağlı olarak ölçen geleneksel yoksulluk yaklaşımına göre yoksulluk mutlak veya göreli olabilir. Mutlak yoksulluk; belirli bir günlük ihtiyacını karşılamaya yetecek gelire sahip olmayan kişi olarak tanımlanırken, göreli yoksulluk ise; bireyin gelir düzeyinin içinde yaşadığı toplumdaki daha yüksek bir gelire sahip referans grupla kıyaslanmasına dayanmaktadır. Mutlak yoksulluk sınırı belirlenirken gıda-enerji alımı yöntemi ve temel ihtiyaçlar maliyeti yöntemleri kullanılmaktadır. Göreli yoksullukta ise yoksulluk eş değer medyan gelire bağlı olarak ölçülmektedir. Dünyada yoksullukla mücadele konusunda iki önemli politika üreticisinden biri olan Dünya Bankası yoksulluğun ölçümünde geleneksel yaklaşımı kullanmaktadır. Bir Bretton Woods kuruluşu olan IMF ile ortak strateji izleyen Dünya Bankası yoksulluğu gelir yoksulluğu olarak tanımlar ve parasal göstergelerle (kişi başına düşen milli gelir, reel ücret, işsizlik oranı, yoksulluk sınırı, yoksul kişi sayısı) ölçmektedir.

Gelirin insan yaşamının sadece bir unsuru olduğu ve geleneksel yöntemlere bağlı olarak yapılan yoksulluk ölçümlerinin bireylerin karşılaştıkları yoksunlukları açıklamada yetersiz kaldığının anlaşılması üzerine yeni yoksulluk ölçüm yöntemlerine ihtiyaç duyulduğu fark edilmiştir. Gerçekçi ve kabul edilebilir bir yoksulluk ölçümünün bireyin yaşamını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu barınma, eğitim, sağlık, güvenlik gibi boyutları da kapsaması gerektiği düşünülmüştür. Çok boyutlu bir yoksulluk ölçümü sunan

bu anlayış sadece gelir bazlı ölçüm yapan parasal yaklaşım modeline göre daha doğru ve sağlıklı çıkarımlar yapılabilmesine olanak tanımaktadır.

Çok boyutlu yoksulluk yaklaşımı (ÇBY) Amartya Sen'in kapasite yaklaşımına dayanmaktadır. Sen, yoksulluğu temel kapasitelerden yoksunluk veya belirli minimum ya da temel ihtiyaçlara ulaşmadaki başarısızlık olarak tanımlamaktadır (Sen 1976; Zanbak 2014: 2). Bireylerin arzu ettikleri hayatı sürdürebilmeleri ya da istedikleri kişi olabilmelerine imkân tanıyacak yeteneklere (barınma, eğitim, sağlık, güvenlik vb.) sahip olmasının önemine değinen kapasite yaklaşımı Birleşmiş Milletler (BM)'in yoksulluk ölçümlerine temel oluşturmuştur.

Amartya Sen'in kapasite anlayışından yola çıkarak yoksulluğu insani gelişme anlayışı çerçevesinde tanımlayan BM'ye göre refah, insanların tercihlerinin genişletilme süreci olarak görülmüştür. Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (UNDP)'nın 1990 yılında yayınladığı İnsani Gelişme Raporlarında (İGR) insani gelişme; doğumda yaşam beklentisi ile ölçülen uzun yaşam, ortalama eğitim yılı ve beklenen eğitim yılı ile ölçülen bilgi düzeyi, satın alma gücü paritesine göre uyarlanan kişi başına düşen milli gelir olarak ifade edilmiştir. UNDP tarafından 1996 yılında hazırlanan raporda yoksulluk ölçümü yapılırken insanların yoksunluklarına odaklanılması gerektiğine dikkat çekilmiş ve kapasite yoksulluk ölçümü yapılmıştır. Bu ölçümde eğitim, sağlık, beslenme gibi sosyal değişkenler dikkate alınmış ve 101 ülke için kapasite yoksulluk ölçümü yapılmıştır. 1997 yılında yayımlanan İGR'de kapasite yoksulluk ölçümü yeniden formüle edilmiş ve insani yoksulluk kavramına evrilmiştir. İnsani Yoksulluk yaklaşımında 3 unsur dikkate alınmıştır. Bunlar; 40 yaşına kadar yaşaması beklenmeyen bireylerin yüzdesi, okur yazar olmayan bireylerin yüzdesine bağlı olarak ölçülen eğitim ve bilgi yoksunluğu, temiz su ve sağlık hizmetlerine erişimden yoksun ve 5 yaşın altında yeterli vücut ağırlığına sahip olmayan çocukların yüzdesini kriter alan ekonomik yoksunluktur (UNDP 1997; 125; Uğur 2015: 4).

2010 yılına kadar kullanılan İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE) bu tarihten itibaren Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE) adı altında yayınlanmaya devam etmiştir. Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI) ve UNDP tarafından geliştirilen bu endekste yoksulluk "yoksunluklar" temelinde ölçülmektedir. ÇBYE hanehalkı anketlerinden elde edilen mikro veriler aracılığıyla eğitim, sağlık ve yaşam standartları boyutunda bireylerin yaşadıkları yoksunlukları ölçmeyi amaçlamaktadır. ÇBYE 3 temel boyutta insani yoksunluklara odaklanmaktadır. Sağlık ve eğitim boyutunda 2, yaşam

standardı boyutunda ise 6 temel göstergeyle bireylerin yoksunlukları ölçülmektedir. ÇBYE'de sağlık boyutunda çocuk ölüm oranı ve beslenme, eğitim boyutunda eğitim yılı ve çocukların okula devamlılığı, yaşam standardı boyutunda ise elektrik, hijyen olanakları, konut zemini, temiz içme suyu, mutfakta kullanılan yakıt tipi ve varlıklar göstergeleri yer almaktadır. ÇBYE yoksulluğa daha geniş bir perspektiften bakmayı sağlamaktadır. Çünkü yoksulluğu pişirme yakıtı, temiz su ve temel sağlık hizmetlerine erişim gibi farklı değişkenler kullanarak çok boyutlu değerlendirme imkânı sunmaktadır (Doğan ve Tatlı 2014: 119).

2020 yılında yayınlanan Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi raporunda 107 ülke için yapılan ölçümlerde dünyada 1 milyar 300 milyon kişinin (dünyanın toplam nüfusunun %22'si) çok boyutlu yoksulluk sınırı altında hayatını idame ettiği tespit edilmiştir. Söz konusu rakamın 644 milyonu 18 yaş altındaki çocuklardan oluşmaktadır. Altı yetişkinden biriyle karşılaştırıldığında her 3 çocuktan birinin yoksul olduğu görülmüştür. Ayrıca raporda dünyada 60 yaş üzerindeki bireylerin 107 milyonunun çok boyutlu yoksul sınırı altında yaşadığı ifade edilmiştir (OPHI ve UNDP 2020: 3).

Dünyada çok boyutlu yoksulluğun en yaygın olduğu alanlar Sahra-Altı Afrika (558 milyon kişi) ve Güney Asya (530 milyon kişi) ülkeleridir. Sahra-Altı Afrika ülkelerinde yaşayan nüfusun %84,3'ü çok boyutlu yoksulluk sınırı altında yaşamaktadır. Orta gelirli ülkelerde ise nüfusun %67'si yoksulluk sınırı altında yaşamını devam ettirmektedir.

Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi Raporu'nda çok boyutlu yoksulluğa katkı yapan boyutlara ilişkin bilgiler de verilmiştir. Söz konusu raporda dünyada ÇBY sınırı altında yaşayan 803 milyon kişinin yeterli beslenemediği için yoksul kategorisinde değerlendirildiği belirtilmiştir. 476 milyon hanede ise çocukların okula gidemediği bilgisine yer veren raporda 1,2 milyar kişinin temiz pişirme yakıtına, 687 milyon kişinin elektriğe, 1,03 milyar kişinin ise yaşam standardının düşük seviyede olmasından dolayı çok boyutlu yoksulluk tuzağına yakalandığı tespit edilmiştir (OPHI ve UNDP 2020: 3).

ÇBY sınırı altında yaşayan nüfusun %84,2'si kırsal alanlarda yaşamakta olduğu için çevresel şoklara karşı daha duyarlıdır. Örneğin; Sahra-Altı Afrika ülkelerinde yaşayan nüfusun %71,9'u (466 milyon kişi) kırsal alanlarda yaşamaktadır. Yine aynı bölgede kentlerde yaşayıp da çok boyutlu yoksulluk sınırı altında hayatını devam ettirenlerin oranı %25,2 olarak ölçülmüştür. Güney Asya'da çok boyutlu yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun %37,6'sı (465 milyon kişi) kırsal alanlarda yaşamakta iken kentte bu oran %11,3

(65 milyon kişi) olarak hesaplanmıştır. Kırsal alanlarda çok boyutlu yoksulluk sınırı altında yaşayan bireylerin en fazla yoksunluk yaşadığı gösterge temiz pişirme yakıtına sahip olmamalarıdır. Genel olarak temiz pişirme yakıtına erişim sorunu yaşanan bölgeler Sahra-Altı Afrika ülkeleri, Güney Asya ülkeleri, Latin Amerika ve Karayipler ile Ortadoğu ülkelerinin kırsal bölgeleridir (OPHI ve UNDP 2020: 19).

Günümüzde Türkiye'de yapılan yoksullukla ilgili çalışmalarda refah göstergesi olarak daha çok gelir yaklaşımına dayalı ölçümler yapılmaktadır[1]. Sadece gelire dayalı ölçümlerin yoksulluğu yeterince ölçmediği düşüncesinden hareketle bu çalışmada Çok Boyutlu Yoksulluk yaklaşımı kullanılmıştır. Yapılan literatür taramasında Türkiye'de sınırlı sayıda yapılan ÇBY çalışmalarının ülke geneli için yapıldığı, bölgesel ve yerel özellikleri dikkate almadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmayla ÇBY ilk kez il özelinde ve kırsal alanlarda hesaplanacağı için literatüre önemli ölçüde katkı sunacağı düşünülmektedir.

[1] Veri yetersizliğinden dolayı Türkiye 2020 yılında yayımlanan Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk İndeks Raporu'nda değerlendirmeye alınmamıştır.

1.1. Araştırma Problemi

Yoksullukla mücadele çalışmaları hazırlanırken yoksulluğun çok boyutlu yapısı dikkate alınmalıdır. Yoksulluğun sadece ekonomik, sadece sosyolojik ya da sadece psikolojik yönüne odaklanan çalışmalarda istenilen başarı elde edilememektedir. Bireyin yaşadığı mekânın coğrafi özellikleri hanede yaşayan bireylerin ekonomik ve sosyolojik durumunu etkilemektedir. Çalışma alanı olarak seçilen Ağrı ili gerek coğrafi özellikleri gerekse sosyo-ekonomik açıdan Türkiye'nin en sorunlu bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 1996 yılında yayınlanan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması" başlıklı çalışmasında 76 il içerisinde Ağrı ili 74. sırada yer almıştır. 2003 yılında yapılan çalışmada 81 il dikkate alınmış ve burada Ağrı ili 80. sırada bulunmaktadır. 2011 yılında yapılan çalışmada 79. sırada yer alan il, 2017 yılında yapılan çalışmada bir basamak gerileyerek 80. sırada bulunmaktadır. İlde coğrafi şartların tarımsal üretimi sınırlandırması, mera ve otlak alanlarının geniş olması hayvancılığın gelişimine katkı sunmuştur. Ancak son yıllarda hayvan yetiştiriciliğinde kullanılan ürünlerin girdi masraflarının yükselmesi, bireylerin çobanlık mesleğini yapmak istememesinden dolayı hayvanların bakımını üstlenecek çoban bulunmaması, kırsal bölgelerde ve yayla alanlarında güvenlik endişesinin yaşanmasından dolayı hayvancılık faaliyetleri gerilemektedir. İş imkanlarının kısıtlı olduğu bölgede halk çalışmak için büyük şehirlere doğru göç etmektedir. Buna bağlı olarak ilde beşerî ve sosyal sermaye azalmaktadır.

1.2. Çalışmanın Amacı

Beşerî bir problem olan yoksulluğu meydan getiren faktörler tespit edilebilir ve bu sorunun çözümüne yönelik politikalar geliştirilebilir. Kolay hesaplanabilir olduğu için yoksulluk ölçümlerinde daha çok gelir yetersizliği üzerine odaklanılmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda ise yoksulluğun sadece gelir yetersizliğinden kaynaklanmadığı, gelir eksikliğinin yanında eğitim, sağlık, yaşam standartları kalitesinin düşüklüğü gibi birçok unsura bağlı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu nedenle bu çalışmada kırsal alanda yoksulluk profili oluşturulurken gelirin yanında hanelerin eğitim, sağlık ve yaşam kalitesinin bir arada çözümlemesine olanak tanıyan Çok Boyutlu Yoksulluk Analizi yönteminden faydalanılmıştır. Buna göre bu çalışmanın amacı Ağrı ilinde kırsal alanlarda çok boyutlu yoksulluğun durumu, şiddeti ve nedenlerini tespit ederek yoksulluğun coğrafi çevre ile ilişkisini incelemektir.

1.3. Çalışmanın Önemi

Yoksulluğun sadece gelir yetersizliğinden kaynaklanan tek boyutlu bir problem olmadığı hem uluslararası hem de ulusal otoriteler tarafından kabul edilmektedir. Ancak yoksullukla mücadele politikaları hazırlanırken yoksulluğun çok boyutluluğu göz ardı edilmekte sadece ekonomik, sosyolojik ya da psikolojik boyutu ele alınmaktadır. Hazırlanan plan ve politikalarda bulunan eksiklikler sahada pek çok alanda yaşanan problemi çözememekte veya yetersiz kalmaktadır.

Bu çalışma ile çok boyutlu yoksulluk konusu ilk kez il ölçeğinde ve kırsal alanlara yönelik olarak yapılmıştır. Literatür taramasında Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'nin Türkiye geneli için hesaplandığı ancak bölgesel ve yerel ölçekli farklılıklara değinilmediği tespit edilmiştir. Yapılan çalışma ile çok boyutlu yoksulluk Ağrı ili özelinde örneklem seçilen köyler için hesaplanmış ve yoksulluğun kırsal alanlardaki durumu belirlenmiştir. Ayrıca yoksulluğun daha çok hangi boyutlardan kaynaklandığı tespit edilmiş ve bu durumun coğrafi şartlar ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Böylece çok boyutlu yoksulluk ile coğrafi özellikler arasındaki ilişki ilk kez il ölçeğinde ve kırsal alanlar üzerinde ele alınarak literatüre katkı sağlanmıştır.

Ağrı ilinde kırsal alanlarda çok boyutlu yoksulluğun durumunun ortaya koyulacağı bu çalışma ile sahada yoksulluğun hangi boyutlardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu kapsamda yatırımlar yoksulluğun ortaya çıkışında etkisi fazla olan boyutların iyileştirilmesine yönlendirilerek kamu kaynaklarının doğru ve etkin kullanımı sağlanabilir. Böylece çalışma sonuçları hem yoksulluğa maruz kalan insanlara hem de bu sorunla mücadele eden kurumlara faydalı olabilir. Analiz sonucunda yoksulluğun hangi boyutlardan (eğitim, sağlık, yaşam standardı) kaynaklandığı tespit edildiği için bu bölgeye yapılacak yatırımların daha çok hangi alanlara yönelik olması gerektiğine dair politika üreticilere fikir verebilir.

1.4. Araştırmanının Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışma alanı olarak seçilen Ağrı ili Merkez İlçe dahil 8 ilçe, 12 belediye ve 563 köyden oluşmaktadır. 563 köyün tamamını örnekleme dahil etmek zaman, emek ve maliyet açısından mümkün olamayacağı için Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) teknikleri kullanılarak örneklem alanları oluşturulmuştur. Bunun sonucunda Diyadin, Doğubayazıt, Patnos ve Taşlıçay ilçelerindeki toplam 14 köy çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları arasında karşılaşılan problemlerin başında anket çalışması esnasında yaşanan sıkıntılar gelmektedir. Daha önce bölgeye anket yapmak için gelen kişilerin yarattığı olumsuz düşünceler nedeniyle bireyler anket sorularını yanıtlarken tedirgin olmuşlardır. Ayrıca anket yapılan bazı köylerin terör bölgesine çok yakın olmasından dolayı anketörler kendilerini güvende hissetmediği için anketlerin bazıları tamamlanmadan bırakılmıştır. Özellikle bazı köylerde bu olumsuz havayı değiştirmek için uzun çabalar sarf edilmiştir.

1.5.Araştırmanın Hipotezleri

H1: Yükselti, eğim, ortalama sıcaklık, ortalama yağış, toprak özellikleri, arazi kullanım özellikleri gibi doğal çevre şartları köylerin yoksulluk seviyesini etkilemektedir.

H2: Hanehalkı reisinin yaşı, cinsiyeti, eğitimi, mesleği vb. demografik özellikleri hanenin bulunduğu köyün yoksulluğunu etkilemektedir.

H3: Köylerin en yakın asfalt yola olan mesafesi, en yakın sağlık kuruluşuna olan mesafesi ve akarsuya olan uzaklığı gibi faktörler ile köylerin yoksulluğu arasında bir ilişki bulunmaktadır.

H4: Bölgede kırsal alanların geliştirilmesine yönelik olarak hazırlanan çalışmalarda coğrafi çevre özellikleri göz ardı edilmektedir.

1.6. İlgili Çalışmalar

1.6.1. Çok Boyutlu Yoksulluk Yazınına İlişkin Uluslararası Çalışmalar

Kamerun'da yapılan çalışmada Ningaye ve Njong (2015) kompozit bir refah indeksi oluşturarak çok boyutlu yoksulluğun mevcut durumu ve belirleyicileri tespit etmeye çalışmıştır. Araştırma sonucunda yoksulluğun belirli alanlarda yoğunlaştığı ve yerleşim yeri ile sosyo-ekonomik özelliklerin yoksulluk üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dhongde ve Haveman (2015) ABD'de çok boyutlu yoksulluğun durumunu incelediği çalışmasında hanelerin sağlık, eğitim, gelir ve yaşam koşullarındaki göstergeleri dikkate almıştır. Çalışma sonucunda 2011 yılında her 5 Amerikalı'dan birinin çok boyutlu yoksulluk seviyesinin altında yaşadığı tespit edilmiştir. ÇBY'nin ırk, doğum yeri, yaşanılan bölge, yaş ve cinsiyete göre farklılaştığı anlaşılmıştır.

Frame vd. (2016) Güney Afrika'da 15-24 yaş arasındaki gençlere yönelik çok boyutlu yoksulluk ölçümü yapmıştır. Çalışma sonucunda seçilen yaş grubundaki çocukların %72'sinin çok boyutlu yoksulluk seviyesinin altında olduğu anlaşılmıştır. Gençlerin yoksullaşmasına neden olan en önemli faktörün eğitim seviyesinin düşüklüğünden kaynaklandığı sonucuna ulaşılan çalışmada araştırmacılar gençlere yönelik ekonomik fırsatların artırılmasının ve eğitim faaliyetlerinin teşvik edilmesinin onların ekonomik refahını olumlu yönde etkileyeceğini belirtmiştir.

Ballon ve Duclos (2016) Sudan ve Güney Sudan'da çok boyutlu yoksulluğun mevcut durumuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Temel Hanehalkı Anket verilerinin kullanıldığı çalışmada datalar Alkire- Foster yöntemine göre analiz edilmiştir. Analiz yapılırken eğitim, tüketim, kamu hizmetlerine erişim, kişisel mal varlığı gibi değişkenler dikkate alınmıştır. Çalışma sonucunda yoksulluğun genel olarak Güney Sudan'da daha yüksek olduğu anlaşılmış ve yoksulluğun ülke içinde bazı alanlarda yoğunlaştığı görülmüştür. Örneğin; Darfur'un kuzey bölgeleri ve Warap Eyaleti yoksulluğun yoğun olduğu alanlar olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda araştırmacılar gerek Sudan gerekse Güney Sudan için yapılacak olan yoksullukla mücadele çalışmalarında yaş grubu, coğrafi özellikler ve bölgelere göre yoksulluk profilinin hazırlanmasının yoksullukla mücadelede daha etkin bir rol oynayacağını belirtmiştir.

Yichao ve Di (2017) Çin'de yaptıkları çalışmalarında toplumsal cinsiyet perspektifinden çok boyutlu yoksulluğun durumunu incelemiştir. Gelir, eğitim, sağlık, beslenme ve konuta dair özellikler toplamda 11 alt göstergeyle analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda Çin'de yaşayan kadınların çok boyutlu yoksulluk açısından erkeklere oranla daha fazla yoksulluk tuzağına düştüğü tespit edilmiştir. ÇBY açısından kadın ve erkek arasındaki en önemli fark eğitim seviyesi boyutundan kaynaklanmaktadır. Çünkü burada yaşayan kadınların %28,8'nin temel eğitimi dahi tamamlamadığı anlaşılmıştır. Sağlık boyutu incelendiğinde kadınların %35,6'nın sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamadığı anlaşılmıştır. Çalışmada kadınların yaşadığı mekânın da kadınların yoksulluk seviyesini etkilediği belirtilmiştir. Ekonomik refah seviyesinin daha yüksek olduğu Pekin, Şanghay, Tianjin gibi sanayi ve ticaret faaliyetlerinin geliştiği alanlarda yaşayan kadınların, Gansu ve Guzihou gibi ekonomik faaliyetlerin yeterince gelişmediği alanlarda yaşayan kadınlara göre ekonomik açıdan daha iyi durumda olduğu gözlenmiştir.

Pamen ve Kuepie (2017) Madagaskar'da çok boyutlu yoksulluğun durumunu analiz etmiştir. Çalışmada klasik ÇBYE'de kullanılan boyutlara (eğitim, sağlık ve yaşam standardı) istihdam boyutu da eklenerek toplam 4 boyutta yoksulluğun durumunu incelenmiştir. Çalışma sonucunda Klasik ÇBYE dayanarak yapılan ölçümlerde yoksulluk oranının %56 olduğu ancak ÇBYE'ne istihdam boyutunun eklenmesiyle bu oranın %72'ye yükseldiği tespit edilmiştir.

Bangladeş'in Jalma Bölgesi'nde çok boyutlu yoksulluğun durumunu analiz eden Sheel (2017) çalışmasında toplam 10 köyde 117 haneye anket uygulamıştır. Çalışma sonucunda anket yapılan köylerde fiziki ve ekonomik koşulların oldukça kötü olduğu tespit edilmiştir. Bölgedeki köylerde ekonomik fırsatlar ve mali piyasaya erişimin zayıf olması ile kötü altyapı koşullarının bireylerin tarım dışı faaliyetlere erişimini engellediğini tespit eden araştırmacı yoksulluğun azaltılması için bölgede tarım dışı faaliyetlerin özendirilmesinin faydalı olabileceğini düşünmektedir.

Oyekale ve Oyekale (2017) Nijerya'da yaptıkları çalışmasında kompozit refah indeksi oluşturarak yoksulluğun geçmişten günümüze doğru bir değerlendirmesini yapmıştır. Çalışma sonucunda ülkede geçmişe oranla temiz suya erişimin azaldığı tespit edilmiştir. İletişim araçlarından biri olan telefona sahip olma durumu yıllar arasında dalgalanmalar göstermektedir. Kentlerde yaşayan bireylerin ekonomik refah açısından kırsal bölgelerde yaşayanlara göre daha iyi durumda olduğu gözlenmiştir.

Alkire ve Fang (2018) Çin'de yaptıkları çalışmalarında çok boyutlu yoksulluk endeksi oluşturmuştur. Araştırma sonucunda Çin'in kırsal bölgelerinde çok boyutlu yoksulluğun geçmişteki gibi hala çok yüksek olduğu görülmüştür. Çalışmada kırsal bölgelerde yaşayan halkın yoksulluğunu etkileyen en önemli faktörlerin; sanitasyon, içme suyu, yemek pişirme yakıtı gibi yaşam standardı boyutundan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca hala kırsal alanlarda beslenme durumu ve eğitim seviyesinin de istenilen düzeyde olmadığı anlaşılmıştır.

Da Silva vd. (2017) Brezilya'nın kuzey bölgelerinde 2006 ve 2013 yıllarına ait çok boyutlu yoksulluk oranları tespit etmiş ve söz konusu yılların karşılaştırmasını yapmıştır. Çalışma sonucunda 2006 yılında %30,71 olan ÇBYE değerinin 2013 yılına gelindiğinde %25,79'a gerilediği tespit edilmiştir. Yoksulluğun kırsal bölgelerde hala önemli bir sorun olmaya devam ettiği vurgulanmıştır.

Mohanty vd. (2017) Myanmar'da Shan ve Chin dağlık bölgelerinde çok boyutlu yoksulluğun mevcut durumunu incelemiştir. Çalışma sonucunda Shan'da yaşayan nüfusun neredeyse tamamının, Chin'de yaşayan nüfusun ise ¾'ü çok boyutlu yoksulluk seviyesinin altında yaşadığı görülmüştür. Kırsal hanelerde yoksulluğun oldukça yüksek olduğu bölgede yoksulluğun eğitim seviyesinin düşüklüğünden kaynaklandığı belirtilmiştir. Yoksulluk sınırı altında yaşayan bireylerin önemli bir bölümünün de yaşadığı şoklardan dolayı yoksulluk tuzağına düştüğü tespit edilmiştir.

Yini ve Weihuan (2018) Çin'de en büyük etnik azınlığın yaşadığı Mao ilçesinde çok boyutlu yoksulluğun durumunu incelemiştir. Sağlık, eğitim, gelir ve yaşam koşulları boyutunda 245 hanenin yoksunlukları hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda hanehalkı geliri ve sağlık masrafının bölgede yaşayan halkın en önemli yoksulluk nedenleri olduğu tespit edilmiştir.

Abdullah vd. (2019) Malezya'da temel sosyal haklardan yoksun olan gruplardan Orang Asli (Aborjin azınlığı) topluluğunda çok boyutlu yoksulluğun durumunu incelemiştir. Gelir, eğitim, sağlık ve yaşam standardı boyutundaki göstergelerin incelendiği çalışmada halkın %83,4'ünün eğitimden mahrum, %58,9'unun ise yeterli gelir seviyesine sahip olmadığı anlaşılmıştır.

Niyimbanira (2018) Güney Afrika'da Qwawa Eyaleti köylerinde çok boyutlu yoksulluğun durumunu incelemiştir. 8 köyde 404 haneyle görüşmeler yapılmıştır. Eğitim, sağlık, giyim, su ve sanitasyon, mal varlığı, hava kalitesi, gelir ve sağlık grubunda yer alan

değişkenlere yönelik bilgilerin analizi sonucunda köylerde yoksulluk seviyesinin oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Kapelyuk ve Riabushkin (2019) Rusya'da, Iqbal vd. (2019) Hindistan'ın Pencap eyaletinde yaptıkları çalışmalarında çok boyutlu yoksulluğun mevcut durumu ve yoksulluğun belirleyicilerini tespit etmeye çalışmıştır. Söz konusu her iki çalışmada da Alkire- Foster (AF) metoduna göre yoksulluk ölçümü yapılmıştır. ÇBY oranını hesaplayabilmek için yaşam standardı, sanitasyon, mal varlığı ve hanehalkı reisinin eğitime katılım durumu dikkate alınmıştır. Analiz sonucunda eğitim seviyesinin düşük olduğu hanelerde yoksulluğun arttığı gözlenmiştir. Ayrıca kırsal alanlarda yaşayan bireylerin kentte yaşayan bireylere göre daha yoksul olduğu anlaşılmıştır.

Nam (2020) Kore'de hane reisinin kadın olduğu hanelerde çok boyutlu yoksulluğun durumuna yönelik bir araştırma yapmıştır. Gelir, sağlık, istihdam, insan ilişkileri ve sosyal güvenlikten yoksun olmanın çok boyutlu yoksulluğu nasıl etkilediği sorusunun yanıtının araştırıldığı çalışmada 3 tür yoksunluk sınıfı ortaya çıkmıştır. Çalışmada kullanılan kriterlerden yoksun olma durumuna göre katılımcıların sınıflandırıldığı çalışmada en dezavantajlı grubun birinci grup (%20,99) olduğunu belirten araştırmacı bu grupta yer alan katılımcıların gelir, istihdam, sağlık ve insan ilişkileri açısından diğer iki grupta yer alan kadın katılımcılara göre daha geride olduğunu belirtmiştir. 2.grupta yer alan kadınlar (%51,02) gelir ve istihdam oranlarının düşük olmasından dolayı yoksulluk sınırı altında yaşarken, 3.grupta yer alan kadınların (27,98) ise gelir ve istihdam yetersizliğinin yanı sıra sağlık koşullarının elverişsizliğinden dolayı bu grupta yer aldığını belirtmiştir.

1.6.2. Çok Boyutlu Yoksulluk Yazınına İlişkin Ulusal Çalışmalar

Türkiye'de çok boyutlu yoksulluk literatürü incelendiğinde çalışma sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Çok boyutlu yoksulluk ölçümüne yönelik yapılan çalışmaların önemli bir bölümünün ulusal ölçekte yapıldığı, bölgesel ve yerel özellikleri dikkate almadığı tespit edilmiştir.

Kabaş (2006) çalışmasında Türkiye'de kapasite yaklaşımına göre yoksulluğun boyutlarını incelemiştir. Çalışma sonucunda bebek ölümleri ve çocuk sağlığı konusunda Türkiye'de ilerleme yaşandığı, ilköğretime kayıt oranında küçük bir düşüşün olduğu ancak gençlerde (15-24 yaş) okur yazarlık oranında artışın olduğu tespit edilmiştir. Kabaş 2007 yılında yaptığı çalışmasında 24 tane gelişmekte olan ülkeyi çok boyutlu yoksulluk düzeyleri açısından birbirleriyle mukayese etmiştir. Çalışma sonucunda gelirleri yüksek ve

temel kapasitelerde (okur-yazarlık, yaşam beklentisi, yetersiz beslenme) iyi bir seviyede olan ülkelerin sıralamada, gelir dağılımının adaletsiz, siyasi istikrarsızlık ve şiddet oranlarının yüksek olduğu ülkelerin bile gerisinde kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Zanbak (2014) tarafından hazırlanan doktora tez çalışmasında yetenekler yaklaşımı perspektifinde Mersin ve Erzurum illerinde yoksulluğun kayıp boyutlarına odaklanılmıştır. Çalışma sonucunda Mersin'in, Erzurum'dan daha yoksul olduğu tespit edilmiştir. Ancak çalışmada bir gösterge olarak kullanılan güçlenme boyutunda yoksunluk yaşayanların sayısı Erzurum'da daha yüksek bulunmuştur. Her iki ilde de en yoksul kesimin kadınlar, orta yaştaki bireyler ve ilkokul mezunu ya da daha altında bir eğitime sahip olan kişilerden oluştuğunu tespit eden araştırmacı yoksulluğun nedenlerinin kadın ve erkeklere göre farklılaştığını belirtmiştir. Kadınların düzensiz ve gelir getirmeyen işlerde çalışması, okula gitmemiş olmaları onların yoksulluğa yakalanma riskini artırırken, erkeklerin başta etnik nedenler olmak üzere toplumdaki diğer bireylerin kendisine önyargılı davrandığını düşünmesi ve okula gitmemiş olmalarından dolayı yoksulluk tuzağına düştüğü anlaşılmıştır.

Uğur (2015) çalışmasında TÜİK'in 2010 yılına ait Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nın mikro-kesit verilerinden faydalanarak Türkiye için bir çok boyutlu yoksulluk ölçümü yapmayı amaçlamıştır. Araştırmasında eğitim ve sağlık, ekonomik durum ve varlıklar ile konut ve yaşam standardı boyutunda toplam 14 farklı göstergeyi kullanan araştırmacı sonuçların geleneksel yöntemlere bağlı olarak yapılan yoksulluk çalışmalarına göre oldukça kapsamlı olduğu bilgisine ulaşmıştır.

Öztornacı (2019) 2006-2016 yılları arasında kalan dönem için Türkiye'de kırsal alanların çok boyutlu yoksulluk seviyesini ölçmeyi amaçladığı çalışmasında çok boyutlu yoksulluğun kırsal bölgelerde gelir yoksulluğundan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. ÇBY seviyesi üzerinde etkili olan en önemli değişkenlerin hanehalkı büyüklüğü ve tarım sektöründe çalışan nüfus oranı olduğu tespit edilen çalışmada sosyal yardımlar ve kırsal kalkınma politikalarının da yoksulluk üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE, KAVRAMLAR VE TERİMLER

2.1. Yoksulluğun Kavramsallaştırılması

Yoksulluğun gerek çok boyutlu ve karmaşık bir kavram olması gerekse her dünya görüşünün konuya farklı yaklaşmasından dolayı üzerinde uzlaşılmış ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Dinamik bir kavram olan yoksulluğun kapsamı ülkeden ülkeye, dönemden döneme farklılıklar gösterdiği için her ülkede yoksul olarak kabul edilen kesim arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır (TÜSİAD, 2000: 95). Stapleford (1919: 157) ise yoksulluğun belirli kalıplarına (mutlak yoksulluk, göreli yoksulluk, kentsel ve kırsal yoksulluk vb.) atıfta bulunulmadıkça bu kavramın hiçbir anlam ifade etmeyeceğini belirtir. Yoksullukla ilgili yazında farklı tanımlamalar olsa da bu tanımlamalar arasında bazı ortak noktalar bulunmaktadır (Arpacıoğlu 2011: 61). Sözlükteki anlamına bakıldığında yoksul kelimesi, yeterli düzeyde parası olmayan veya konforlu bir hayat yaşayabilmek için gerekli araçlara sahip olmayan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Aktan ve Vural 2002: 1). Yoksulluk ise yaşamın gerektirdiği imkanlardan mahrum olma halidir. Bireyin yaşamını sürdürmesi için gerekli olan şeyler içinde bulunulan topluma, çevreye ve koşullara bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle yoksulluk kavramı her zaman gözlemlenen durumla, standart durumun karşılaştırılmasını ifade etmektedir (Aktan ve Vural 2002: 2; Arpacıoğlu 2011: 61).

Yoksulluğu tanımlarken ilk olarak hangi ölçütlere göre yoksulluk tanımı yapılacağına karar verilmelidir. Yapılmak istenen tanım ‘Sadece ekonomik ölçütleri mi içerecek yoksa yoksulluğun sosyal ve politik boyutları da bu tanımlamaya dahil edilecek mi?’ sorusunun yanıtı belirlenmelidir. Genel olarak yoksulluk ölçümlerinde ekonomik ölçütler kullanılmaktadır (Dalkılıç 2011: 6).

Çok boyutlu bir kavram olan yoksulluğun farklı tanımları bulunmaktadır. Tarihte ilk yoksulluk tanımı 1901 yılında Seebohm Rowentree tarafından yapılmıştır. Rowentree’ye göre yoksulluk; bireyin biyolojik olarak hayatını sürdürebilmesi için zorunlu olan yiyecek, giyecek gibi ihtiyaçlarını karşılayacak kişisel gelirinin olmamasıdır (Field 1983: 51). Drewnowski (1977: 185) yoksulluğu subjektif yoksulluk ve gelir yoksulluğu açısından tanımlamıştır. Bireylerin veya hanehalkının tatmin düzeylerini karşılayacak

yeterli bir gelire sahip olmamaları bireyin ya da hanehalkının subjektif yoksulluğunu nitelerken, asgari yaşam standardının gerektirdiği temel ihtiyaçları karşılayabilecek yeterli miktarda gelirin elde edilememesi ise bireyin ya da hanehalkının gelir yoksulluğunu tanımlamaktadır (Aktan 2002:40-41; Aras 2012:35). Özel tüketimdeki yetersizliği temel alan Lipton (1997: 7) ise yoksulluğu; kişi başına düşen özel tüketimin belirli bir sınırın altında kalması olarak tanımlamıştır. Yoksulluğu politik bir kavram olarak niteleyen Alcock (1993:3)'a göre yoksulluğun bilimsel bir tanımı bulunmamaktadır. Sosyal siyaset açısından yoksulluk; maddi yetersizliklerin ötesinde insan onuruna ve şahsiyetine yaraşır bir hayat düzeyinin altında bulunma durumudur (Seyyar 2002:171). Temel maddi ve sosyo-ekonomik ihtiyaçları karşılayabilecek asgari yaşam standardını sağlayamayan bireyler ise siyasi ve sosyo-ekonomik açıdan toplumda yoksul kabul edilmektedir (Seyyar 2003; 40; Es ve Şengül 2007: 354).

Üzerinde görüş birliğine varılamayan yoksulluk kavramının uluslararası otoritelere göre de tanımı farklılaşmaktadır. Dünya Bankası 1999 yılında yayınladığı çalışmasında yoksulluğu temel ihtiyaçlar yaklaşımı çerçevesinde bireyin ya da hanehalkının gıda ya da gıda dışı ihtiyaçlarını karşılamak için gereksinim duyduğu asgari gelire sahip olamama durumu olarak tanımlamıştır. Söz konusu çalışmada gelir yoksulluğu ve gıda güvencesizliğiyle birlikte güçsüzlük, sosyal dışlanma, temel hizmetlere yetersiz erişim de yoksulluğu niteleyen en önemli faktörler arasında yer almıştır (Mowafi 2003: 2-3; Doğan 2014: 7).

Birleşmiş Milletler 1997 yılında yayınladığı İnsani Gelişme Raporu'nda yoksulluğu ilk kez "insani yoksulluk" çerçevesinde tanımlamıştır. Rapora göre insani yoksulluk; kabul edilebilir yaşam standartlarında bireylerin özgür ve haysiyetli, kendisine ve başkalarına saygılı, uzun ve sağlıklı bir hayat yaşayabilmeleri için gerekli fırsat ve seçeneklerden mahrum olma durumudur (UNDP 1997: 15).

OECD (2001: 38) "Yoksulluktan Kurtulma" adlı çalışmasında cinsiyet ayrımına gidilmeksizin yoksulluk tanımlamalarında bireylerin yoksun ve kapasitesiz olduğu her bir alanın dikkate alınması gerektiğini ifade eder (Özcan 2016: 296).

Avrupa Birliği (2004) tarafından yayınlanan Sosyal İçerme Ortak Raporu'nda yoksulluk; yaşadığı toplumda kabul edilebilir bir yaşam standardını yakalayabilecek bir gelire sahip olmayan bireyleri ifade etmektedir (Doğan 2014: 8; Özcan 2016; 296).

2.2. Yoksulluk Türleri

Yoksulluğun pek çok türü bulunmaktadır. Bu nedenle her bir yoksulluk türü kendi içerisinde açıklanmıştır.

2.2.1. Mutlak –Göreli Yoksulluk

En eski ve en temel yoksulluk türü olan mutlak yoksulluk, bireylerin yaşamını sürdürebileceği minimum gıda düzeyi olan açlık sınırını ifade etmektedir (Topgül 2013: 279). Daha geniş bir tanımlamaya göre mutlak yoksulluk; bireylerin ya da hanehalkının biyolojik açıdan hayatlarını devam ettirebilmek için ihtiyaç duydukları yiyecek, barınak ve minimum sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli asgari gelir–harcama düzeyinin altında olması halidir (Aksan 2012: 12). Başka bir tanıma göre mutlak yoksulluk; beslenme, barınma, temiz içme suyuna erişebilme, eğitim alabilme gibi bireyin temel insani ihtiyaçlardan mahrum olma durumudur (Gordon 2005: 3). Mutlak yoksulluk kavramı, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari besin bileşenlerini ya da kaloriyi esas aldığı için bu durum ona mutlaklık niteliği kazandırmaktadır (DPT 2001: 104). Mutlak yoksul oranı bu asgari refah düzeyini yakalayamayan bireylerin sayısının toplam nüfusa oranını ifade etmektedir (TÜSİAD 2000: 96).

Mutlak yoksulluğun ortaya çıkarılabilmesi için bireylerin yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak minimum tüketim ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekir. Belirlenen değer üzerinden mutlak yoksulluk çizgisi hesaplanır (Ensari 2010: 9). Mutlak yoksulluk çizgisinin belirlenmesinde sadece gıda bileşeni değeri kullanılabileceği gibi gıda ve gıda dışı bileşenleri bir arada hesaplayan yöntemlerden de faydalanılabilir. Sadece gıda maddesini temel alan mutlak yoksulluk sınırı hesaplanırken minimum kalori ihtiyacı hesaplanır. Daha sonra belirlenen kalori ihtiyacını karşılayacak gıda harcamasının maliyeti çıkarılır (TÜSİAD 2000: 96; Aras 2012:36). Gıda ihtiyacını karşılayamayan bireylerin açlık riski ile karşı karşıya olduğu kabul edilir (Arabacı 2016:1331). Dünya Bankası bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli olan minimum kalori miktarını günlük 2400 kcal olarak belirlemiştir. Günlük 2400 kcal miktarı besin alamayan bireyleri ise "mutlak yoksul" olarak tanımlamıştır. Gıda dışı bileşenleri de dikkate alan ikinci yönteme göre mutlak yoksulluk sınırı eğitim, sağlık, barınma, giyim gibi temel ihtiyaçları dikkate alarak hesaplanır. Burada birinci yönteme göre daha yüksek bir yoksulluk çizgisi hesaplanır (Arpacıoğlu ve Yıldırım 2011: 62). Mutlak yoksulluk oranı günümüzde birçok az gelişmiş

ülkede gerek minimum gıda sepetinin hesaplanmasıyla gerekse gıda dışı bileşenlerin dikkate alınmasıyla belirlenmektedir (Şenses 2006: 64).

Ulusal düzeyde belirlenen mutlak yoksulluk çizgisinin birtakım eksiklikleri bulunmaktadır. Bütün bireyler için aynı kalori normlarının kullanılması en önemli eksikliklerden biridir. Çünkü kalori normları aynı hanehalkı içinde bile değişebilen bir ölçüttür. Yaş, cinsiyet, meslek değişkenleri de bireyin alması gereken kalori miktarını doğrudan etkilemektedir. Buna bağlı olarak gıda ve gıda dışı harcamaları da farklı olabilmektedir. Dumanlı (1996: 12) temel ihtiyaçlara yönelik harcamaların ülkeden ülkeye hatta aynı ülkede bölgeden bölgeye değişebileceğini belirtir. Bu nedenle yoksulluk çalışmalarında yoksul kişi oranı hesaplanırken bireylerin cinsiyet, yaş grupları, yaşadıkları bölge, etnik özellikler ve üretim-tüketim ilişkisindeki yerleri açısından ayrıma tabi tutulmaları daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir. Ulusal düzeyde belirlenen mutlak yoksulluk çizgisinin bir diğer eksikliği ise uluslararası düzeyde karşılaştırmalara olanak tanımamasıdır.

Zaman ve mekâna göre değişmeyen her ülkeye uygulanabilecek ortak bir yoksulluk sınırı satın alma gücü paritesine göre belirlenmiştir. Dünya Bankası uluslararası karşılaştırmalar için yoksulluk sınırını az gelişmiş ülkeler için günde 1$, Latin Amerika ve Karayipler için 2 $, Türkiye ve Doğu Avrupa ülkeleri için 4,3$, gelişmiş sanayi ülkeleri için 14,4$ olarak belirlemiştir (DPT 2001:104). Dünya Bankası zaman içerisinde satın alma gücü paritesindeki değişimlere ve mutlak yoksulluk oranı hesaplanan ülkelerin revizyonlarına bağlı olarak söz konusu sınırları güncellemiştir. 1990 yılında 1$ olarak belirlenen mutlak yoksulluk sınırı 2008 yılında 1,25$, 2015 yılında ise 1,90$'a yükselmiştir. Günlük 1,90$'n altında gelir ya da tüketime sahip olanlar "aşırı yoksul" kabul edilmiştir. Banka ayrıca 2015 yılındaki revizyon çalışmasında refah düzeyi yüksek olan ülkelerde de mutlak yoksulluk sınırlarını güncellemiştir. Refah düzeyi yüksek olan ülkeleri alt-orta ve üst-orta olarak 2 gruba ayırmıştır. Alt-orta gelir grubundaki ülkeler için yoksulluk sınırı 3,20$; yüksek-orta gelir grubunda yer alan ülkeler için ise 5,50 $ olarak belirlenmiştir (Arabacı 2019: 129).

İnsanın toplumsal bir varlık olmasından yola çıkan göreli yoksulluk kavramına göre yoksulluk sadece kaynaklara erişememe ya da yaşamı sürdürme çabası değildir. Yoksulluk birey ya da hanehalkının içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilen asgari bir yaşam düzeyine sahip olup olmadığıyla ilgilidir (Aktan ve Vural 2002: 5; Gündoğan 2008: 43).

Göreli açıdan yoksul olan bir birey temel ihtiyaçlarını mutlak olarak karşılayabilir fakat kişisel kaynaklarının yetersizliğinden dolayı toplumun genel refah düzeyinin altında bir gelire sahiptir. Bu nedenle göreli açıdan yoksul olan bireylerin topluma sosyal açıdan katılımları kısıtlıdır. Temel ihtiyaçlarını kısmen karşılayabilen bu bireylerin eğitim, sağlık, sosyal katılım yönleri ise yetersizdir (Arpacıoğlu 2012:11). Göreli yoksulluk bireylerin içerisinde yaşadığı toplumdaki diğer bireylerin yaşam düzeyleri ile karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan yoksulluğu nitelemektedir (Tekeli 2000: 142) Ravallion (1992:32-33) gelişmekte olan ülkeler için mutlak yoksulluk yaklaşımının, gelişmiş ülkeler için ise göreli yoksulluk yaklaşımını kullanmanın daha faydalı olacağını belirtmiştir.

Göreli yoksulluk sınırı hesaplanırken başlangıçta bireyin ya da hanehalkının ortalama refah düzeyi belirlenir. Refah ölçütü olarak tüketim veya gelir düzeyi seçilir. Yoksullukla ilgili gelişmiş ülkelerde yapılan çoğu çalışmada göreli yoksulluğun ölçümünde tüketim yerine toplam gelir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Toplam geliri belirlenen yoksulluk sınırının altında olan birey ya da hanehalkı yoksul kabul edilir (TÜSİAD 2000: 98). Göreli yoksulluk çalışmalarında yoksulluk sınırı medyan gelir (%40-60 arası) üzerinden hesaplanır. Buna göre medyan geliri belirlenen orandan daha az olan birey ya da hanehalkı yoksul kabul edilir (Arabacı 2016: 1332). AB ülkelerinde medyan geliri %60'ın altında olan bireyler yoksul kabul edilirken, OECD ülkelerinde bu değer %50'dir. Türkiye'de ise göreli yoksulluk sınırı TÜİK tarafından eşdeğer birey başına medyan gelirin ve harcamanın belirli bir oranı kullanılarak hesaplanmaktadır (Çalışkan 2010: 101). Eş değer kişi başına tüketim harcaması medyan gelirin %50'sinin altında olan birey ya da hanehalkı göreli yoksul kabul edilmektedir (Ensari 2010: 10). DPT (2001: 104) göreli yoksulluğun bir ulusun genel yaşam düzeyini yansıtması ve içerisindeki eşitsizliği göstermesi açısından faydalı olacağını belirtmiştir. Göreli yoksulluk ölçümü daha çok Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinde kullanılmaktadır.

Yoksulluğu tanımlama şekilleri farklı olsa da mutlak ve göreli yoksulluk ekonomik gelişmenin düşük gelir grupları üzerindeki etkisine yoğunlaşır (Arabacı 2016: 1133). Mutlak yoksulluk sınırı sabit iken, göreli yoksulluk sınırı ülke içerisindeki ortalama gelir veya harcama seviyesine bağlı olarak değişmektedir. Bir toplumda ortalama harcama seviyesinin yüksek olması o toplumda göreli yoksulluk sınırının yükselmesine neden olur (Tireli 2009: 34). Mutlak yoksulluk kavramına göre bir toplumda hiç kimse yoksul olmayabilir ancak göreli yoksulluk tanımına göre toplumda daima yoksul olan bir kesim

bulunur (Oktik 2008). Türkiye'de mutlak yoksul olarak sınıflandırabileceğimiz kesim bulunmamakla birlikte gelir dağılımın son derece adaletsiz dağılımından dolayı göreli yoksulluk oranı yüksektir (Demiral 2007).

2.2.2. Objektif-Subjektif Yoksulluk

Nesnel yoksulluk ya da refah yaklaşımı olarak adlandırılan objektif yoksulluk yaklaşımı yoksulluğun nelerden kaynaklandığını ve bireylerin yoksulluk sorunundan kurtulabilmeleri için ne yapmaları gerektiği konusunda uzmanlar tarafından önceden hazırlanan değerlendirmeleri içerir (Aktan ve Vural 2002: 6). Lipton (1997: 158)'a göre objektif yoksulluk; mutlak ya da göreli açıdan belirli standartların altında olma durumudur. Objektif (nesnel) açıdan yoksulluk ölçümü yapılırken gelir, tüketim harcamaları, kalori miktarı, okur-yazarlık oranı, sağlık hizmetlerine erişim, temiz içme suyuna erişim gibi somut ve ölçülebilir parametreler kullanılmaktadır (İncedal 2013: 23; Danışman Işık 2018: 72). Objektif yoksulluk somut yargılar üzerinden hareket eder ve yoksulluğun nedenleri üzerinde yoğunlaşır. Bireylerin ne tür sebeplerden dolayı yoksul olduğunu tespit eden yaklaşım bu sorunun çözümüne yönelik öneriler sunmaktadır (Dalkılıç 2011: 13). Somut verilerle ölçüm yapmaya olanak verdiği için objektif yaklaşım, subjektif yaklaşıma göre daha fazla tercih edilmektedir.

Adam Smith insanların eşit fırsat ve seçeneklere sahip olduğunu, bu fırsat ve seçenekleri farklılaştırma haklarını kullanması gerektiğini belirtir. Diğer insanlarla bir arada bulunmaktan utanmadan topluluk içinde var olmanın önemine değinen Adam Smith'e göre bir birey kendisinden ve çevresinden utanacak durumda ise yoksul kabul edilir. Adam Smith tarafından dolaylı olarak geliştirilen bu yoksulluk kavramı günümüzde subjektif yoksulluk olarak adlandırılmaktadır. Subjektif yoksulluk yaklaşımında (fayda yaklaşımı) bireylerin tercihlerine önem verilmektedir. Bireylerin refah düzeyini ölçebilmek için onların düşüncesinin dikkate alınması gerektiğini benimseyen subjektif refah yaklaşımında bireylerin yoksulluğunun kendi yaşam koşullarını nasıl algıladığına bağlı olduğu düşünülmektedir (Danışman Işık 2018: 73).

Öznel yoksulluğu belirleyebilmek için büyük ölçekli anketler yapılır ve bireylerin kendi yaşam koşullarını nasıl değerlendirdiklerini anlamaya yönelik sorular sorulmaktadır (Danışman Işık 2018: 73). Yapılan anket sonuçlarına bakılarak bireylerin refah düzeyleri ve gelirleri arasında bağlantı kurulur ve kritik bir refah düzeyi seçilir. Belirlenen refah düzeyini karşılayan gelir düzeyi yoksulluk çizgisi kabul edilir (TÜSİAD 2000: 99).

Minimum gerekli gelir bir kez belirlendikten sonra bu cevaplar zamanla reel olarak artan yoksulluk çizgilerinin üretilmesinde fayda sağlar (Atkinson 1998: 23). Literatürde öznel yoksulluğu ölçmek için kullanılan yöntemler *Leyden Yaklaşımı ve Minimum Gelir Sorusu* yaklaşımıdır. Leyden yaklaşımı 1977 yılında Goedhart, Halberstad, Kapteyn ve Van Praag tarafından geliştirilmiştir. Yoksulluk sınırını belirleyebilmek için bireylerden *Gelir Değerlendirme Sorusu*'na çok kötü, kötü, iyi değil, kötü değil, iyi gibi seçeneklerinden bir tanesi belirtilerek yanıt vermeleri istenir. *Minimum Gelir Sorusu*'nda ise bireylere geçinmek için en az ne kadar gelire ihtiyaçları olduğu sorulmaktadır (Danışman Işık 2018: 73).

Subjektif yaklaşıma göre yoksul birey, kendisinin yoksul olduğunu düşünen bireydir. Subjektif yoksulluk da ölçüt; gelir ya da toplumsal fırsatlardan yeterince yararlanıp/yararlanamama durumu değildir. Buradaki ölçüt yapamadıkları veya erişemediklerinden dolayı kendisinden ve çevresinden utanma halidir, tamamen öznel bir durumdur (DPT 2001: 103).

Bireylerin istek ve arzularının şiddetlerini ölçmek ve karşılaştırma yapabilmek pek mümkün olmadığı için objektif yoksulluk yaklaşımı daha sık kullanılmaktadır (Lok-Dessallien 1995: 3; Ayhan 2017: 7).

2.2.3. Gelir yoksulluğu- İnsani yoksulluk

Drewnowski (1977: 185)'ye göre gelir yoksulluğu; bireyin en temel ihtiyaçlarını karşılayıp, hayatta kalabilmesini sağlayacak asgari gelirden mahrum olma halidir (Ayhan 2017: 7). Bireyin veya hanehalkının yaşamlarını sürdürebilmek ya da asgari yaşam standartları çerçevesinde ihtiyaç duyduğu temel gereksinimleri karşılayabilecek yeterli geliri elde edememesi olarak tanımlanan gelir yoksulluğunda yoksulluk sınırı günlük 1 ya da 2 $ olarak kabul edilir (Aktan ve Vural 2002: 6; Güneş 2009: 512). Gelir ya da tüketim düzeyleri bu sınırın altında kalan birey ya da haneler yoksul olarak kabul edilir.

Gelir yoksulluğundan farklı olan insani yoksulluk kavramı "tahammül edilebilir" bir hayat sürdürebilmek için gerekli fırsat ve seçimlerden mahrum olmayı ifade eder. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1997 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu'nda insani yoksulluk kavramının temelde mutlak ve göreli yoksulluk kavramlarını kapsadığını fakat daha geniş anlamları da içerisinde barındıran bir kavram olduğundan bahsedilir. Rapora göre insani gelişme ya da insanca bir hayat sürdürebilmek için sadece parasal olanaklar yeterli değildir. Temel gereksinimleri karşılayabilmek için

iktisadi, sosyal ve kültürel olanakların (kapasite yaklaşımı) bir arada bulunması gerektiğini belirten insani yoksulluk yaklaşımında yoksulluğun çok boyutlu bir kavram olduğunun altı çizilir (Kaya 2011: 37).

İnsani yoksulluk kavramı gelir yoksulluğundan farklı olarak okur-yazarlık, yaşam süresinin kısalığı, anne-çocuk sağlığının yetersizliği, önlenebilir hastalıklara yakalanmak ya da yetersiz beslenmek, gelecekten korkma, yetersiz özgürlük ve güçsüzlük gibi temel insani yeteneklerden/ kapasiteden yoksun olmayı ifade eder (Kaya 2011: 37-38; Arpacıoğlu 2012: 13). Bu çerçevede bireyin temel insani yeteneklerini sürdürmesine imkân tanıyacak olan mal, hizmet ve altyapıya (enerji, hijyen, eğitim, iletişim, içme suyu) erişimin yokluğu ya da kısıtlanması yoksulluğun insani boyutu olarak nitelendirebilir (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı 2009: 11). İnsani yoksulluk endeksi yaşam süresinin kısalığı, temel eğitim, kamu ve özel kaynaklara erişim eksikliği gibi 3 temel yoksunluk göstergesini kullanarak yoksulluğun boyutlarını ve insani gelişim dışında kalan kişilerin oranını belirler (Aktan ve Vural 2002: 7; Topgül 2013: 281). Ayrıca ülke ve bölgeler arasında insani yoksulluk düzeylerini karşılaştırabilir kılmaktadır (Güneş 2009:4).

2.2.4. Kentsel-Kırsal Yoksulluk

Yoksulluğun mekânsal bir ifadesi olarak yoksulluk kentsel ve kırsal yoksulluk olarak ikiye ayrılsa da yoksulluğun boyutları ve yoksulların temel nitelikleri açısından yaşanılan yere göre ciddi farklılıkların olmadığı bilinmektedir (Aktan ve Vural 2002: 10; Aras 2012: 42). Farklı kriterler (nüfus büyüklüğü, konut türü ve yoğunluğu, sunulan kamu hizmetlerinin düzeyi, tarım dışı işlerle uğraşanların toplam nüfus içerisindeki payı) dikkate alınarak sınıflandırılan kırsal ve kentsel alanlarda yoksulluk gelir düzeyi, tüketim düzeyi ya da diğer sosyal göstergelerin varlığıyla ekonomik olarak ölçülebileceği gibi, maddi olmayan mahrumiyetler ve sosyal farklılıkları da kapsayacak şekilde antropolojik bir yaklaşımla da ölçülebilir (Aras 2012: 42).

Kent özelinde yaşanan yoksulluk olarak ifade edilen kentsel yoksulluk kalori ihtiyacı aynı olsa dahi tüketim kalıpları, mal ve hizmetlerin fiyatları itibariyle kırsal yoksulluktan farklılaşır (Olgun 2018: 31). Kentsel yoksulluk ölçülürken o kentte yaşayan bireylerin mal, hizmet, hukuki sistem ve kent olanaklarına rahat bir şekilde ulaşıp/ulaşamama kriterleri dikkate alınır (Sipahi 2006: 176).

Kırsal alanlardaki yoksulluğun kentlere taşınmasıyla birlikte kentlerde hâlihazırda var olan gelir eşitsizlikleri ve sosyal eşitsizlikler daha fazla görünür olmaya başlamıştır.

Kentsel yoksulluk kavramı sadece sonradan kente göç ederek gelen kesimi değil aynı zamanda kentte yaşayan ve çalışan bireyleri de kapsar. Çünkü göçle birlikte artan vasıflı ve vasıfsız işgücü, ücret seviyesini düşürmekte ve çalışan kesimin yoksulluğunu artırmaktadır. İşsizler ve birtakım sebeplerden dolayı (engelli, yaşlı ya da küçük çocuğu olan ev hanımları) çalışamayan kesimlerin yoksulluk oranını daha fazla yükseltmektedir (Ayhan 2017:9). Tekeli (2000:145) kentsel yoksulluğu alt statülü mahallelerde yaşama, eğitim, sağlık, adalet gibi temel hizmetlerinden yeterince yararlanamama ve kent mekânında marjinalleşme olarak tanımlamıştır. Kentsel yoksulluğun en önemli sebebi ekonomik yetersizlik olsa da politik istikrasızlıklar da kentlerin yoksulluğunu arttırmaktadır (Sipahi 2006:177). Ayrıca kentin göreli dengesizliği bozulan fonksiyonelliği, düzensizliği de yoksulluğun artmasına neden olmaktadır (Erdugan 2010: 12).

Kırsal alanlar altyapı ve sosyal hizmetlerden yeterince yararlanamayan metropol yerleşim yerleri dışında kalan il, ilçe, köy ve mezra gibi yerleşim ünitelerinden oluşmaktadır. Başka bir ifade ile kırsal alan nüfus yoğunluğunun düşük ve ekonomik faaliyetlerin genellikle tarımsal üretim üzerine kurulduğu alanlardır. Kırsal alanlarda hayatın şekillendirilmesinde doğal koşulların ve geleneksel değerlerin etkisi hala varlığını sürdürmektedir. Ayrıca eğitim, sağlık, haberleşme gibi sosyal imkânlar açısından kırsal alanlar yeterince gelişmemiştir (TKİB 2003: 10; Bakırcı 2007: 25).

DPT (2001: 150) 8.Beş yıllık Kalkınma Planı'nda kırsal yoksulluğu; gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün hızla çözülerek gizli işsizliğin açık işsizliğe dönüşmesi olarak tanımlamıştır. Kırsal yoksullar gelişmekte olan ülkelerde homojen bir grup olmamakla birlikte ziraat ile uğraşan yoksullar (kendi toprağını işleyen küçük toprak sahipleri ve topraklarını kiralayan toprak sahipleri) ve ziraat ile uğraşmayan yoksullar (işçiler-ırgatlar, köy zanaatkârları, çobanlar) olarak kabaca iki ana gruba ayrılmaktadır (Aktan ve Vural 2002: 10).

Kırsal açıdan yoksul olan bireyler geçimlik faaliyetlerle (özellikle tarım) uğraşan, öğrenim düzeyi düşük, erkek egemen bir ailede çok çocuklu aile yapısına sahip, kendilerini özgür hissedemeyen bireylerden oluşan kesimi kapsamaktadır (Altınbıçak 2019: 368). Kadın ve çocukların yoksulluğu daha fazla hissettiği kırsal alanlarda yoksul bireylerin yaşam kaliteleri de düşüktür. Kırsal alanlarda çocukların küçük yaşta çalıştırılması da göreli yoksulluğun artmasına neden olmaktadır (Dalgıç, İyidoğan ve Güven 2015: 53).

Kırsal alanlarda yoksulluğun kaynağı topraksız ve kalifiye olmayan işçilerdir. Yoksul bireyler kırsal alanlarda daha çok tarım ve hayvancılık, balıkçılık, ormancılık, küçük ölçekli sanayi ve hizmetler kesiminde çalışmaktadır (Aktan ve Vural 2002:10; Öztürk 2008: 615). Kırsal yoksulluk, nüfus artışını ve kentlere göçü artırmaktadır. Yoksul bireyler geçinme olanaklarını ve umudunu yitirdiğinde bu durumdan kurtulmak için kentlere göç etmektedir. Kırdan kente göç eden bireyler kötü çalışma koşullarında kayıt dışı sektörlerde ve güvensiz işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu durum ise hem düzensiz bir gelir elde edilmesine hem de yoksulluğun artmasına neden olmaktadır. Ravallion ve Datt (1994) kırdan kente doğru göçlerin yaşandığı ülkelerde bulunan gecekondu mahallerini kırsaldaki yoksulluğun kentteki hali olarak ifade etmektedir (Ayhan 2017: 9).

2.2.5. Kronik-Geçici Yoksulluk

Yoksulluk tanımının zamansal olarak değişmediği durum olarak ifade edilen kronik (kalıcı) yoksulluk tanımına göre; bireyler çok uzun süre belki de hayatları boyunca yoksul kalabilirler. Yani yoksul olan bireylerin çoğu yoksul doğup, yoksul ölmekte hatta yoksulluklarını çocuklarına dahi aktarabilmektedir (Alieber 2003: 476; Zülfikar 2010:8; İncedal 2013: 27;). Temiz (2008: 63) kronik yoksulluğun salt düşük gelir eksikliği olarak görülmemesi gerektiğini bu durumun aynı zamanda açlık, kötü beslenme düzeyi, sağlıklı içme suyuna erişememe, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi temel hizmetlerden mahrum olma anlamına geldiğini belirtir. Kronik yoksulluk ve geçici yoksulluk arasındaki en önemli fark kronik yoksul olan bireylerin bu döngüyü kırıp yoksulluktan kurtulabilme imkânlarının çok düşük ya da hiç olmamasıdır.

Dönemsel ya da kısa süreli yoksulluk olarak ifade edilen geçici yoksulluk yaşam standartlarının bazı dönemlerde anlık kötüleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Daha çok ekonomik krizlerle ortaya çıkan geçici yoksulluk kavramı dalgalanan ve ara sıra yoksullar olarak iki gruba ayrılabilir. Dalgalanan yoksulluk kavramı genel durumda yoksul sayılmayıp, bazı dönemlerde yoksul sayılan bireyleri tanımlamak için kullanılırken, ara sıra yoksul kavramı ise yoksulluk sınırının üstünde bulunmasına rağmen kısa bir dönem yoksul sayılan grubu nitelemektedir (Kocatepe 2011: 26; Ayhan 2017: 10).

2.2.6. Yeni Yoksulluk-Çalışan Yoksulluğu

Sanayi Devrimi sonrasında yeni üretim ve tüketim kalıplarının ortaya çıkmasıyla istihdam sorunları artmış ve formel sektörde istihdam zorlaşmıştır. Buna bağlı olarak yeni yoksulluk kavramı ortaya çıkmıştır. Bireyler formel sektörde istihdam edilse bile hayat şartlarının zorlaşması, enformel sektörde iş olanaklarının azalması, gecekondulaşmanın mümkün olmaması gibi faktörler yeni yoksulluğun artmasına neden olmuştur (Güneş 2009: 11; İncedal 2013: 16). Işık ve Pınarcıoğlu (2015: 72) yeni yoksulların, sadece gelir ya da tüketim düzeylerinin mutlak yoksulluk çizgisi altında kaldığı için yoksul olmadığını aynı zamanda onların yaşamlarını iyileştirebilecek yapabilirlikleri (kapasiteleri) de kısmen ya da tamamen kaybettikleri için yoksullaştığını belirtir (Topgül 2013: 284). Buğra ve Keyder (2003: 19) ise yeni yoksulluk kavramını toplumsal dışlanma, alt sınıf ve kenardalık kavramlarıyla tanımlamıştır.

Literatürde kabul görmüş ortak bir tanımı olmayan çalışan yoksulluğu çalışma ve yoksulluk kavramlarının birleşmesinden ortaya çıkan melez bir kavramdır (Ramon ve Lata 2000; Çavuşoğlu 2012: 23). En genel tanımıyla çalışan yoksulluğu çalışan bireylerin harcanabilir net gelir açısından yoksul olma durumlarını ifade etmektedir (Erdoğdu ve Kutlu 2014: 69). Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) çalışan yoksulluğunu bireylerin yılın yarısından fazla çalışmalarına rağmen ulusal hanehalkı gelirinin %60 ve altında kazanca sahip olması durumu olarak tanımlamıştır. Başka bir tanıma göre çalışan yoksullar; çalışıyor olmasına rağmen yaşamak için temel fizyolojik ihtiyaçları karşılamaya, içinde bulunduğu toplumun ortalama standartlarına uygun yaşamaya veya işsiz kaldığı dönemde yoksulluğa düşmesine neden olabilecek düzeyden az parasal kazanç elde edenler çalışan yoksuldur (Yılmaz 2018: 188).

2.2.7. Nöbetleşe Yoksulluk- Ultra Yoksulluk

Kentte yaşayan yoksul kesim içerisinde hemşerilik ve eşitsiz güç ilişkileri sonucunda bazı grupların diğer gruplar üzerinden zenginleşmesini ve refah seviyelerini yükseltmesini ifade eden nöbetleşe yoksulluk kavramına göre kentte hâlihazırda var olan yoksul bireyler doğru kanalları ve kaynakları kullanarak yoksulluklarını yeni gelen yoksul bireylere devreder (Kocatepe 2011: 28; İncedal 2013; 29). Bir başka tanıma göre nöbetleşe yoksulluk; kente önceden gelmiş göçmen grupları ile kentte ayrıcalıklı konumda bulunan bazı grupların, kente daha sonradan gelen kesimler ile diğer ayrıcalıksız gruplar üzerinden

zenginleşmelerini ve yoksulluklarını bu gruplara aktarmalarını ifade eder (Işık ve Pınarcıoğlu 2001: 77; İncedal 2013:29).

Ultra yoksullukta ise birey gelirinin tamamını harcadığı halde temel gıda harcamalarının kalori cinsinden sadece %80'ni karşılayabilmektedir. Bu tanım yoksulluğun yoğunluğunu ölçmek için Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından geliştirilmiştir (İncedal 2013: 30).

2.2.8. Yapabilirlikten Yoksunluk (Kapasite Yoksulluğu)

Yoksulluğu standart bir ölçüt olan gelir düzeyi yerine "Kabul edilebilir bir hayat standardına ulaşmak için gerekli olan temel kapasitelerden yoksun olma hali" olarak tanımlayan yapabilirlik yoksulluğu bireyin özgürlüğüne önem vermektedir (Topgül 2013:282). Kapasite yoksulluğunun temellerini atan kişi ünlü kalkınma iktisatçısı Amartya Sen'dir. Sen'e göre bireylerin hayatlarını istedikleri şekilde devam ettirebilmeleri veya istedikleri kişi olabilmelerini sağlayacak yeteneklere sahip olması parasal gelirden daha önemlidir. Bunun içinde bireylerin seçimlerinin artması gereklidir. Yani aslında kalkınma bireylerin yapabileceği veya olabileceği şeylerin sayısının artmasıdır (Kabaş 2006: 79).

Kapasite yaklaşımında refah ölçütü bireylerin değer verdikleri hayatı yaşama özgürlüklerine bağlıdır. Bu yaklaşımda parasal göstergeler sadece refahı artıran bir araç olarak kullanılmaktadır. Nihai ölçü ise bireyin kazanımlarını ve kapasitesini arttıracak seçimlere sahip olup olmadığıdır. Bireylerin ne yapabildiği ve ne olabildiğine odaklanan kapasite yaklaşımında yoksulluk temel kapasitelerden yoksun olma durumu olarak tanımlanmaktadır. Erken yaşta ölmek, yetersiz beslenmek, okur-yazarlık oranının düşüklüğü temel kapasitelerden yoksun olma haline örnek olarak gösterilebilir (Topgül 2013: 283).

Bireyin elde edebileceği gelir ile yapabilirliği; bireyin yaşı, cinsiyeti, yerleşim yeri gibi faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Yaş, özürlü olma durumu veya hastalık gibi bireyin denetleyemeyeceği etkenler bireyin gelir elde etme kapasitesini düşürür. Bireyin hayatını etkileyen yüksek kapasiteler bireyin daha üretken olmasını sağladığı için birey daha fazla gelir elde edebilir. Örneğin; daha iyi bir eğitime sahip olan birey ile asgari bir eğitime sahip olan bireyin kapasitesi birbirinden farklıdır. Bu durum onun hem daha üretken olma kapasitesini hem de gelir elde etme kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Kapasiteler içerisinde temel eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkisi diğer kazanımlara (yeterli beslenmek, genç yaşta ölmemek, gerekli tüketim mallarına sahip olmak, sağlıklı bir konuta

sahip olmak, tedavisi olan hastalıklara yakalanmamak vb.) göre daha yüksek olduğu için söz konusu iki kapasite bireyin yoksulluktan kurtulmasına yardımcı olabilmektedir (Kabaş 2006: 80). Kapasite yaklaşımına göre bireyin gelirinin düşük olması yoksulluğu etkileyen başlıca etkenlerden biridir. Çünkü gelir yetersizliği bireyin yapabilirlik kapasitesini azaltmaktadır (Sam 2008: 66).

2.3 Yoksulluğun Ölçüm Yöntemleri

Mutlak ve Birleşik Yoksulluk Endeksleri ayrı başlıklar altında değerlendirilmektedir.

2.3.1. Mutlak Yoksulluk Endeksleri

2.3.1.1. Kafa Sayısı Endeksi (Head Count Index)

Kafa Sayısı Endeksi, yoksulluk endeksleri arasında en yaygın kullanılan endekstir. Bu endeks belirlenen yoksulluk sınırı altında kalan kişilerin toplam nüfusa oranını göstermektedir. 1901 yılında Seebohm Rowntree tarafından yoksulluk sınırı altında kalan nüfusun, toplam nüfus içerisindeki oranını belirlemek amacıyla kullanılmıştır (Kumar vd. 1996: 55).

Kafa sayısı endeksi;

$$H = Q/N$$ şeklinde ifade edilir.

Burada H: Kafa Sayısı Endeksi'ni, Q yoksul kişi sayısını, N ise toplam nüfusu göstermektedir. Her bir hane ya da yerleşim biriminin ortalama geliri, yoksulluk sınırı ile karşılaştırıldığında Kafa Sayısı Endeks değeri elde edilir. Endeksin değeri 1 ise gelirin yoksulluk sınırının altında olduğunu, 0 ise gelirin yoksulluk sınırının üzerinde olduğunu gösterir (Akgiş 2014: 35).

Kafa Sayısı Endeksi sadece bir toplumdaki bireylerin ne kadarının yoksul olduğunu göstermek için kullanılır. Yoksulluk çizgisi altında kalan bireyler ya da haneler için yoksulluğun derecesini ölçmeye imkân vermemektedir (Şenses 2006: 65). Ayrıca yoksulluk sınırı altındaki bireylerin gelirlerindeki azalış ve yoksullar arasındaki gelir transferlerine karşı da duyarsızdır (Olgun 2018: 36).

2.3.1.2. Yoksulluk Açığı Endeksi (Poverty Gap Ratio)

Yoksulluğun boyutunu ortaya çıkarmak için kullanılan Yoksulluk Açığı Endeksi yoksul birey veya hanehalkının yoksulluk sınırının üzerine çıkabilmeleri için gerekli ortalama gelir düzeyini gösteren bir derinlik ölçütü olarak kullanılmaktadır (Cafrı 2009: 20; Dalkılıç 2011: 26). Yoksulluk Açığı Endeksi 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Eğer endeks değeri 0'a yakın ise o toplumda yoksulluk sorunu yüzeysel kabul edilir, yoksul olan bireyler küçük bir gelir transferi ya da yardımla yoksulluktan kurtulabilir (Shea 1997: 5; Gündoğdu 2020: 60). Elde edilen değerin 1'e yakın olması toplumda yoksulluk açığı oranının arttığını yani yoksulluğun daha da derinleşip şiddetlendiğini gösterir (Gönel 2010: 38).

Yoksulluk Açığını hesaplayabilmek için aşağıdaki formülden yararlanılır.

$$G_i = (z - y_i).I\ (y_i < z)$$

Burada G_i = yoksulluk açığını, z yoksulluk sınırını, y_i ise yoksul kişilerin gelirlerini ifade etmektedir.

Yoksulluk açığı endeksi tanıtıcı olması açısından kullanışlı olsa da Kafa Sayım Endeksi'nde olduğu gibi yoksullar arasındaki gelir dağılımını dikkate almamaktadır (Şenses 2003: 66). Ayrıca toplumda kaç kişinin yoksul olduğu konusunda bilgi vermemektedir.

2.3.1.3. Sen Endeksi (Sen Index)

Amartya Sen tarafından 1976 yılında geliştirilen Sen Yoksulluk Endeksi yoksul sayısını, yoksulluk açığını ve yoksullar arasındaki gelir dağılımını bir arada gösteren geniş kapsamlı bir endekstir (Gönel 2010: 39-39). Sen Endeksi daha objektif bir şekilde yoksulluk ölçümü yaparken ayrıca diğer yoksulluk ölçütlerinin de eksikliklerini gidermektedir (Yücel 2012: 74).

$$S = HI + H(1- I)\, G_p$$

S= Sen Endeksi,

H= Kafa Sayısı Endeks Oranı,

I= Yoksulluk Açığı Endeks Oranı,

G_p ise yoksullar arasında gelir dağılımını gösteren Gini Katsayısını göstermektedir.

Sen Endeksi 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Gp =1 olduğunda yoksullar arasında tam bir eşitsizlik vardır. Gp= 0 olduğunda ise yoksullar arasında tam bir eşitlik oluşur. Buna bağlı olarak Sen Endeksi yoksulluk açığı oranına eşitlenir (Şeker 2008: 15-16).

Sen Endeksi'ne göre ölçüm yapılan bireylerin ya da hanelerin gelirlerinde bir azalma olursa yoksulluk ölçütünde bir yükselme meydana gelir. Başka bir ifadeyle yoksulların durumunda meydana gelen bir kötüleşme yoksulluk oranının yükselmesine neden olur. Diğer taraftan zengin bir kişiden yoksul bir kişiye gelir transferi olursa bireyin ya da hanenin yoksulluk ölçütünde bir azalma oluşur. Yoksulluk ölçütü yoksulların durumunu dikkate almakta, zenginlerin gelirlerini göz ardı etmektedir (Şengül 2003: 54).

2.3.1.4. Foster, Greer ve Thorbecke Yoksulluk Endeksi (Foster, Greer ve Thorbecke Index)

FGT Endeksi olarak bilinen Foster, Greer ve Thorbecke Endeksi yoksulluğun bölgesel, etnik alt gruplara göre ölçümüne imkân veren ayrıntılı bir endekstir. Diğer endekslerden faklı olarak toplam yoksulluk içerisindeki yoksul kitleyi birbirinden ayrıştırmaktadır. FGT Endeksi yoksulluğu gelir ve tüketim verilerini kullanarak mutlak yoksulluk durumu üzerinden ölçmektedir. Buna bağlı olarak toplumda sadece yoksul kişi sayısını belirlemez aynı zaman da yoksulluk şiddetine dair bilgiler de verir (Maxwell 1999; Ayhan 2017: 16).

Sen Endeksi'nde bir kişinin gelir açığı diğer kişilerin gelirlerine bağlı olarak ölçülmektedir. FGT Endeksi'nde ise bireyin gelir açığı sadece yoksulluk sınırına ve o kişinin gelirine bağlı olarak ölçülmektedir.

2.3.2. Birleşik Yoksulluk Endeksleri

2.3.2.1. İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index)

UNDP tarafından 1990 yılında geliştirilen İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE) insani yoksulluğu ölçmede bir araç olarak kullanılmaktadır. Amartya Sen'in kapasite yaklaşımından faydalanılarak geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi'nde yoksulluk gelir ya da tüketim eksikliği olarak değil kapasite yoksulluğu olarak tanımlanmıştır (Kabaş 2009: 30). İnsani kaynakların gelişimi, insanı insan yapan özgürlük, kişilik gibi unsurları içerisinde barındıran İnsani Gelişme Endeksi'nde kalkınma kişi başına düşen gelir üzerinden değil, bireyin kapasiteleri ve seçeneklerini artırma süreci üzerinden hesaplanmaktadır. Uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi edinme ve iyi bir yaşam standardına sahip olmak İnsani Gelişme Endeksi'nin en önemli temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak siyasi özgürlük, öz saygınlık ve garanti altına alınmış insan hakları diğer insani seçenekler arasında yer almaktadır. Bu yaklaşıma göre gelir tek başına insani gelişmişliğin göstergesi değildir. Kredi olanaklarına, kamu mallarına ve verimli üretim araçlarına erişim, akraba ve arkadaşlardan sağlanan transferler de dikkate alınmalı ve insanların kaynaklara erişim düzeyleri bir bütün olarak değerlendirilmelidir (Şenses 2003: 101; Arpacıoğlu 2012: 22).

Sosyo-ekonomik göstergelerle ekonomik büyümeyi ilişkilendiren İGE gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birbiri ile mukayese edilmesine olanak tanımaktadır (Yavuzkanat 2013: 20). Ülkeler açısından kıyaslama yapılmasına olanak tanıyan İGE, 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Aldıkları değere göre ülkeler düşük, orta, yüksek ve çok yüksek insani gelişmeye sahip ülkeler olarak gruplandırılmaktadır (UNDP 2010: 216-217; Ayhan 2017:17).

İGE refah, sağlık ve eğitim boyutu olmak üzere üç boyutu dikkate almaktadır. Refah standardı; kişi başına düşen milli gelirin Satın Alma Gücü Paritesi (SGP)'ne göre hesaplanmasıyla elde edilir. Sağlık standardı; doğumda beklenen yaşam süresiyle ölçülmektedir. Yetişkinler arasında okuma-yazma bile oranı ve ortalama eğitim süresi olmak üzere iki farklı göstergeden oluşan eğitim boyutu ise İGE'nin üçüncü boyutunu oluşturmaktadır.

2019 yılında İnsani Gelişme Endeksi'nin en yüksek olduğu ilk beş ülke sırasıyla; Norveç (0.957), İrlanda (0.955), İsviçre (0.955), Hong Kong (0.949), İzlanda (0.949)'dır.

İnsani Gelişme Endeksi'nin en düşük olduğu son beş ülke ise sırasıyla Burundi (0.433), Güney Sudan (0.433), Çad (0.398), Orta Afrika Cumhuriyeti (0.397) ve Nijer (0.394)'dir (UNDP Human Development Report 2020: 241).

2.3.2.2. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi

Ekonomik kalkınmanın temel amacı insanların refah seviyesini yükseltmektir. 1960'lı yıllara kadar yapılan çalışmalarda yoksulluk tek boyutlu yani parasal yaklaşımla (gelir eksikliği) ölçülmüştür. 1990'lı yıllara kadar kullanılagelen bu yaklaşımın eksik ve yetersiz kaldığının anlaşılması üzerine yeni yoksulluk ölçümlerine duyulan ihtiyaç daha fazla hissedilmeye başlamıştır. İlk olarak 1990 yılında UNDP, Sen'in kapasite yaklaşımını temel alarak insani refahı, insanların tercihlerinin genişletilme süreci olarak görmüş ve yoksulluğu insani gelişme ile ilişkilendirilmiştir. İnsani gelişmenin 3 boyutta ölçüldüğü raporda dikkate alınan boyutlar; doğumda yaşam beklentisi, ortalama ve beklenen eğitim yılıyla ölçülen eğitim boyutu ve satın alma gücü paritesine göre uyarlanan kişi başına düşen milli gelir seviyesidir (UNDP 2010: 215). 1996 yılına gelindiğinde İnsani Gelişme Raporu (İGR)'unda ilk kez kapasite yoksulluğu ölçümü yapılmıştır. Bu ölçümde 101 ülke için eğitim, sağlık, beslenme, güvenlik gibi sosyal göstergeler kullanılmıştır. 1997 yılında yayınlanan raporda kapasite yoksulluk ölçümü, insani yoksulluk ölçümüne evrilmiştir. İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklı kriterler üzerinden hesaplanmaktadır. 2010 yılına gelindiğinde UNDP, İGR'yi güncelleyerek 3 farklı yeni endeks geliştirmiştir. Bunlar; Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişim Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'dir. İnsani Gelişim Endeksi'nde bir ülke içerisindeki tam olarak belirlenemeyen eşitsizlikler Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişim Endeksi ile daha kolay ölçülebilmektedir.

OPHI & UNDP 2010 yılından itibaren düzenli bir şekilde dünyada Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (KÇBYE)'ni ölçmektedir. 107 ülke için hesaplanan KÇBYE çalışmasında bunulan ülkelerin 28'i düşük, 76'sı orta, 3'ü ise yüksek gelir grubunda yer almaktadır. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi hanehalkı anketlerinden elde edilen mikro verileri kullanarak eğitim, sağlık ve yaşam standartları boyutunda hanede yaşayan bireylerin yoksunlukları belirlemeyi amaçlar. Bireylerin yoksunlukları belirlendikten sonra yoksul ve yoksul olmayan kişiler olarak gruplandırılmaktadır.

ÇBYE değeri 0 ile 1 arasında değişmekte olup, 1 çok şiddetli yoksulluğu, 0 ise yoksulluğun olmadığını göstermek için kullanılır. ÇBYE sadece parasal geliri dikkate alan yoksulluk ölçümlerinin bir tamamlayıcısı olarak görülmektedir.

OPHI ve UNDP ihtiyaçlara bağlı olarak İnsani Gelişme Raporlarını güncellemeye devam etmektedir. 2014 yılında yayınlanan raporda kırılganlık ve hassasiyet kavramlarına vurgu yapılmış, bu sorunların çözümüne yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Yoksulluk açısından en dezavantajlı grubu oluşturan çocuklar, gençler ve yaşlıların maruz kalabilecekleri şoklara karşı kendilerini savunabilmeleri için yaşam döngüsü modeli gündeme getirilmiştir (Uluocak 2014: 12).

OPHI ve UNDP'nin geliştirdiği ÇBYE'de kullanılan 3 temel boyut (eğitim, sağlık ve yaşam standartları) esnek olup araştırmanın yapıldığı bölgenin ihtiyaçlarına yönelik olarak güncellenebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yapılacak olan ÇBY çalışmalarında 2010 yılında geliştirilen klasik ÇBY boyutlarının kullanılması o alandaki yoksulluğu kapsamlı bir şekilde ölçebilir. Ancak gelişmiş ve yüksek refah seviyesine sahip olan ülkelerde bu çalışma bir sonuca ulaşmayabilir. Bundan dolayı ÇBY ölçümünde kullanılan boyutlar yoksulluğun ölçümünde oldukça belirleyici olmaktadır.

Yoksulluğu daha çok parasal yaklaşımı (gelir eksikliği) temel alarak ölçen Dünya Bankası, 2018 yılında yayınladığı çalışmasında ilk kez yoksulluğu gelir eksikliğinin yanı sıra göreli ve çok boyutlu yoksulluk kategorisinde de ölçmüştür. Analiz birimi olarak haneleri baz alan Dünya Bankası çok boyutlu yoksulluğun ölçümünde; parasal yoksulluk, eğitim, temel altyapı, sağlık ve beslenme ile hanehalkı güvenliği kriterlerini kullanmaktadır. Sağlık, beslenme ve hanehalkı güvenliğindeki verilerin eksik olmasından dolayı 119 ülke için sadece 3 boyuta (parasal yoksulluk, eğitim, temel altyapı) bağlı olarak ölçüm yapılırken, verilerin tam olduğu 6 ülkede 5 boyuta göre çok boyutlu yoksulluk ölçümü yapılmıştır (World Bank 2018; Arabacı, 2019).

2.3. Yoksulluğun Nedenleri

Dinamik ve çok boyutlu bir kavram olan yoksulluğun nedenleri de yoksulluğun tanımlanan türüne göre farklılık arz etmektedir. Yoksulluğun tanımı genişledikçe yoksulluğun nedenlerini belirlemek de zorlaşmaktadır (Şenses 2017:148). Yoksulluğun nedenlerini belirlerken yoksulluğun ne zaman, nerede ve ne şekilde oluştuğu sorularının yanıtlarının bilinmesi gerekmektedir. Söz konusu olan bu unsurlar yoksulluğun nedenlerinin farklılaşmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı yaşandığı zaman ve mekâna

göre ülkeleri, bölgeleri, toplumdaki tüm bireyleri farklı düzeyde de olsa etkileyen yoksulluğu tek bir nedenle açıklamak mümkün olmamaktadır (Yıldırımalp 2018: 99). Toplumun farklı kesimlerinin yoksulluğun nedenlerine ilişkin görüşlerini tespit etmeyi amaçlayan çalışmalarda bireylerin görüşlerinin ülkeden ülkeye hatta ülke içerisinde yaş, dini inanç, ırk, dünya görüşü, eğitim, gelir düzeyi, yerleşim yeri ve ülkenin gelişmişlik düzeyine göre önemli oranda farklılaştığı görülmüştür (Şenses 2017:146).

Ekonomi yazınında ve farklı birçok kaynakta yoksulluğun temel nedeni ekonomik yetersizlikler olarak görülse de sadece bu faktöre bağlı olarak yapılan değerlendirmeler yoksulluk sorununun tespitinde yetersiz kalabilir. Çünkü yoksulluk bireylerin yetenekleri, sorumluk ve disiplin anlayışları, tutumluluk derecesi ile gösterdikleri çaba vb. bireysel nedenlerden kaynaklanabileceği gibi bireyin kontrolünün dışında olan ekonomi politikaları, düşük ücretler, yetersiz eğitim ve istihdam olanakları ile ayrımcılık gibi yapısal nedenlere bağlı olarak ortaya çıkabilir (Şenses 2017:146).

Yoksulluk en temelde fazla üretememekten, üretilen değerlerin de bireyler, bölgeler ve sektörler arasında adil bir şekilde paylaşılamamasından kaynaklanmaktadır. Fazla üretim yapamamanın nedenleri arasında iklim ve doğa koşulları, doğal afetler, hızlı nüfus artışı, adaletsiz vergi sistemi, yüksek faiz, enflasyon ve işsizlik, piyasada tekelleşmenin olması gösterilebilir (Gündüz 2006: 34-35). Bazı ülkelerin hatta ülkeler içerisinde bazı bölgelerin iklim ve doğa koşulları yönünden diğer ülke ya da bölgelere göre dezavantajlı olması o alanın üretim kapasitesini düşürmektedir. Bir diğer önemli faktör olan hızlı nüfus artışı ülkelerin ekonomilerine hem olumlu hem de olumsuz yönden etki etmektedir. Bir yandan ülkelerin daha fazla üretim yapmasına olanak tanıyan hızlı nüfus artışı aynı zamanda ülkelerin daha fazla tüketmesine de neden olmaktadır. Bir ülke iklim ve doğa koşulları açısından çok iyi konumda bulunmuyorsa, bir de hızlı nüfus artışı yaşanıyorsa o ülkenin yoksullaşması kaçınılmaz olur (Öztürk ve Çetin 2009: 2668).

Bireylerin yaşadığı coğrafyanın özellikleri, savaşlar, doğal afetler, ekonomik krizler, enflasyon, düşük ücret ve işsizlik gibi işgücü piyasasından kaynaklanan problemler, teknolojik gelişmelere bağlı olarak insan gücüne duyulan ihtiyacın azalması, yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık, sosyal güvenlik sistemlerinin yetersizliği, toplumsal yapıdaki değişimler ve hızlı nüfus artışı gibi faktörler yoksulluğun makro nedenleri olarak değerlendirilmektedir (SYDGM 2007: 26-27; Yıldırımalp 2017: 100).

Yoksulluğun mikro nedenleri ise; yaş, cinsiyet, düşük eğitim düzeyi gibi bireysel özellikler, engellilik durumu, ölüm, boşanma ya da terk edilme gibi nedenlerden dolayı ailenin birliğinin parçalanması, alkol, kumar ve madde bağımlılığı gibi kötü alışkanlıklar, bireyin mutluluğuna katkı sağlayacak koşullarda bir iş bulamaması ya da var olan işler için gerekli donanıma sahip olmaması, çalışmaya yönelik olumsuz etik değerler, iş yerindeki kötü yönetimden kaynaklanan sorunlar sayılabilir (Yıldırımalp 2017: 100-101).

Yoksulluğun nedenleri farklı sosyolojik ve iktisadi yaklaşımlara göre de farklılaşmaktadır. Örneğin; tarım sektöründen sağlanan gelirleri güvenilir bulmayan **Merkantilist'lere** göre tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan ülkelerde tarımsal üretimde verim artışı sağlanamazsa o ülkenin yoksulluğa yakalanma riski daha yüksektir (Kazgan 1984: 40).

Marksistler ise yoksulluğun temel nedeni olarak işçilerin emeğinin tam karşılığını alamamalarını gösterir. Kapitalist üretim düzeninde işçilerin aldıkları ücretlerin bir kısmı sermaye olarak kapitalistlerin hesabına aktarılmaktadır. Bu durumda işçi sınıfı hak ettiği ücreti alamadığı için yoksullaşma ihtimali artar (Arpacıoğlu 2012: 27).

Talep yetersizliğini yoksulluğun temel nedeni olarak gören **Keynes'e** göre üretilen mal ve hizmetlerin tamamının satılması mümkün olmuyorsa, bu durum piyasanın toplam talebinin, mevcut üretim faktörlerinin tamamını istihdam etmeye yetmediğini gösterir. Talep yetersizliğinden dolayı üretilen faktörlerin bir kısmı kullanılmayacak ve işsizlik meydana gelecektir. İşsizliğin ortaya çıkmasıyla yoksulluk probleminin yaşanılması kaçınılmaz olacaktır (Parasız 1996).

Ekonomik kalkınmanın süreklilik göstermeyeceğini, belli bir dönemden sonra durgunluk evresine geçeceğini belirten **Klasik yaklaşıma** göre yoksulluk sorunu ekonominin durgunluk devresinde ortaya çıkmaktadır.

Malthus ise yoksulluk ve nüfus artışı arasında önemli bir bağ olduğunu belirtir. Ona göre nüfus geometrik oranda artmaya devam ederse hastalık, savaş ve büyük kıtlıkların yaşanılması kaçınılmaz olur (Malthus 1971:14).

Servet bölüşümüne odaklanan **J.S.Mill** ise yoksulluğun gelirin dengeli ve adil dağıtılmamasından kaynaklandığını belirtir. Ona göre bir toplumda gelir dağılımı adaletli bir şekilde sağlanmazsa o toplumda yoksulluk sorunu ortaya çıkar (Arpacıoğlu 2012: 28).

Kalkınma iktisatçıları ise yoksulluğu azgelişmişlikle özdeşleştirmiştir. Yoksulluk sorunu olan az gelişmiş ülkelerin yoksulluğunun kendi iç dinamiklerinden kaynaklandığını belirten yaklaşıma göre piyasalara müdahale edilirse yoksulluk sorunu ortadan kalkabilir (Arpacıoğlu 2012: 28).

Dünya Bankası ise yoksulluğu oluşturan faktörleri bölgesel ve toplumsal faktörler, bireysel ve hane özelliklerine ilişkin faktörler olmak üzere dört grupta sınıflandırmıştır (World Bank 2005: 125-132; Doğan 2014: 11).

Yoksulluğu bölgesel anlamda etkileyen birçok faktör bulunmaktadır ve bu faktörlerin yoksulluk üzerindeki etkisi ülkeler arasında farklılaşmaktadır. Bir bölgenin yoksulluğunu etkileyen faktörler: coğrafi izolasyon, iklim ve toprak özellikleri, pazar alanlarına yakınlık, kaynakların yetersizliği, bölgenin yönetimi ve bölge içerisindeki dengesizlikler olarak sayılabilir (Tablo 1). Yoksulluk coğrafi açıdan izole, kaynakların yetersiz ve dengesiz dağıldığı, iklim şartlarının zorlu olduğu bölgelerde daha yüksektir.

Yoksulluğun *toplumsal nedenleri* ise; altyapı, asfalt yollara erişim, elektriğe erişim, okul ve sağlık hizmetlerine erişim, büyük pazar alanlarına yakınlık, arazi kullanımı, yerel idari merkezlere olan mesafe, sosyal yapı ve sermaye gibi etkenlerden oluşmaktadır (Tablo 1)

Hanehalkı ve bireysel özelliklere ilişkin faktörler; demografik, ekonomik ve sosyal özellikler olmak üzere üç farklı grupta incelenebilir. Demografik özellikler arasında hanehalkı büyüklüğü, hanehalkı üyelerinin yaşı, bağımlılık oranı, hanehalkı reisinin cinsiyeti gibi faktörler sayılabilir. Yoksul haneler genellikle geniş bir aile yapısına sahip olup, hanenin bağımlı nüfus oranı yüksektir. Hane reisinin kadın olduğu ailelerin yoksulluğa yakalanma riski daha fazladır.

Yoksulluğu etkileyen *ekonomik göstergeler* arasında gelir ve tüketim dışında hane içinde çalışanların oranları, hanenin sahip olduğu mal ve diğer maddi varlıklar olarak sayılabilir. Hane içi çalışanların oranlarını belirlemek için ekonomistler bireyin günde kaç saat çalıştığı, ek iş yapıp yapmadığı ve ne kadar sürede iş değiştirdiği gibi göstergeleri dikkate almaktadır. Hanehalkının sahip olduğu varlıklar maddi (toprak, çiftlik hayvanı, işlenmiş arazi, tarımsal ekipman ve makine gibi uzun ömürlü mallar) ve finansal (paraya dönüştürülebilir sermaye ve brikimler) olarak gruplandırılabilir. Söz konusu göstergeler hanenin refahını belirlemede faydalı olabilmektedir.

Yoksulluğu etkileyen *sosyal göstergeler* ise sağlık, eğitim ve barınma gibi ölçütlerdir. Sağlık boyutunda;

- ✓ Beslenme koşulları (yaşa göre kilo, kiloya göre boy gibi değişkenler dikkate alınır),
- ✓ Bebek ve genç ölüm oranları, sıtma, solunum yetersizliği ve çocuk felci gibi hastalıklara yakalanma sıklığı,
- ✓ Doğumhane, hastane ve eczane gibi temel sağlık hizmetleri ile aşı ve ilaçlara erişim durumu yer almaktadır.

Eğitim boyutunda;

- ✓ Hanehalkının eğitim seviyesi,
- ✓ Eğitim hizmetlerine erişim,
- ✓ Bu hizmetlerin yoksul ile yoksul olmayan bireyler arasında kullanımı yer almaktadır.

Barınma boyutunda;

- ✓ Konut (konutun yapımında kullanılan materyal, konut sahibi olup/olmama durumu, konut içerisindeki malzemeler)
- ✓ Hizmetler (İçme suyu, elektrik ve diğer enerji kaynaklarına erişim, iletişim imkânlarına erişim)
- ✓ Çevre (sanitasyon, yerleşmenin izoleliliği, kent merkezine olan mesafe ve kişisel güvenlik) (Akgiş 2014: 27-28).

Tablo 1. Yoksulluğu etkileyen temel faktörler

Bölgesel Özellikler	Doğal kaynaklar ve elverişli arazi, Çevre ve hava koşulları, Bölgesel yönetim, Eşitsizlik, İzolasyon ve daha az altyapı ile piyasa ile hizmetlere ulaşımda zorluklar
Toplumsal Özellikler	Altyapı Arazi Dağılımı Sosyal yapı ve sermaye Kamu hizmetlerine erişim (Ör: eğitim veya sağlık merkezlerine yakınlık)
Hanehalkı Özellikleri	Hanehalkı büyüklüğü Bağımlılık oranı Hanehalkı reisinin yaşı ve cinsiyeti Henehalkı bireylerinin eğitim ve sağlık durumları İstihdam ve gelir yapısı Mallar (toprak, menkul kıymet)
Bireysel Özellikler	Yaş Cinsiyet İstihdam ve sağlık durumu

Kaynak: World Bank (2005: 125-132)

2.4. Kırsal Kalkınma Kavramına Yönelik Tanımlar

2.4.1. Kırsal Alan

Yeryüzünde tarımsal faaliyetlerin yaygınlaşmasıyla birlikte medeniyetlerin temeli de atılmaya başlanmıştır. Bir taraftan üretim fazlası ürünlerin ticareti yapılmaya başlanırken, diğer taraftan kentlerde kurulan sanayi tesislerinin sayısının artması kırsal alanlarda yaşayan nüfusun kentlere göç etmesine neden olmuştur. Geçmişe göre önemi görece azalsa da hala kırsal alanlar önemini korumaya devam etmektedir.

Kırsal alanlarla ilgili birbirinden farklı pek çok tanımlamalar yapılmaktadır. Kırsal kelimesi TDK'ya göre genellikle kır konumunda olan ve az sayıda insanın yaşadığı yer olarak tanımlanırken, kırsal alan daha çok tarımsal faaliyetlerin baskın olduğu ve insanların bu faaliyetlere bağlı olarak yaşamını sürdürdüğü mekân olarak ifade edilmektedir (TDK 1998: 1302; Baytar 2021; 46).

Başka bir tanıma göre kırsal alan; genellikle tarım ve ormancılığa dayalı geçim tipinin hüküm sürdüğü, bunun yanında az da olsa küçük ve orta ölçekte sanayi faaliyetleriyle, el sanatları gibi işlerinde önemli olduğu, köy ve pazar gibi sosyal yapıların yükseldiği alanlar olarak ifade edilmiştir (Bulut 2013: 23). Bakırcı (2007: 23)

kırsal alanların sadece arazi kullanımı, kentlere olan uzaklık ve tarımsal üretim deseni gibi kriterlere göre değerlendirmenin eksik bir tanım olduğunu bu alanların sosyo-kültürel özelliklerinin de (sosyal temsil, alışkanlıklar, ekonomik faaliyetlerdeki çeşitlilik, göç ve nüfus azalması gibi) dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca kırsal alanlar nüfus yoğunluğunun düşük, sanayi ve hizmetler sektöründe çalışan nüfusun payının az ve altyapı şebekesinin yetersiz olduğu alanlar olarak da değerlendirilebilir (Bakırcı 2007:23).

DPT (2000: 6) tarafından hazırlanan çalışmada kırsal alanlar; metropolitan yerleşmeler dışında kalan tüm illerin yanı sıra ilçe, köy ve mezralarda yaşayan ve her türlü sosyal güvenceden (sigorta, emeklilik, eğitim, sağlık, kültürel faaliyetler) yeterince faydalanamayan bireylerin oluşturduğu mekânsal büyüklük olarak tanımlanmıştır. Kırsal Kalkınma Planları, Köy Kanunu ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi raporunda, kırsal alanlar nüfusu 20.000'den az olan mekânlar olarak ifade edilmiştir. OECD'ye göre ise kırsal alanlar nüfus yoğunluğunun km^2 başına 150 kişiden düşük olduğu mekânlardır. Bu tanımlamaya bağlı olarak OECD kırsal alanları üzerinde yaşayan nüfus büyüklüğüne göre 3 farklı gruba ayırmıştır. Nüfusunun %50'den fazlası kırsal bölgede yaşayan alanları kırsallığın baskın olduğu bölgeler, nüfusunun %15- %50 arası kırsal topluluklarda yaşayan alanları kırsal bölgeler, nüfusunun %15'inden azının kırsal topluluklarda yaşadığı bölgeleri ise kentselliğin baskın olduğu bölgeler olarak tanımlamıştır (Bulut 2013: 23).

1998 yılında yayınlanan "Kırsal Toplumun Geleceği" başlıklı komisyon belgesinde kırsal alanlar ulusların ekonomilerine entegre olma durumuna göre sınıflandırılmıştır. Buna göre;

- ✓ Entegre kırsal alanlar: Tarımsal faaliyetler baskın olsa da tarım dışı sektörlerinde yaygınlaştığı, nüfusun hızla arttığı, çevresel, kültürel ve sosyal miras yönünden tehditlerin olduğu büyük şehirlere yakın alanlar olarak tanımlanmıştır.
- ✓ Orta derecede kırsal alanlar: Entegre kırsal alanlara göre nispeten kentsel alanlardan daha uzak, tarım ve tarım dışı faaliyetlerin farklı oranlarda hâkim olduğu, geniş çiftlik alanlarını da içerisinde barındıran alanlardır.

- ✓ Tam (remote) kırsal alanlar: Tarımsal faaliyetlerin baskın, nüfus yoğunluğunun ve gelir seviyesinin oldukça düşük, yaşlı nüfus miktarının fazla olduğu alanlardır. Ayrıca bu tür alanlarda arazinin topografik özelliklerine bağlı olarak çevresine göre daha izole bir yaşam mevcuttur (Bulut 2013; 23).

2.4.2. Kırsal Kalkınma

Tarihsel süreç içerisinde kırsal kalkınma kavramının içeriği kalkınma yazınında meydana gelen değişimlere bağlı olarak farklılaşmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında "Modernleşme Kuramı"nın etkisiyle verimsiz sayılan tarım sektöründe gelişim sağlanması için modernleşme adımlarının atılması ve büyük ölçekli altyapı tesislerinin hizmete alınması gerektiği vurgulanmıştır. Modernizasyon akımı sadece ekonomik büyümeyi ön planda tutmuş, kır-kent arasındaki ekonomik eşitsizlikleri göz ardı etmiş, doğal kaynakların kirlenmesini ve hızla tükenmesini dikkate almamıştır. Bundan dolayı yaklaşım zamanla sorgulanmaya başlamış ve buna bağlı olarak 1970'li yıllara gelindiğinde devlet destekli sosyal yatırımların yapılması gündeme gelmiştir. Bu çerçevede entegre kırsal kalkınma projeleri, devlet destekli düşük faizli krediler ve kırsalda yaşayan bireylerin temel gereksinimlerini karşılamaya yönelik destekler verilmeye başlamıştır. 1980'li yıllarda neo-liberal ekonomi politikalarının etkin olmaya başlamasıyla kırsal kalkınma anlayışında da köklü değişiklikler yaşanmıştır. Yapısal uyum programlarının devreye girmesiyle kırsal alanda yaşanan yoksulluk hızla yükselmeye başlamıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde kırsal kalkınmanın zaman ve mekâna bağlı olarak düşünülmesi gerektiği, katılımcı ve demokratik kırsal kalkınma politika ve projelerinin benimsenmesinin daha faydalı olacağı tespit edilmiştir. Bunun sonucunda kırsal kalkınma; zaman ve mekâna bağlılık, yerellik, katılımcılık, çevresel sürdürülebilirlik, örgütlenme, insani gelişim, yönetişim, sosyal sermaye gibi prensipleri de içermeye başlamıştır. 2000'li yıllarda kırsal yoksulluğun azaltılması yoluyla kırsal kalkınmanın sağlanabileceği savından hareket ederek "çok sektörlü yaklaşım" benimsenmiştir. Buna bağlı olarak kırsal alanlarda temel geçim kaynağı olan tarımsal faaliyetlerin yanı sıra sanayi, turizm, el sanatları gibi diğer ekonomik faaliyetler de önem kazanmıştır. (Özden 2019: 21-22).

Kırsal kalkınma hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerin kabul ettiği bir kavram olmasına rağmen evrensel bir tanımı bulunmamaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) kırsal kalkınmayı, kırsal alanda yaşayan en yoksul kesimi oluşturan küçük çiftçiler, kiracı üreticiler ve topraksız köylülerin refah düzeyini yükseltmek olarak tanımlarken; Avrupa

Birliği (AB) ise sadece kırsal alanlarda yaşayan yoksul kitlenin refah seviyesinin yükseltilmesini değil aynı zamanda burada yaşayan bireylerin hayat standartlarının yükseltilmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanılması ve kırsal mirasın korunması gibi hedefleri olan bir kavram olarak nitelemiştir (Bakırcı 2007: 32; Özden 2019: 23).

Chambers (1998: 147) kırsal kalkınmayı; yoksul kadın ve erkeklerin kendileri ve aileleri için, içinde bulundukları mevcut durumdan daha fazlasını elde etmelerine yardımcı olacak bir strateji olarak tanımlamıştır. Bulut (2013: 23-25) ise çalışmasında kırsal kalkınmanın sadece kırsal alanda yaşayan bireylerin gelir seviyesini artırmakla mümkün olmayacağını, maddi desteklerin yanında kırsal alanının sahip olduğu kültürel ve çevresel değerlerin korunması ile doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasının da kırsal alanda kalkınmayı destekleyici unsurlar olduğunu belirtmiştir.

Turhan (2005: 14) ise daha geniş kapsamda kırsal kalkınmayı; kentsel alanlara göre dezavantajlı olan kırsal yerleşim birimlerinde doğal kaynakların israf edilmeden sürdürülebilir bir çerçevede kullanılması, tarımda modernizasyonun sağlanması, kırsal alanda eğitim, sağlık, ulaşım, güvenlik, iletişim gibi hizmetlerin geliştirilmesi, kırsal kesimde yaşayan halkın yaşadığı bölgede istihdam edilmesi ve böylece kırdan kent göçün azaltılması ya da engellenmesi olarak tanımlamıştır.

Kırsal kalkınma, köy kalkınması, tarımsal kalkınma, toplum kalkınması gibi kavramlar bazen birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Geray (2011: 17) çoğu kez köy kalkınması ile eş anlamlı tutulan kırsal kalkınmanın kırsal alanlarda yaşayan bireylerin ekonomik, toplumsal ve kültürel açılardan yapısını değiştirecek üretim, gelir ve refah düzeylerinin geliştirilmesini, insan-toprak ilişkilerindeki dengesizliklerin giderilmesini, tarımsal ürünlerin daha iyi değerlendirilmesini amaçlayan çok yönlü süreçleri, etkinlikleri ve örgütlenmeleri kapsadığını belirtmektedir. Kırsal alanlarda ekonominin temelde tarıma özellikle bitkisel ve hayvansal üretime dayanması nedeniyle kırsal kalkınma denildiğinde genellikle köyün tarım ve hayvancılık yapısı, üretim, pazarlama, örgütlenme gibi konular düşünülmektedir. Şüphesiz kırsal kalkınma tarımsal faaliyetlerden kopuk değildir ancak tarımsal faaliyetlerin yanında insan-toprak ilişkileri, toprak sahiplik düzeni, toprakların işletmelere dağılımı, toprağın azlığı ya da topraksızlık, kırsal altyapı, işsizlik, ormanların korunması başta olmak üzere idari, kültürel, eğitsel politikalarla daha geniş kapsamlı bir şekilde ele alınması gereklidir (Geray 2011:17-18).

Kırsal kalkınma politikaları ise; kırsal alanda yaşayan yoksul bireylerin ekonomik, toplumsal ve kültürel olanaklarını geliştirmek, onları ulusal yaşam standardına kavuşturmak ve bu standarda kavuşturmak için de toplum ile devletin birlikte hareket etmesiyle ortaya çıkan ilerlemeyi kapsamaktadır (DPT 2000: 7). Kırsal kesimde yaşayan yoksul bireyler geri kalmışlıktan ve hizmet yetersizliğinden en başta etkilenen kesim olduğu için kırsal kalkınma politikalarında yoksulluk konusuna ayrıca önem verilmektedir.

Türkiye'de planlı dönem öncesinde kırsal alanların kalkındırılmasına yönelik olarak; Köy Kanunu, Birinci İktisat Kongresi, Birinci Köy Kongresi, Aşar Vergisi'nin kaldırılması, Toprak ve Tapulamaya Yönelik Girişimler, Köy Enstitülerinin açılması sayılabilir (Gülçubuk 2002: 28; Özdemir 2010: 41).

Siyasi ve ekonomik şartların elverişli olmamasından dolayı planlı dönem öncesinde Türkiye'de uygulanan kalkınma politikalarından hedeflenen başarı elde edilememiştir. 30 Eylül 1960 tarihinde DPT'nin kurulmasıyla birlikte bölgesel politikalar hız kazanmış ve beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlanmıştır. Söz konusu planlarda yer alan bölgesel politikaların ortak amacı; bölgesel eşitsizlikleri azaltarak dengeli bir kalkınma sağlamaktır (Çelikkaya vd. 2018; 24). Planların genel amaçları ise; toplum refahının artırılması ve sosyal adaletin sağlanmasıdır. Diğer hedefler arasında ekonominin karma bir şekilde sürdürülmesi, eğitim, sağlık, ulaştırma, enerji, sulama gibi temel kamu hizmetlerinin devlet tarafından iyileştirilmesi ve bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması gösterilebilir (Özdemir 2010:43).

Türkiye'de Planlı dönem 1963-1967 yılları arasında I. Beş Yıllık Kalkınma Planının (BYKP) uygulanmasıyla başlamıştır. Bu dönemden itibaren 5'er yıllık olmak üzere toplam 15 yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kırsal alanlara yönelik olarak "toplum kalkınması" yaklaşımı benimsenmiştir. Planın uygulandığı dönemde Türkiye nüfusunun %70'den fazlası kırsal alanda yaşadığı için bu ifade köy kalkınması olarak anlaşılmıştır (Bakırcı 2007: 105). Bu dönemin en önemli sorunları; hızlı şehirleşmenin beraberinde getirdiği gecekondulaşma ve işsizliktir. Planda bu sorunların çözümü için istihdamın arttırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca ithal ikameci politikalara ağırlık verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Az gelişmiş bölgelerde özel sektör tarafından sanayi tesislerinin kurulmasını teşvik etmek amacıyla tesisin kuruluş ve imalat maliyetlerini düşürmek amacıyla tedbirler alınmasının faydalı olabileceği ifade edilmiştir (DPT 1963: 58; Akça

2017: 423). Söz konusu planda Türkiye'nin uzun vadede gelişiminin sanayi sektörü ile sağlanacağı ancak sanayi sektörünün gelişebilmesi için de tarım da ilerlemenin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Böylece bu temel iki sektör birbirinin alternatifi ya da karşıtı değil tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Tarımsal faaliyetlerden elde edilen geliri yükseltmek için gübre ve iyi tohum kullanımı teşvik edilmiş, tarım zararlılarıyla mücadeleye önem verilmesi gerektiği ifade edilmiştir (DPT 1963; 60). Tarımsal faaliyetlerde çalışan ve yoksulluk sorunu olan bireyler yoksulluk kavramının içine alınmamış ve bu konuda herhangi bir çalışma yapılmamıştır (Özdemir 2010: 44).

1968-1973 yılları arasını kapsayan II. BYKP döneminde ekonominin %7 oranında büyümesi hedeflenmiştir. Söz konusu büyümenin sağlanabilmesi için köklü bir yapısal değişimin yaşanması gerektiği ifade edilmiştir. Planda hedeflenen ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için tarımsal üretimde geleneksel üretim metotlarının terk edilerek modern üretim yöntemlerinin benimsenmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Ayrıca gayri safi milli hasıla içerisinde sanayi faaliyetlerinden elde edilen payın yükseltilmesinin de büyümeye katkı sağlayacağı belirtilmiştir. Planda genel istihdam oranını arttırmak, tarım sektöründeki fazla işgücünü tarım dışı sektörlere dağıtarak dengeyi sağlamak, yetişmiş insan gücünü verimli kullanmak, ekonomide dış kaynaklara bağımlılığı azaltmak, ödemeler dengesindeki tıkanıkları ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Söz konusu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için sanayi faaliyetlerinden elde edilen gelirin arttırılması gerektiği vurgulanmış ve şehirleşme teşvik edilmiştir (DPT 1968: 2). Ayrıca planda toplumun refah düzeyini artırmanın gelir dağılımındaki adaletsizliği ortadan kaldırmakla mümkün olabileceğine işaret edilmiştir. Yoksulluk kavramı ise genel olarak asgari yaşam standardına erişememe durumu olarak kavramsallaştırılmıştır (Özdemir 2010: 44).

Üçüncü BYKP planı 1973-1978 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Söz konusu planda ilk kez "Kalkınmada Öncelikli Yöreler" kavramı kullanılmıştır. Kalkınmada öncelikli yörelerin gelişme potansiyellerinin kendi özellerinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan planda yörelerin doğal ve beşerî kaynaklarının tespit edilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Söz konusu yörelerde kalkınmanın aşamalı bir programla yapılmasının faydalı olabileceği ifade edilmiştir (DPT 1973; Çelikkaya vd. 2018: 25). Planda kırsal alanlarda yaşayan insanların en düşük gelir grubunda yer aldığı belirtilmiş, kaynakların eşitsiz dağılımı sonucunda ortaya çıkan bölgesel eşitsizliklerin kırsal kalkınma çalışmalarıyla azaltılabileceğine dikkat çekilmiştir. Dengeli bir bölgesel kalkınmanın

gerçekleştirilebilmesi için kırsal alanların temel ekonomik faaliyetleri olan tarım ve hayvancılık sektörlerinin geliştirilmesinin ve köy kalkınma çabalarının sürdürülmesinin hayati derecede öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Daha önceki planlarda hedeflenen başarıya ulaşılamadığı için dışa olan bağımlılığın arttığı, yapılan yatırımların dengesiz ve plansız olmasının ihracat rakamlarını düşürdüğü ifade edilmiştir. Planın uygulandığı yıllar arasında ekili dikili alan büyüklüğü hızla artmasına rağmen geleneksel ürünlerin üretimine devam edildiği için büyümede istenilen ilerleme kaydedilememiştir (Özdemir 2010: 45).

1979-1983 yılları arasındaki dönemi kapsayan 4.planlı dönem siyasi ve ekonomik bunalımlardan dolayı bir yıl gecikmeli olarak yürürlüğe konulmuştur. Yaşanan siyasal ve sosyal istikrarsızlık, petrol krizi, döviz darboğazı, Kıbrıs Savaşı Türkiye'nin ekonomisinde durgunluk yaşanmasına neden olmuştur. Döviz sıkıntısından dolayı sanayi faaliyetlerinde kullanılan hammadde fiyatları da artmış, bu da ürünlerin fiyatının artmasına neden olmuştur. Yaşanan fiyat artışları sonunda ödemeler dengesi bozulmuştur. Bu gelişmeler sonucunda hükümet ekonomideki durgunluk ve enflasyonu önlemek amacıyla 24 Ocak Kararları olarak bilinen birtakım önlemler almaya çalışmıştır. Fiyat mekanizmasını ve serbest piyasa ekonomisini ilke alan 24 Ocak kararlarıyla neo-liberal ekonomi politikası benimsenmiştir (Öztürk vd. 2008: 17).

Planda milli ekonominin öz yeterliliğini arttırmak, gelişmiş bir uzmanlaşma seviyesine ulaşmak, ilerlemeyi sürekli ve istikrarlı bir şekilde gerçekleştirmek, ekonominin temelinde yatan eksiklikleri ortadan kaldırmak, tarım sektöründe hızlı uzmanlaşmayı sağlamak, kabul edilebilir bir şehirleşmeyi tüm ülkeye yaymak gibi hedefler bulunmaktadır (DPT 1979: 656).

1980'li yıllar diğer bütün alanlarda olduğu gibi kırsal alanlarda da önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Tarım sektörünün geri plana atılması, dış ülkelerde meydana gelen değişimler ve olumsuz faktörler ülkeyi kendi kendine yeten bir tarım ülkesi konumundan uzaklaştırmıştır. Diğer birçok sektörde olduğu gibi tarımsal faaliyetlerin de serbest piyasa ekonomisi kurallarına göre düzenlenmesi devamında birçok sorunu gündeme getirmiştir (Özdemir 2010: 46).

Beşinci BYKP 1985-1989 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Planın temel amaçları; verimlilik ve ihracatı teşvik etmek, mevcut birikimi değerlendirmek ve geliştirmek, tarımsal gelişme potansiyelini değerlendirmekle birlikte sanayi üretimini teşvik etmek, istihdamı arttırmak ve genç işsizliğini azaltmak, gelir dağılımını düşük gelirli

gruplar lehine değiştirmek, kalkınmada öncelikli yörelerin gelişmesine önem vermek, ekonomik ve sosyal yapıyı geliştirmektir (DPT 1984: 1).

Plan döneminde İran-Irak Savaşı, dış borçlardaki artış, sanayide hedeflenen ilerlemenin gerçekleştirilememesi, ithalatın serbestleşmesi gibi nedenlerden dolayı enflasyon artmış ve gelir dağılımı hızla bozulmuştur. Devlet tarafından korunan bir faaliyet olmaktan çıkan tarımsal faaliyetlerde kimyasal gübre dışındaki sübvansiyonlar kaldırılmış, dış ticarette ise korumacılık sınırlandırılmıştır. Avrupa Topluluğu (AT) tarafından 1 Ocak 1987 yılında tarımsal ürünlere uygulanan gümrük vergileri tamamen kaldırılmıştır. 5.BYKP'nda kırsal alanda yaşayan bireylerin ürettikleri ürünleri daha iyi bir şekilde değerlendirebilmesi için kooperatifleşmenin yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu dönemde Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) uygulanmaya başlamıştır. Projenin amacı; GAP bölgesinde yaşayan halkın gelir seviyesini artırmak, bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelir eşitsizlik farkının en aza indirmektir (Özdemir 2010: 48).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bir önceki plan döneminde yaşanan olumsuzluklardan dolayı bu dönemde ekonomik büyümenin hızlı, dengeli ve istikrarlı bir şekilde devam ettirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca planda gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği, bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmak hedeflenmiştir (DPT 1990: 1). Ancak bu dönemde de dünyada yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelere paralel olarak ülkenin ekonomik büyümesinde dalgalanmalar yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kuzeyde sınır kapıları açılmış ve bavul ticareti hızlanmıştır. Tarım sektörüne yönelik birtakım düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde hububat, şeker pancarı ve tütün gibi stratejik öneme sahip üç üründe destekleme alımlarının yapılacağı belirtilmiştir (Özdemir 2010: 49).

1996-2000 yılları arası dönemi kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda temel amaç; modern üretim tekniklerinden faydalanarak tarımsal faaliyetlerde iklim koşullarına olan bağımlılığı azaltmak, hızla artan nüfusun ihtiyaç duyduğu gıda maddelerini temin etmek ve tarımsal ürünlerin ihracatını artırmaktır. Söz konusu hedefleri gerçekleştirebilmek için toprak ve su kaynaklarının en rasyonel şekilde kullanılması gerektiği vurgulanan planda yüksek vasıflı tohumluk ve damızlık kullanımının da bitkisel ve hayvansal üretimde verim artışı sağlayacağı belirtilmiştir. İlk kez Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "kırsal sanayi" kavramından bahsedilmiştir. Köylü ile çiftçiyi işsizlikten kurtarmak için bir araç olarak görülen kırsal sanayi faaliyetlerinin ürünlerin

yerinde işlenmesine ve atıl durumda olan işgücünün değerlendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür. "Yoksulluk" kavramı ilk kez Yedinci BYKP'nda telaffuz edilmiştir. Yoksulluğun az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun oluşturduğunun altı çizilmiştir (Bakırcı 2007: 186-188; Özdemir 2010: 51).

2001-2005 yılları arası dönemi kapsayan 8.BYKP'nda kırsal alana ayrı bir önem verilmiş, DPT tarafından Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyon Raporu hazırlanmıştır. Planda ekonomik büyümeyi esas alan mutlak yoksulluğu giderecek ve göreli yoksulluğu azaltacak ekonomik politikaların uyum içinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak için ekonomik yatırımların yanında eğitim, sağlık ve sosyal hizmet alanlarında yatırımlar yapılmasının önemi belirtilmiştir. Yoksul bireylerin eğitim ve sağlık hizmetlerine erişiminin daha kolay sağlanması ve bu kesimlerin konut ihtiyaçlarının karşılanması için projelerin teşvik edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (Metin 2011: 198).

Dokuzuncu BYKP (2007-2013)'da kırsal alanlarda tarımsal yapıdaki dönüşümden dolayı ortaya çıkan uyum sorunlarını çözmek, kırsal kalkınma proje ve faaliyetlerine çerçeve hazırlamak için 2006 yılında Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlanıp yürürlüğe konmuştur. Planda yoksul kesimlere yönelik ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve gelir getirici projelerin desteklenmesinin faydalı olabileceği belirtilmiştir (Metin 2011:201).

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)'nda daha etkili bir kırsal kalkınma politikası idaresi sağlayabilmek için ilk kez Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji ve Kırsal Kalkınma planı yürürlüğe konulmuştur. Kırsal nüfustaki azalma ve yaşlanma eğiliminin devam ettiği belirtilen planda kırsal yoksulluğun hala önemli bir problem olduğu ifade edilmiştir. Kırsal alandaki temel geçim kaynağı olan tarımsal faaliyetler büyük ölçüde atıl işgücü barındıran geçimlik işletmelerden oluşmaktadır. Bu işletmelerin gerek ölçek sorunu gerekse pazarlama sorunları yeterli ve düzenli bir gelir elde etmesini engellemektedir. Buna bağlı olarak yoksulluk ve göç sorunları ortaya çıkmaktadır. Tarımda olası bir çözülmenin getireceği olumsuzluklar karşısında hazırlı olmak için tarım dışı istihdam imkânlarının artırılması faydalı olabilir. Ayrıca kırsal yoksullukla mücadelenin etkin ve sürdürülebilir yollarından biri olan eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesi önemlidir (Kalkınma Bakanlığı 2013: 135).

Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023) sürdürülebilir kırsal kalkınma anlayışıyla üretici birlikleri ve aile işletmelerinin üretim kapasitelerinin geliştirilmesini, kırsal işgücünün istihdam kapasitesinin artırılmasını, yaşam kalitesinin iyileştirilmesini hedeflemektedir. Ayrıca yoksullukla mücadele edilerek kırsal toplumun düzenli ve yeterli gelir imkanlarına kavuşturularak refah düzeyinin artırılması, nüfusun kırda tutulması amaçlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı 2019:180).

Türkiye'de uygulanan kırsal kalkınma politikalarına bakıldığında önemli ölçüde eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Kırsal kalkınma politikaları zaman zaman ortaya atılmış, denenmiş, sonuçlarının takip edilmediği, özellikle de her iktidar, hükümet ve bakanlık değişiminde bir kenara itildiği için süreklilik kazanamayan uygulamalar olarak bilinmektedir. Kırsal kalkınmanın sürekliliğini sağlamak için yöresel kaynaklar kalkınma amacıyla harekete geçirilmeli, ülke, bölge ya da yerel yerleşim birimlerine yönelik yatırım karar ve etkinliklerinin kırsal alana da yansıması sağlanmalı, kırsaldaki bireylerin kalkınmanın nimetlerinden yeterince faydalanabilmesi için daha üst düzeydeki planlama kararlarıyla tutarlılık göstermesi önemlidir (Geray 2011: 17).

2.5. Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluğun Mekânsal Görünümü

Dünyada ve Türkiye'de yoksulluğun mekânsal dağılışı ayrı başlıklar altında değerlendirilmektedir.

2.5.1. Dünyada Yoksulluğun Mekânsal Görünümü

Küreselleşme hareketleri bir taraftan dünyanın farklı alanlarında yaşayan bireylerin birbiri ile bütünleşip kaynaşmasına katkı sağlarken diğer taraftan açlık, yokluk, savaş ve katliamların boyutlarını artırarak devam etmesine neden olmuştur (Dumanlı 1996: 53).

Sanayi Devrimi'nden önce gıda yetersizliği ve düşük yaşam standartlarından dolayı dünya nüfusunun önemli bir bölümünün aşırı yoksulluk sınırları altında yaşadığı bilinmektedir. Sanayileşmenin etkisiyle ülkelerin refah düzeyi yükselmeye başlamış buna bağlı olarak bireylerin yaşam standartlarında iyileşmeler olmuştur. Dünya Bankası 1981 yılından bu yana dünyadaki gelir yoksulluğunu tespit etmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır. Birleşmiş Milletler ise 1997-2006 yıllarını kapsayan dönemi "Yoksullukla Mücadele On Yılı", 1996 yılını ise "Yoksullukla Mücadele Yılı" olarak ilan etmiştir.

Yoksullukla mücadelenin daha kapsamlı bir şekilde sürdürülebilmesi için 2000 yılında Milenyum Kalkınma Hedefleri ve Amaçları oluşturulmuştur. Bu hedefler doğrultusunda gelir yoksulluğu azaltılmış ancak kaliteli eğitim ve temel sağlık hizmetlerine erişim gibi yoksunlukları iyileştirmede yetersiz kalmıştır (World Bank 2015:1; Ayhan 2017: 21). Milenyum Kalkınma Hedefleri (MDGs)'nin sona ermesiyle birlikte yeniden bir araya gelen ülkeler 2030 yılına kadar devam edecek olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ni belirlemişlerdir. Hedeflerin genel amaçları arasında; her türlü yoksulluğu ortadan kaldırmak, eşitsizliklerle mücadele etmek ve iklim değişikliğine çözüm bulmak sayılabilir.

Dünyada yoksulluğun zaman içerisindeki değişimi Tablo 2'de gösterilmektedir. Tablodaki veriler dikkate alındığında dünyada aşırı yoksulluğun Sahra-Altı Afrika ülkelerinde (%41,18) diğer bölgelere göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 2017 yılında Sahra Altı Afrika ülkelerinde toplam 432.5 milyon kişinin, günlük 1,90$ yoksulluk sınırının altında yaşadığı tespit edilmiştir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika uluslararası aşırı yoksulluk sınırının yüksek olduğu bir diğer bölgedir. Sahra-Altı Afrika Bölgesi'ndeki kadar çok yüksek bir yoksulluk oranı olmasa da bu bölgenin de yoksulluk oranı (%6,34) nispeten yüksektir.

Tablo 2. Dünyada yoksul birey sayısının ve yoksulluk oranlarının seçilmiş bölgelere göre dağılımı (1990-2019)

Bölge adı/yıl	**1990 (mil)**	**2000 (mil)**	**2010 (mil)**	**2015 (mil)**	**2016 (mil)**	**2017 (mil)**	**2018 (mil) (f)**	**2019 (mil) (f)**
Doğu Asya ve Pasifik	977.29	632.26	212.12	42.08	35.41	29.15	24.61	19.94
Avrupa ve Merkezi Asya	11.51	34.28	11.27	7.35	6.25	6.37	5.26	5.09
Latin Amerika ve Karayipler	67.68	65.75	35.3	22.81	23.53	23.73	23.44	24.08
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	14.8	9.95	6.86	15.74	19.65	24.16	27.26	
Güney Asya	557.05		425.32					
Sahra-altı Afrika	280.95	388.27	412.49	417.6	427.98	432.5	435.56	
Dünya	**1.913.35**	**1.700.14**	**1.108.63**	**743.99**	**719.09**	**696.45**		
Bölge adı/yıl	**1990 (%)**	**2000 (%)**	**2010 (%)**	**2015 (%)**	**2016 (%)**	**2017 (%)**	**2018 (%) (f)**	**2019 (%) (f)**
Doğu Asya ve Pasifik	60.88	34.81	10.79	2.06	1.72	1.41	1.18	0.95
Avrupa ve Merkezi Asya	2.48	7.30	2.37	1.51	1.28	1.30	1.07	1.03
Latin Amerika ve Karayipler	15.47	12.74	6.03	3.69	3.77	3.77	3.68	3.75
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	6.49	3.53	2.04	4.28	5.24	6.34	7.03	
Güney Asya	49.14		25.95					
Sahra-Altı Afrika	55.15	58.36	47.47	41.95	41.85	41.18	40.39	
Dünya	**36.24**	**27.81**	**16.02**	**10.14**	**9.69**	**9.27**		

Kaynak: Dünya Bankası 2020

F: tahmin değeri

Dünya Bankası, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında amaçlanan dünyada aşırı yoksulluk oranının %3'ün altına düşürme hedefinin yoksulluğu azaltma girişimlerinin yavaş ilerlemesinden dolayı gerçekleştirilemeyeceğini düşünmektedir. Banka, Covid-19 pandemisinin de yoksulluğu azaltma çalışmalarını engellediğini ve son 20 yıldır ilk kez küresel aşırı yoksulluğun azalma trendinin tersine döndüğünü ifade etmektedir. Milyonlarca insanın aşırı yoksulluk riskiyle karşı karşıya olduğunu belirten Dünya Bankası, Covid-19 pandemisinden dolayı ülkelerin kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) oranlarında %5 ile %8 oranında bir daralma yaşayacağını tahmin etmektedir. Ayrıca 2020 yılına yönelik küresel yoksulluk ölçümleri yapıldığında dünyada aşırı yoksulluk oranının %9,1 ile %9,4 oranında değişebileceği, Covid-19 pandemisinden

dolayı ülkelerin gelir dağılımında eşitsizliklerin artacağı Dünya Bankası'nın tahminleri arasında yer almaktadır.

Dünya Bankası'nın son küresel yoksulluk ölçümleri 2017 yılına aittir. Bu çalışmaya göre dünya nüfusunun %9,2'nin günlük 1,90 $ olan uluslararası yoksulluk sınırının altında yaşadığı tespit edilmiştir. Bu da 2017 yılında 689 milyon kişinin aşırı yoksulluk sınırı altında yaşadığını göstermektedir. Şu anki tahminlere göre Covid-19'un sebep olduğu ekonomik büyümedeki daralmadan dolayı 2020 yılında 88 milyon ile 115 milyon arasında bireyin aşırı yoksulluk riskiyle kaşı karşıya kalacağı düşünülmektedir. 2021 yılı sonuna kadar ise yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusa yaklaşık 120 milyon kişinin daha ekleneceği tahmin edilmektedir (Dünya Bankası 2020: 5).

Yoksullukla ilgili çalışmaların aksamasının tek sebebi olarak Covid-19 pandemisinden dolayı ülkelerin ekonomik büyümelerindeki daralmayı göstermek yetersiz olabilir. Aşırı yoksulluğun bölgesel trendlerine bakıldığında da yoksulluk üzerinde hala kırılganlık ve çatışmaların negatif etkisinin devam ettiği görülmektedir. Banka, 2015 ve 2018 yılları arasındaki zaman dilimini kapsayan dönemde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki aşırı yoksulluğun büyük ölçüde bölgede devam eden çatışmalardan kaynaklandığını düşünmektedir.

Sahra-Altı Afrika'da aşırı yoksulluk sınırında 2015 ve 2018 yılları arasında istenilen seviyede bir düşüş gözlenememiştir. Uluslararası aşırı yoksulluk sınırı (günlük 1,90$) ölçümlerine göre Afrika'nın bu bölgesinde nüfusun %40'ndan fazlasının aşırı yoksulluk sınırı altında yaşadığı tespit edilmiştir. 2015 yılında 416 milyon olan yoksul kişi sayısı hızlı nüfus artışından dolayı 2018 yılında 433 milyona yükselmiştir. Sahra- Altı Afrika'da Covid-19 pandemisi, çatışmalar, iklim değişikliği ve aşırı yoksulluğu azaltmadaki girişimlerin yetersiz kalmasından dolayı yoksulluğu azaltma çalışmalarında istenilen başarı elde edilememektedir. Yoksulluk sınırı 3,20 $ kabul edildiğinde Sahra-Altı Afrika'da yaşayan nüfusun neredeyse %70'i yoksul kategorisinde değerlendirilmektedir. Nijerya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Tanzanya, Etiyopya ve Madagaskar'da uluslararası aşırı yoksulluk sınırı altında yaşan nüfus, Sahra-Altı Afrika'daki toplam yoksul sayısının neredeyse yarısını oluşturmaktadır (Dünya Bankası 2020: 28).

Dünya Bankası 2015 yılında alt-orta gelir grubundaki ülkelerde yoksulluk sınırını günlük 3,20$, üst-orta gelir grubundaki ülkeler için ise bu sınırı günlük 5,50$ olarak belirlemiştir. Bu kapsamda bölgelerin yoksulluk durumları incelendiğinde günlük 3,20 $

yoksulluk sınırı dikkate alındığında Güney Asya'da toplam nüfusun %50'sinin yoksul olduğu tespit edilmiştir. Doğu Asya'da ise 2018 yılında nüfusun %7,2'si günlük 3,20 $, %25'i ise günlük 5,50$ yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (Dünya Bankası 2020: 28).

Dünya Bankası 2018 yılı raporunda mutlak yoksulluğun yanı sıra yoksulluğun göreli yönünü de dikkate alarak toplumsal yoksulluk kavramını kullanmaya başlamıştır. Raporda dünyada 2 milyar insanın toplumsal yoksulluk sınırı altında yaşadığı ifade edilmiştir. Toplumsal yoksulluğun bölgesel dağılımı ile diğer yoksulluk türlerinin (mutlak ve çok boyutlu yoksulluk) bölgesel dağılımı arasında benzerlikler mevcuttur. Toplumsal yoksulluk Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da artma eğiliminde iken, Latin Amerika ve Karayip'ler de stabil bir görünüm sergilemektedir. Doğu Asya ve Pasifik Bölgesi ise toplumsal yoksulluğun azaltılmasında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Toplumsal yoksulluk, yoksulluk ve kaynakların bölüşümü ile eşitsizlik konusunda bilgiler vermektedir (Dünya Bankası 2020: 28).

Dünya Bankası 2018 yılında daha önce bağımsız destekleyici veriler olarak kullandığı bazı sosyal göstergeleri dikkate alarak Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi geliştirmiştir. ÇBYE sonuçlarına göre Sahra-Altı Afrika gelir yoksulluğunda olduğu gibi çok boyutlu yoksulluk ölçümlerinde de en yüksek yoksul bölge olmuştur. Sahra-Altı Afrika'da hanelerin neredeyse %40'ı ölçüme dâhil edilen üç boyutta da çok boyutlu yoksuldur. Bölgedeki hanelerin neredeyse %20'sinde okul çağında olup da okula gitmeyen an en az bir çocuk bulunmaktadır. Latin Amerika ve Karayip'ler de ÇBY oranı %11 iken, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da bu oran %22'ye yükselmektedir (Dünya Bankası 2020: 30).

Dünya Bankası 2018 yılında uluslararası yoksulluk sınırı altında yaşayan bireylerin 4/5'nün kırsal alanlarda yaşadığını tespit etmiştir. Yoksul kitleyi meydana getiren nüfusun neredeyse yarısının çocuklardan oluştuğunu belirten Banka'ya göre birçok yoksul bölgede kadınların yoksulluğu daha görünürdür. Uluslararası yoksulluk sınırı altında yaşayan 15 yaş ve üzeri bireylerin neredeyse %70'i hiç okula gitmemiş ya da sadece temel eğitim alabilmiştir.

Uluslararası yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun neredeyse 132 milyonu yüksek sel ve taşkın gibi doğal afet riskinin olduğu bölgelerde yaşamaktadır. Birçok insan iklim değişikliği, Covid-19, bölgesel çatışma ve şiddet olaylarından dolayı aşırı yoksulluk riskiyle karşı karşıyadır. Yapılan son araştırmalarda 2030 yılına kadar iklim

değişikliğinden dolayı yoksullaşan birey sayısının 68 milyondan 132 milyona yükseleceği tahmin etmektedir. İklim değişikliği özellikle Sahra-Altı Afrika ve Güney Asya ülkelerini tehdit etmektedir.

2.5.2. Türkiye'de Yoksulluğun Mekânsal Görünümü

Gelişmiş ya da az gelişmiş ülke ayrımı gözetmeksizin küresel bir sorun haline gelen yoksulluk evrensel boyutlara ulaşmıştır. Yoksulluk gelir dağılımında dengesizliklerin ve sosyal yapıda kırılmaların yaşandığı, ekonomik ve sosyal açıdan en üsttekiler ile en alttakiler arasında büyük farkların bulunduğu ülkelerde daha yaygındır (Özgen 2005: 56). Özellikle küreselleşme rüzgârlarının esmeye başladığı 1980'li yıllardan itibaren zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurum daha da büyümüştür. Yoksulluk genel itibariyle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin temel problemi olsa da günümüz dünyasında toplumsal refah ve huzurun sağlanabilmesi için her ülkenin bu konuda daha dikkatli olması gerekir (Cerev 2018: 225).

Yoksulluk Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde en önemli sosyo-ekonomik problemlerden biridir. Bir yandan adaletsiz gelir dağılımı, diğer taraftan ulusal gelir paylaşımındaki düşüklük, peş peşe yaşanan ekonomik krizler ve yoksullukla mücadele konusunda başarısız olan politikalar yoksulluğun şiddetini daha da artırmıştır (Metin 2013: 57).

1970'li yıllarda başlayıp 1980'li yıllarda hız kazanan ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle dünyayı siyasi, ekonomik ve kültürel alanda tek bir merkeze ve pazara dönüştürmeyi başaran küreselleşme hareketi ulusal ekonomilerin dünya piyasalarına entegre olmasına ve bütün ekonomik süreçlerin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik olarak belirlenmesine neden olmuştur (Yeldan 2001: 13; Öztürk 2014: 74). Özellikle söz konusu bu on yıl içerisinde yaşanan ekonomik krizler dünyadaki tüm ülkeleri etkilemiş ve yeni bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Yaşanan ekonomik krizler neticesinde ekonomi küçülmüş ve işsizlik artmıştır (Metin 2013: 57).

Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren uygulanan ithal-ikameci politikalar 1970'li yılların sonlarında ödemeler dengesi krizinin ortaya çıkmasıyla terk edilmiş ve 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasına neden olmuştur. 1980'li yıllar dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu tarihten itibaren ithal-ikameci politikalar terk edilmiş, serbest piyasa kurallarının hâkim olduğu, dış dünya ile bütünleşmeyi sağlayan, ihracata dayalı büyümeyi hedefleyen bir

ekonomi politikası benimsenmiştir (Türk 2014: 44). Döviz kurunun esnekleştirilmesi ve dolaylı teşviklerle sanayinin ihracata yönelik olarak üretim yapması hedeflenmiştir (Yeldan 2001: 13).

Neo-liberal politikalar, küreselleşme süreci ve ekonomik krizler Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Gelir dağılımı bozulmuş, finansal krizler, yüksek enflasyon ve gelir dağılımındaki eşitsizlik artmıştır. Bu dönemde Türkiye gelirin nispeten eşit dağıldığı bir ülke olmaktan çıkmış, zengin ile yoksul arasındaki makasın daha da genişlediği bir ülkeye dönüşmüştür (Türk 2014: 43-44; Metin 2011: 57).

Türkiye'de bölgesel gelir farklılıkları; coğrafi açıdan dezavantajlı bölgeleri, kalifiye işgücü, yatırım önceliklerine ilişkin politikalardaki eksikliklerin olduğu, kesintisiz enerji kaynağı, pazara yakınlık ya da güvenli ulaşım gibi sanayinin yer seçimini etkileyen faktörler ile yatırıma dönüştürülebilir sermayenin az olduğu alanları dengesiz gelişme sorunuyla baş başa bırakmıştır. Buna bağlı olarak da bölgeler arasında yoksullaşma oranları farklılaşmıştır (DPT 2001:138; Dalkılıç 2011: 38).

Türkiye'de yoksulluk yaş, hanehalkı durumu, ülke ortalamasının altında olan çocuklu aileler ve çocuklarla yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Okur-yazar olmayan, işsiz ve genellikle hane reisinin kadın olduğu ailelerin yoksulluğa yakalanma riski daha yüksektir (Dinçoflaz 2009: 22).

Türkiye'de de yoksulluk ölçümleri dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi gelir ya da harcama bazlı yapılmakta, buna bağlı olarak yoksulluk sınır ve oranları hesaplanmaktadır. Yoksullukla ilgili çalışmalarda temel veri kaynağı olarak hanehalklarının gelir, harcama ve sosyal durumlarıyla ilgili bilgilerin elde edildiği hanehalkı gelir ve tüketim araştırmaları kullanılmaktadır. Türkiye'de yoksulluğa yönelik ilk çalışma 1987 yılında "Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları" araştırmasıdır. Daha sonra 1994 yılında yine bir Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketi yapılmıştır. 2002 yılından itibaren ise her yıl Hanehalkı Bütçe Anketleri çalışmalarıyla yoksulluk istatistikleri düzenli olarak yayınlanmaya başlamıştır. TÜİK 2005 yılına kadar Hanehalkı Bütçe Anketleri'nden faydalanarak yoksulluk ve gelir dağılımı istatistiklerini hesaplarken, 2006 yılından itibaren Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'ndan yararlanarak gelir dağılımı, gelire göre göreli yoksulluk, yaşam koşulları ve sosyal dışlanma konularında veri üretmektedir (Doğan 2014: 31). TÜİK yoksulluk çalışmalarının sonuçlarını verilerin bir takvim yılı öncesine ait olması nedeniyle bir yıl gecikmeli olarak yayınlayabilmektedir.

TÜİK 2009 yılına kadar gıda yoksulluğu, yoksulluk ve harcama esaslı göreli yoksulluk oranlarını yayınlarken bu tarihten itibaren yoksulluk kriterlerinde değişikliğe gitmiş ve uluslararası karşılaştırmalara imkân verecek şekilde satın alma gücü paritesine göre yoksulluk istatistiklerini yayınlamaya başlamıştır. Buna göre TÜİK yayınladığı 2020 Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Bölgesel Sonuçları bülteninde Türkiye'de %50 eş değer hanehalkı kullanılabilir fert medyan geliri esasına göre hesaplanan yoksulluk oranının %15 olduğunu belirtmiştir. Medyan gelirin %60'sı dikkate alındığında bu oran 21,9 olurken, medyan gelirin %40'ı referans alındığında ise %8,9'a düşmektedir (Tablo 3)

Tablo 3. Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Hesaplanan Yoksulluk Oranları (%), 2011-2020

Anket yılı	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Referans yılı	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Medyan gelir (%40)	10.1	10.0	9.1	8.7	8.7	8.4	7.4	7.9	8.3	8.9
Medyan gelir (%50)	16.1	16.3	15.0	15.0	14.7	14.3	13.5	13.9	14.4	15.0
Medyan gelir (%60)	22.9	22.7	22.4	21.8	21.9	21.2	20.1	21.2	21.3	21.9
Medyan gelir (%70)	30.0	30.2	29.5	29.4	29.5	28.7	28.1	28.5	28.5	29.0

Kaynak: TÜİK 2021

Eş değer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50'si esas alınarak ölçülen göreli yoksulluk oranının İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey I ölçeğinde dağılımına bakıldığında en yoksul bölgenin %13,8 oranla TRA (Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi) Bölgesi olduğu görülmektedir. Onu sırasıyla TR2 Batı Marmara (%13,6) ve TRB Ortadoğu Anadolu (%13,3) Bölgeleri izlemektedir (Tablo 4)

Tablo 4. Medyan Gelirin %50'si temelinde göreli yoksulluk oranlarının İBBS 1.Düzey Bölgelere göre dağılımı (%)

Anket yılı	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
Gelir referans yılı	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
TR1 İstanbul	11.7	9.6	8.6	10.5	11.1	10.2	10.0	12.7	11.0	11.4
TR2 Batı Marmara	11.6	13.0	10.6	10.8	12.8	11.9	13.1	12.6	12.9	13.6
TR3 Ege	11.9	11.6	11.1	10.6	10.9	9.9	8.2	10.5	10.5	12.0
TR4 Doğu Marmara	9.0	10.8	9.1	7.9	9.9	9.2	7.4	9.5	8.4	8.8
TR5 Batı Anadolu	13.7	12.9	11.1	11.6	11.5	11.1	10.8	11.4	10.8	11.4
TR6 Akdeniz	12.3	13.7	11.2	14.5	13.4	15.1	13.0	11.8	13.3	12.5
TR7 Orta Anadolu	13.3	12.4	10.6	10.0	10.1	10.3	8.9	10.8	9.9	10.4
TR8 Batı Karadeniz	13.8	12.0	11.1	10.5	11.6	9.6	10.6	10.6	11.3	12.6
TR9 Doğu Karadeniz	10.7	11.1	9.0	10.5	9.1	7.8	7.5	8.9	11.4	11.6
TRA Kuzeydoğu Anadolu	14.7	13.2	11.8	13.0	14.5	12.7	10.2	11.1	11.9	13.8
TRB Ortadoğu Anadolu	13.2	13.4	12.5	11.6	8.3	12.1	9.5	13.6	10.8	13.3
TRC Güneydoğu Anadolu	15.1	12.8	11.9	10.0	14.5	11.5	10.1	10.9	11.1	9.6
Türkiye	16.1	16.3	15.0	15.0	14.7	14.3	13.5	13.9	14.4	15.0

Kaynak: TÜİK,2021

BÖLÜM III

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1.Veri

Çalışmada 1/25.000 ölçekli topografya haritaları temel altlık olarak kullanılmıştır. Yükselti ve eğim analizleri için sayısallaştırılmış izohips verilerinden yararlanılmıştır. Çalışma sahasının toprak özelliklerinin açıklanmasında il envanter raporundaki 1/100.000 ölçekli toprak haritaları kullanılmıştır. İldeki mevcut arazi kullanım durumu ve seçilmiş köylerin arazi kullanım durumunu belirlemek için Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan temin edilen CORİNE arazi kullanım verilerinden faydalanılmıştır. İklim özelliklerinin açıklanmasında Ağrı Meteoroloji İstasyonu'na ait veriler, nüfus özelliklerinin analizinde ise Genel Nüfus Sayımı sonuçları ile TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistem (ADNKS) verilerinden faydalanılmıştır. Köylere ait bitkisel üretim verileri ile hayvan varlığı verileri Ağrı İl Tarım Orman Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Seçilen köylere ait yoksulluk durumunun hesaplanmasında kullanılacak göstergelere ilişkin veriler hanehalkı anket uygulamasıyla elde edilmiştir.

3.2. Yöntem

Çalışmada kullanılan yönteme ilişkin basamaklar Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Çalışmanın yöntem ve iş-akış şeması

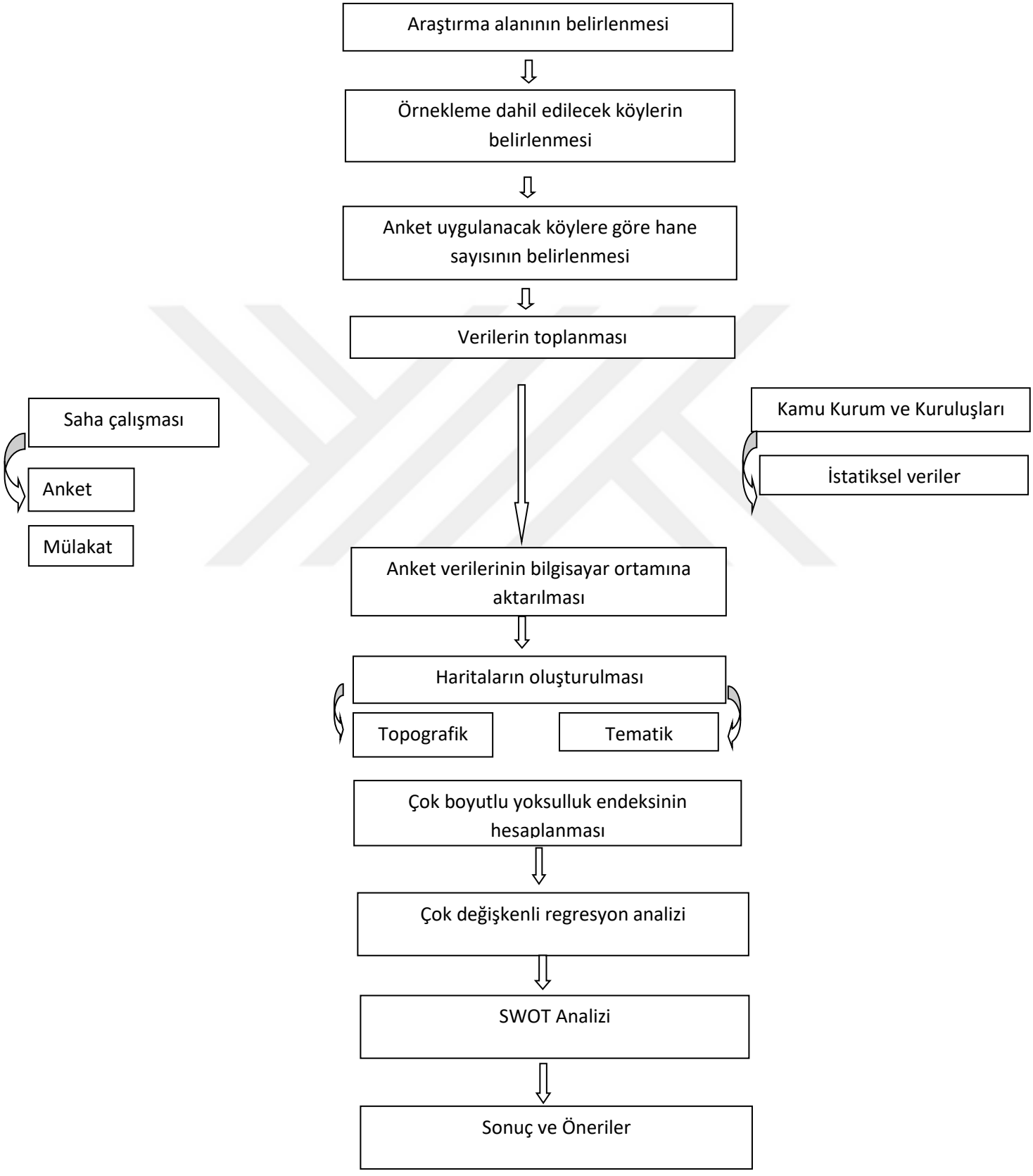

3.2.1. Veri Girişi ve CBS ortamında veri tabanı oluşturulması

Çalışmanın bu aşamasında inceleme alanını kapsayan topografya haritalarından faydalanılarak akarsular, göller, yollar, yerleşim birimleri ve tepe noktaları gibi unsurlar katmanlar şeklinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) programı yardımıyla ekran üzerinden sayısallaştırılmıştır. Sayısallaştırılmış izohips verileri kullanılarak inceleme alanına ait Sayısal Yükselti Modeli (SYM) elde edilmiştir. Elde edilen SYM'den her bir köyün yükselti, eğim analizleri yapılmıştır. İl envanter raporunda yer alan toprak haritaları CBS ortamına aktarılarak sahanın toprak özelliklerine ait bir katman oluşturulmuştur. CORİNE arazi kullanım verileri kullanılarak ilin genel arazi kullanım durumu haritası çıkarılmış ve her bir köyün arazi kullanımı durumuna ait bilgiler kaydedilmiştir. Seçilmiş köylere ait öznitelik verileri bir araya getirilerek entegre bir sistem oluşturulmuştur. Bu aşamada seçilmiş köylerle ilgili tablosal veriler (nüfus, hayvan sayısı, yola uzaklık, yükselti, tarımsal üretim vb.) CBS ortamına aktarılarak çalışmanın sonraki aşamalarında yoksulluk ile coğrafi özellikler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Oluşturulan veri tabanından yararlanılarak köylerin doğal ve beşerî çevre özelliklerini ortaya koyan tematik haritalar üretilmiştir.

3.2.2. Arazi çalışmalarıyla yoksulluk göstergelerine ilişkin verilerin toplanması

Çalışmanın bu kısmında Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE)'nin belirlenmesinde kullanılacak göstergelere ilişkin veriler toplanmıştır. ÇBYE yoksulluğu sağlık, eğitim ve yaşam standardı boyutu olmak üzere üç boyutta tanıtmakta ve çok boyutlu yoksul birey sayısını belirlemek için kullanılmaktadır. ÇBYE hesaplanırken hanehalkı anketlerinden elde edilen mikro veriler kullanılarak sağlık, eğitim ve yaşam standardı boyutunda bireysel düzeyde var olan yoksunluk tespit edilmeye çalışılır. Buna göre veri hanedeki her bir birey yoksunluklarına bağlı olarak yoksul ve yoksul olmayan olarak iki gruba ayrılır. Daha sonra bu veriler gerek yerel ölçekte gerekse ulusal ölçekte bir araya getirilerek ÇBYE değeri hesaplanır (UNDP: 2010; Uğur 2015: 11)

Çalışma kapsamında arazi çalışmaları sırasında hanelere uygulanacak anketler yardımıyla seçili köyler için ÇBYE'nin hesaplanmasında kullanılacak göstergelere ilişkin veriler toplanmıştır.

Tablo 5'de de görüldüğü gibi ÇBYE üç boyuttan oluşmakta ve 10 temel göstergeye dayanmaktadır (Alkire ve Santos 2015: 6).

Tablo 5. ÇBYE hesaplamasında kullanılan değişkenler ve ağırlıkları

Boyut	Gösterge	Gösterge Ağırlığı
Eğitim	Eğitim süresi	1/6
	Çocukların eğitime devamlılığı	1/6
Sağlık	Çocuk ölümü	1/6
	Beslenme	1/6
Yaşam standardı	Elektrik	1/18
	Sanitasyon (Hijyen olanakları)	1/18
	Konut zemini	1/18
	Temiz içme suyu	1/18
	Yemek pişirmede kullanılan yakıt türü	1/18
	Varlıklar	1/18

Kaynak: Alkire ve Robles 2015: 6

3.2.3. Anket Yapılacak Köylerin Seçimi ve Anket Uygulaması

Çalışma sahasında köylerin belirlenmesinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan MOORA Oran Yöntemi'nden faydalanılmıştır. 2006 yılında Brausers ve Zavadskas tarafından geliştirilen MOORA- Oran yöntemi, yeni bir yöntem olup literatürde MOORA Oran Metodu, MOORA-Referans Noktası Yaklaşımı, MOORA-Önem Katsayısı, MOORA-Tam Çarpım Formu ve MULTI-MOORA adlarında farklı modelleri bulunmaktadır (Ersöz ve Atav 2011: 79; Özbek 2015: 6). Bu metotlar ilk olarak Oran Metodu ile başlamaktadır (Toplam Çarpım Formu hariç). Geliştirilen farklı metotlar sayesinde modelin dayanıklılığı artmaktadır. MOORA-Oran yönteminin çok basit ve kolay uygulanabilirliğinden dolayı karar verme sürecindeki birçok soruna karşı güvenilir yönleri bulunmaktadır (Gadakh 2001: 755; Ertuğrul ve Deniz 2018: 248). Herhangi bir alternatifin sıralama endeksini belirlemeye yönelik olan bu yaklaşım kesin ve mantıksal temelde sonuçlar vermekte olup, karar vericiler için ise kolay ve anlaşılabilirdir (Stanujkic vd. 2012: 432).

Çok amaçlı bir optimizasyon yöntemi olan MOORA-Oran yönteminin başlıca üstünlükleri arasında; tüm amaçları ve kriterleri bir arada bulundurması, alternatifler ile amaçlar arasındaki tüm etkileşimleri parça parça değil de aynı anda değerlendirmeye alması, subjektif ağırlıklı normalleştirme yerine nesnel değerler kullanması gibi özellikler

sayılabilir (Ersöz ve Atav 2011: 1) MOORA-Oran yönteminin diğer bir avantajı hesaplama sürecinde herhangi bir ilave parametre girildiğinde (Vikor yöntemindeki V değeri gibi) yöntemin bundan etkilenmemesidir (Chakraborty 2011: 1164; Ertuğrul ve Deniz 2018: 248).

Çalışma sahasında toplam 563 köy bulunmaktadır. Bu evreni tümüyle örnekleme dahil ederek incelemek zaman, emek ve maliyet sınırlılıklarından dolayı olanaklı değildir. Bu nedenle çalışmada Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan MOORA-Oran yöntemine göre köy seçimi yapılmıştır. İlk olarak çalışma sahasındaki tüm köylere ait yükselti, eğim, hane sayısı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığına ait tüm değerler analiz için hazır hale getirilmiştir. Analiz işlemi sonucunda Ağrı'daki toplam 563 köy içerisinden MOORA-Oran skorunun en düşük olduğu ilk 14 köy örneklem alanı olarak belirlenmiştir. Buna göre Diyadin ilçesinden 2 köy (Dedebulak ve Ulukent Köyleri), Taşlıçay ilçesinden 1 köy (Tanyolu Köyü), Patnos ilçesinden 3 köy (Değirmendüzü, Doğansu ve Kazanbey Köyleri) ve Doğubayazıt ilçesinden 8 köy (Bardaklı, Halaç, Ortadirek, Örtülü, Subeşiği, Suluçem, Tutak, Telçeker Köyleri) örneklem alanı olarak seçilmiştir.

Anketlerin uygulanmasında ise seçilmiş 14 köydeki hanehalkı sayıları göz önünde bulundurularak basit tesadüfi örnekleme yoluyla hanelere ulaşılması amaçlanmıştır. Anket sayılarının belirlenmesinde aşağıdaki formülden (Yazıoğlu ve Erdoğan 2004: 49-50) yararlanılmıştır.

$$n = \frac{Nt^2 pq}{d^2(N-1)+t^2 pq}$$

Örneklem alanı olarak belirlenen Diyadin, Doğubayazıt, Patnos ve Taşlıçay ilçelerindeki kırsal yerleşmelerdeki 23.161 haneye karşılık gelen evren sayısından %95 güven aralığında (± 0.05 örnekleme hatası, p = 0.5 ve q = 0.5) anket uygulanacak hane sayısı 383 olarak belirlenmiştir. Ancak örnekleme dahil edilen birimlerden geri dönüş konusunda yaşanabilecek sorunlar göz önüne alındığında uygulanacak anket sayısı 400 kabul edilmiştir. Hanehalkı anketleri her haneden bir kişi ile görüşülerek yapılmıştır. Görüşmeler her haneden özellikle ebeveynler ile yapılmış, ebeveynlerin bulunmaması halinde diğer yetişkinlerle yapılmıştır. Hane ölçeğinde yapılan anketlerin sonuçları SPSS 23 programına aktarılarak veriler ÇBYE'nin hesaplanmasına hazır hale getirilmiştir.

3.2.4. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'nin Hesaplanması

Bu aşamada seçilen köylerde hane ölçeğinde ÇBYE değerleri hesaplanmıştır. ÇBYE boyutları ve her bir boyut altında dikkate alınan göstergeler Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'nin boyutları, göstergeleri ve ağırlık puanları

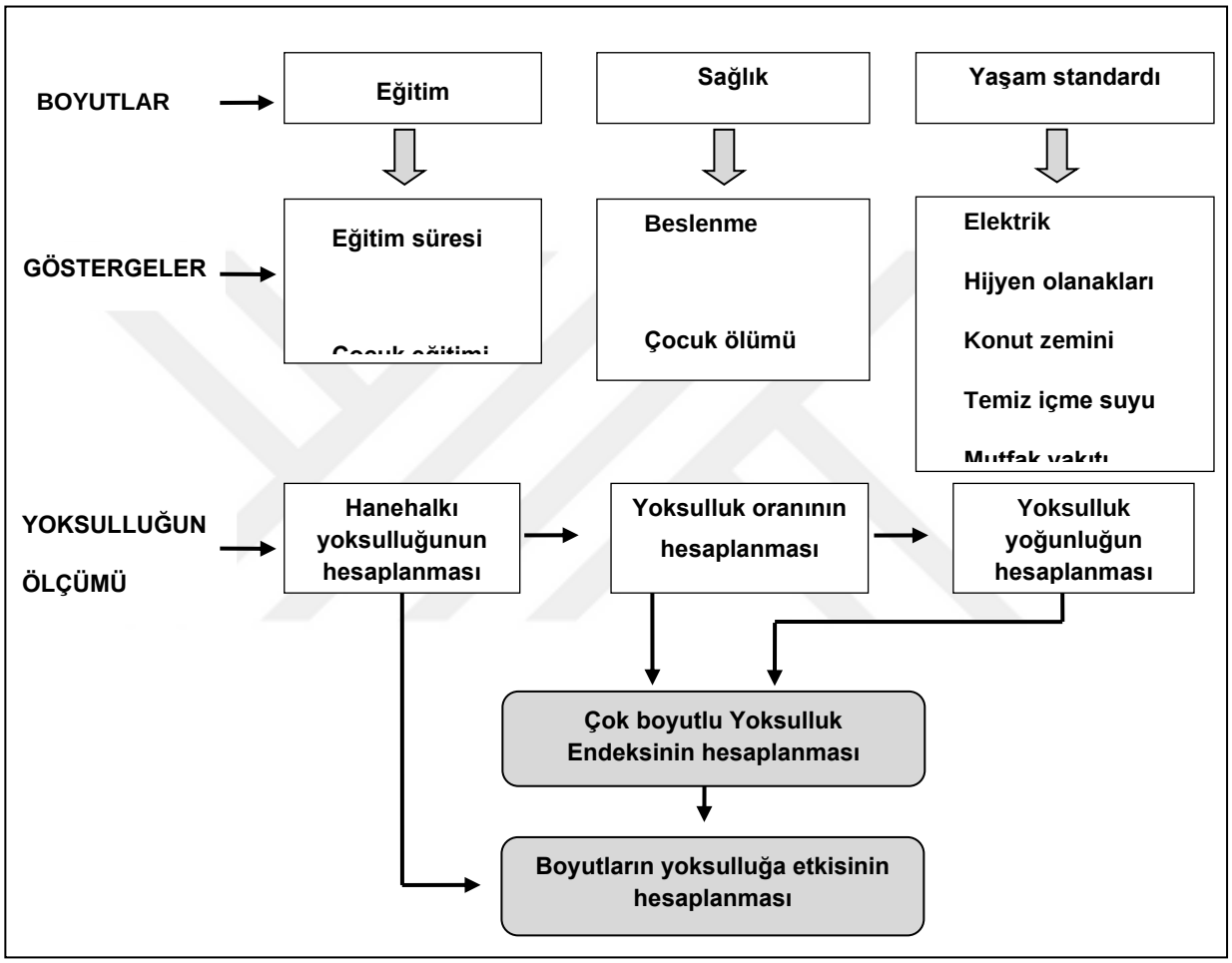

i) Boyutlara ve göstergelere göre hanehalkı yoksunluk durumunun belirlenmesi

ÇBYE 10 temel göstergeye dayanarak hesaplanmaktadır ve bir hane eğer 10 göstergenin en az 3'ünden yoksun ise yoksul olarak tanımlanmaktadır (UNDP, 2010: 94). Aşağıda boyutlara ve göstergelere göre hanelerin yoksun sayılma eşikleri verilmiştir (Alkire ve Robles, 2015:5):

Eğitim boyutu için:

a) Beş yıllık okulu tamamlamayan 10 yaş veya üzeri hanehalkı üyesinin olması,

b) Okul çağındaki en az bir çocuğun okula katılmaması,

Sağlık boyutu için:

a) Son beş yılda hanede çocuk ölümünün meydana gelmesi,

b) Hanede yetersiz beslenen yetişkin veya çocuğun bulunması,

Yaşam standardı boyutu için:

a) Hanede elektriğin olmaması,

b) Hanede hijyen olanaklarının yetersiz olması veya tuvaletin diğer hanelerle paylaşılması,

c) Hanehalkının temiz içme suyuna ulaşmaması veya bu suya 30 dakikadan fazla yürüyerek ulaşabilmesi,

d) Yemek pişirmede odun, odun kömürü veya tezek kullanılması,

e) Oturulan konutun toprak veya kum zeminli olması,

f) Hanehalkının radyo, televizyon, buzdolabı, telefon, bisiklet ve motosiklet gibi araçlardan birine sahip olmaması veya kendi arabası, traktörünün bulunmaması.

Bu 10 temel göstergenin her birinde yoksun olan hanehalkının yoksunluğuna göre bir yoksunluk skoru atanır. Her boyut eşit ağırlıklı olmakla birlikte maksimum skor %100'dür. Böylece her boyutun maksimum puanı %33.3 olur. Eğitim ve sağlık boyutlarının her biri iki göstergeye sahip olup her bileşen değeri 5/3 (veya %16,7)'tür. Yaşam standardı boyutu ise 6 göstergeye sahip olup, her bileşenin değeri 5/9 (veya %5,6)'dur (UNDP, 2011: 172-173). Dolayısıyla bu aşamada araştırmaya dahil edilen tüm haneler için boyutlara göre yoksunluk durumu ortaya konmuştur.

ii) Hanehalkı yoksulluğunun hesaplanması

Çok boyutlu yoksulluğu tanımlamada, öncelikle hanehalkı yoksunluğunu (c) elde etmek amacıyla her bir gösterge için yoksunluk skorları toplanır. Yoksul ve yoksul olmayanları ayırt etmede, ağırlıklandırılmış göstergelerin 1/3'üne eşit olan %33.3 eşik değeri kullanılır. Eğer yoksunluk puanı %33.3 veya daha büyük ise, o hanede yaşayan tüm bireyler çok boyutlu yoksul olarak kabul edilir. Yoksunluk skorunun %33,3'ten daha az fakat %20'ye eşit veya daha fazla olması durumunda, o hanehalkının çok boyutlu yoksulluğa yakın (riskli) olduğu değerlendirilir. %50 veya daha yüksek yoksunluk skoruna

sahip bir hanehalkı ise şiddetli yoksuldur (Alkire vd. 2016: 7-8). Çalışmanın bu aşamasında, söz konusu eşik değerleri dikkate alınarak değerlendirmeye alınan hane halklarının yoksulluk durumu hesaplanmıştır.

iii) Yoksul kişi oranının (headcount ratio) hesaplanması

Yoksul kişi oranı (H) toplam nüfus içindeki çok boyutlu yoksulların oranıdır ve aşağıdaki formül ile hesaplanır.

$$H = \frac{q}{n}$$

Burada q, çok boyutlu yoksul kişilerin sayısını, n toplam nüfusu göstermektedir.

Bu aşama tamamlandığında değerlendirmeye alınan hane halkları için çok boyutlu yoksulluk oranı hesaplanmıştır.

iv) Yoksulluk yoğunluğunun (şiddetinin) hesaplanması

Yoksulluğun yoğunluğu/şiddeti (A), ortalama olarak, yoksulların yoksun olduğu ağırlıklandırılmış bileşen göstergelerin oranlarını yansıtır. Sadece yoksul hane halkları (yoksunluk puanı yüzde 33.3'e eşit veya daha fazla olan hane halkları) için yoksunluk puanları toplanır ve yoksulların toplam sayısına bölünür:

$$A = \frac{\sum_i^q c_i}{q}$$

Burada c_i, i'inci yoksul bireyin sahip olduğu (deneyimlediği) yoksunluk skorudur.

i'nci yoksul kişinin yoksunluk skoru (c_i), her bir j boyutlu yoksunluğun toplamı olarak ifade edilebilir (j= 1,2,3).

$$c_i = c_{i1} + c_{i2} + c_{i3}.$$

i) Çok Boyutlu Yoksulluk Endeks (MPI) değerinin hesaplanması

Çok boyutlu yoksulluk endeks (MPI) değeri, iki sonucun ürünüdür: çok boyutlu yoksul kişi sayısı oranı ve yoksulluk yoğunluğu (şiddeti). Bir diğer ifadeyle çok boyutlu yoksul kişi sayısı ve yoksulluk şiddeti birbiriyle çarpılarak ÇBYE değeri elde edilir.

$$MPI = H \cdot A$$

Bu aşamada değerlendirmeye alınan köyler için çok boyutlu yoksulluk endeks değeri hesaplanmış olacaktır.

ii) Her bir boyutun yoksulluğa katkısının (etkisinin) hesaplanması

Her bir yoksunluk boyutunun yoksulluğa katkısı hesaplanarak, yoksulluğun hangi boyuttan ne oranda kaynaklandığı ortaya konulabilir.

j boyutunun çok boyutlu yoksulluğa katkısı şu şekilde ifade edilir:

$$Contrib_j = \frac{\sum_i^q c_{ij}}{n} / MPI$$

Burada c_i, *i*'nci yoksul bireyin yaşadığı yoksunluk skorudur. *i*'nci yoksul bireyin yoksunluk puanı her bir *j*-boyutlu yoksunlukların toplamı olarak ifade edilebilir.

3.2.5. Yoksulluk ile coğrafi özelliklerin ilişkilendirilmesi

Çalışmanın bu aşamasında değerlendirmeye alınan köylerin yoksulluk durumu ile coğrafi özellikleri ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede köylerin yükselti, eğim ve toprak özellikleri, arazi kullanım durumu, nüfus ve ekonomik özellikleri yoksulluğa etkisi bakımından değerlendirilmiştir.

3.3. Yoksulluğun Nedenlerinin Belirlenmesi- Çok Değişkenli Regresyon Analizi

Yoksulluğun nedenlerini belirlemek hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından en zor sorunlardan biridir. Yoksulluğun ekonomik nedenlerine sosyal, siyasal, kültürel açıklamalar eklendikçe yoksulluğu meydana getiren neden ve sonuçlar zaman zaman iç içe geçmekte ve çözümlemesi güçleşmektedir (Mead 1994; Şenses 2017: 215).

Yoksulluğu tek bir nedene bağlayarak analiz etmek yoksulluğun çok boyutlu doğasına aykırıdır. Tek bir boyuta bağlı olarak yapılan ölçümler eksik ve hatalı sonuçlarla karşılaşmamıza neden olmaktadır. Bu nedenle bazı yoksulluk çalışmalarında tek boyutlu bir nedene bağlı ölçüm yapmak yerine birden fazla nedeni analize dahil etme imkânı veren çok değişkenli regresyon analizinden faydalanılmaktadır.

Çok değişkenli regresyon analizinin yoksulluk ölçümü açısından en önemli avantajı; yoksulluğun farklı birçok nedeninin bir arada değerlendirmeye imkân tanıması ve

birbirine zıt yaklaşımların ön plana çıkarttığı etmenleri bir arada mukayese edebilmesidir (Şenses 2017: 213).

Çok değişkenli regresyon analizi bir adet bağımlı değişken ve birden fazla bağımsız değişkenin bir arada bulunduğu regresyon modellerinden biridir. Çok değişkenli regresyon analizi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi eş zamanlı olarak matematiksel bir formül ile açıklamaktadır.

Çok değişkenli regresyon analizi yorumlanırken regresyon katsayısına dikkat edilir. Çoklu değişken katsayısı olan R değeri bir bağımlı değişkendeki değişim ile eş zamanlı ölçülen birden fazla bağımsız değişkendeki değişim arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu değer 0 ile 1 arasında değişmektedir. 0 değeri analiz için oluşturulan denklemin model için uygun olmadığını, 1 ise denklemin model için uygun olduğunu gösterir. R^2 değerinin 0,80 dolayında olmasının modelin anlamlılığı için yeterli olduğu düşünülmektedir (Ünver ve Gamgam 2008; Günaşdı 2014: 16).

3.4. SWOT Analizi

SWOT (Strenghts, Weakness, Opportunities, Threats) Analizi ilk kez 1960-1970 yılları arasında Stanford Araştırma Enstitüsü tarafından yapılan bir çalışmada kullanılmıştır. SWOT Analizinin ilk ortaya çıkış sebebi; şirket planlamalarının başarısız nedenlerini belirlemek ve bu şirketler içim stratejik bir planlama yapmaktır. Günümüzde ise SWOT Analizi şirket planlama çalışmalarının yanı sıra birçok alanda mevcut durumun belirlenmesi ve bunu takiben fırsatlar ile tehditler ışığında stratejik bir planlama yapılmasına olanak tanımaktadır (Bostan vd. 2013: 1).

SWOT Analizi'nin farklı ifadeleri ve uygulamaları olsa da tüm bu farklılıkların paylaştığı ortak bir özellik bulunmaktadır. SWOT Analizi, iç ve dış bütün faktörlerin performans üzerindeki etkisini aynı anda ölçmektedir. Analiz iç bağlamda zamanla değişebilme ihtimali olan verilerden oluşan güçlü ve zayıf yönler ile değişmesi pek mümkün olmayan olası dış etkenleri temsil eden fırsat ve tehditlerden oluşmaktadır (Bostan vd. 2013: 2; Bidav 2019: 183).

SWOT Analizi yapılırken ilk adım sahanın güçlü yönlerini belirlemek ve zayıf yönleri ile karşılaştırmaktır. Yapılan bu işlem sonucunda sahanın gelecekte karşısına çıkabilecek fırsatlar ve tehditler ortaya çıkarılmaktadır. Çalışma sahasının zayıf yönlerini oluşturan faktörlerin iyileştirmek için birtakım düzenlemeler yapılarak bu sorunlar

çözülebilir. Sahanın güçlü yönleri ile gelecekte tehdit oluşturabilecek faktörleri entegre edilerek bu durum bir fırsata dönüştürülebilir. Yine sahanın güçlü yönleri ile fırsat faktörleri birleştirilerek geleceğe yönelik stratejik planlamalar yapılabilir (Bulut 2013; 27; Aygün 2016: 57).

Çalışma sahası ile ilgili SWOT faktörleri oluşturulurken Ağrı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü ve Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) çalışanları başta olmak üzere sahadaki kişilerin bilgisine başvurulmuştur.

3.5. Yoksulluk Haritaları

Yoksulluk çalışmalarının önemli bir bölümünde hanehalkı anketleri ile elde edilen verilere göre çıkarımlar yapılmaktadır. Bu anketlerle kır-kent özellikleri, sosyo-ekonomik özellikler ve demografik özellikler (hanehalkı türü, hane reisinin eğitim seviyesi, mesleği, yaşı) gibi değişkenlere yönelik bilgiler elde edilmektedir.

Yoksulluk haritaları politikaların en etkili bir şekilde tasarlanabilmesi, hedeflerin gerçekleştirilmesi için en yoksul bölgelerin tespitinde ve bu bölgelerin birbirleriyle olan bağlantıları hakkında ayrıntılı bir resim sunmaktadır (Alkire ve Aguilar 2015: 1). Yoksulluğun mekânsal dağılımı konusunda politika üreticiler ve araştırmacılar için hızlı bir bilgi sağlayıcısı olan yoksulluk haritalarının birçok faydası bulunmaktadır (Henninger 1998; 2). Hentschel ve Lanjouw (1998) da yaptıkları çalışmada yoksulluk haritalarının yoksulluğu azaltmaya yönelik yapılan çalışmalarda son derece faydalı olabileceğini belirtmiştir.

Henninger (1998: 2-3) yaptığı çalışmada yoksulluk haritalarının faydasına yönelik olarak şu çıkarımlarda bulunmuştur:

- ✓ Yoksulluk haritaları anketler, nüfus sayımları, uydu görüntüleri ve farklı birçok disiplinden elde edilen (sosyal, ekonomik, çevresel veri) verilerin bir arada kullanımına olanak sağlamaktadır.
- ✓ Yoksulluk analizi yaparken yoksulluk haritaları mekânsal bir çerçeve oluşturulmasına (Ör; idari sınır, ekolojik sınır) imkân tanımaktadır.
- ✓ Hazırlanan yoksulluk haritaları, yoksulluğun mekânsal özelliklerinden kaynaklanan yoksulluk nedenlerinin belirlenmesinde faydalı olabilmektedir.

- ✓ Yoksulluk haritaları kaynakların etkin bir şekilde dağılımında oldukça önemli bir rol oynayabilir. Coğrafi açıdan yoksul alanların belirlenmesi yoksullukla mücadele politikalarının hangi bölgelerde yoğunlaştırılması gerektiğine yönelik önemli ipuçları verir.
- ✓ Yoksulluk haritaları yoksullukla mücadele politikalarının başarıya ulaşmasında güçlü bir etkiye sahiptir.
- ✓ Sürekli ve tutarlı göstergeler sağlayan yoksulluk haritaları ile uluslararası kalkınma kuruluşlarının stratejik planlama ve kara verme aşamalarında oldukça faydalı olabilmektedir.

.

IV BÖLÜM

ÇALIŞMA ALANININ DOĞAL VE BEŞERÎ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

4.1. Çalışma Alanının Coğrafi Konumu ve İdari Yapısı

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı-Murat Van Bölümü'nde yer alan Ağrı ili 38° 59'- 40° 02' kuzey paralelleri ile 42° 15'-44° 36' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Morfolojik açıdan bir akarsu havzası olan ilin yüz ölçümü 11.099 km^2 olup, bu yüzölçümüyle ülke topraklarının yaklaşık %1,4'lük bir kısmını kaplamaktadır. Yüzölçümü açısından Türkiye'de 26.sırada yer almaktadır.

Ağrı ili, doğudan İran İslam Cumhuriyeti, batıdan Erzurum, güneybatıdan Muş, kuzeyden Kars, kuzeydoğudan Iğdır, güneyden ise Bitlis ve Van illeri ile komşudur (Şekil 3).

Şekil 3. Çalışma alanı lokasyon haritası

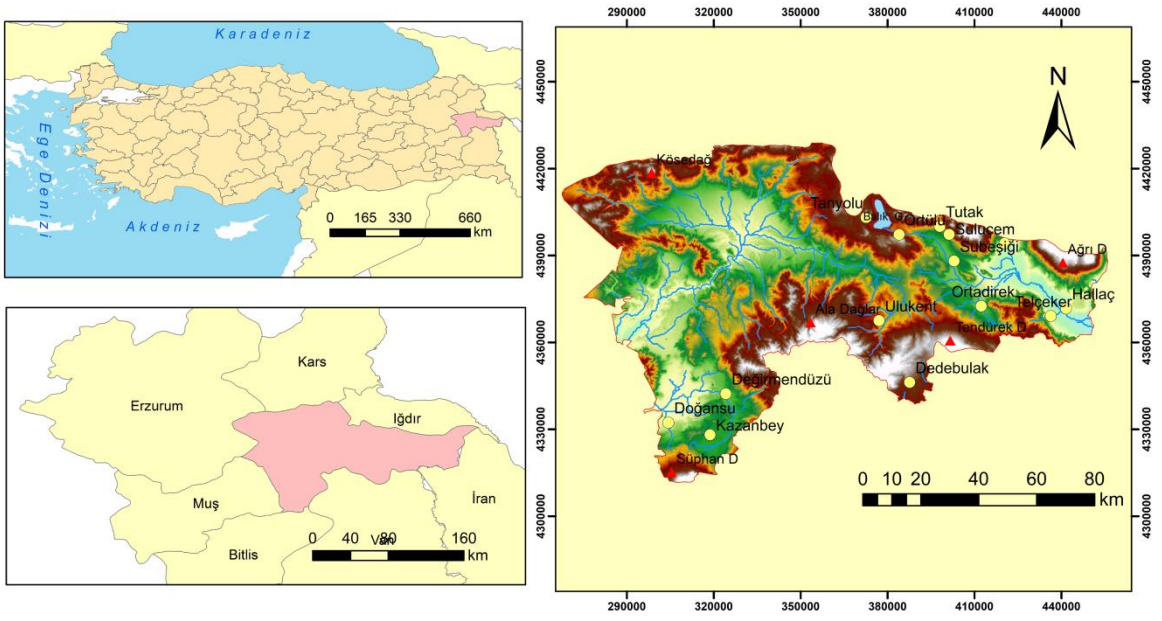

Doğubayazıt-Erzurum-Trabzon transit yolu üzerinde bulunan Ağrı ili, Orta Asya'dan ve İran'dan gelen kalabalık grupların batıya geçiş güzergahı üzerinde bulunduğu için her devirde stratejik bir öneme sahip olmuştur. Eski adı Karaköse olan Ağrı ili, Doğu Anadolu'ya doğudan gelen göç ve akımların ilk duraklarından biri olduğu için bu topraklarda sürekli bir kültür ve medeniyet hâkim olamamıştır (Kaya 2011:226)

1800'lü yıllarda 15 hanelik bir köy olan ve Şorbulak adıyla bilinen Ağrı ilinin nüfusu İran-Trabzon transit yolu üzerinde bulunmasından dolayı sürekli artmıştır. İl merkezi 1927 yılına kadar Bayezıd iken, 1927 yılında Karaköse'ye nakledilmiş, 1938 yılında ise ilin adı Ağrı olarak değiştirilmiştir (Kaya 2001: 226).

İdari olarak Merkez ilçe haricinde yedi ilçenin (Diyadin, Doğubayazıt, Hamur, Eleşkirt, Patnos, Taşlıçay ve Tutak) yer aldığı Ağrı ili sınırları içerisinde 12 belediye (4'ü belde belediyesi) ve 563 köy bulunmaktadır.

4.2. Çalışma Alanının Fiziki Coğrafya Özellikleri

4.2.1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikleri

Çalışma sahasının jeolojik ve jeomorfolojik evrimi karışık ve uzun süren bir dönemin sonucunda şekillenmiştir. Ağrı ilinin tektonik ve diastrofik tarihçesini daha iyi bir şekilde anlayabilmek için Doğu Anadolu Bölgesi'nin tektonik gelişiminin dikkate alınması gereklidir. Yaygın volkanitler arasında yer yer Kretase yaşlı formasyonların ve birçok noktada Tersiyer çökellerinin yüzeylenmiş olması bölgenin oluşum tarihinin çok eskilere dayandığını göstermektedir (Kaya 2018: 8).

Ağrı ilinin jeolojik evriminde temel olarak dört dönemden söz etmek mümkündür. Bölgenin en yaşlı birimlerini muhtemelen paleozoik yaşlı kaya toplulukları oluşturmaktadır (Kaya 2001:10). İl arazisinde yüzlek veren en eski birimler Üst Devoniyen-Alt Karbonifer ve Permo-Karbonifer yaşlı formasyonlardır. Çalışma sahasında Üst Devoniyen-Alt Karbonifer yaşlı araziler karbonatlar ve kırıntılı kayaçlarla temsil edilmektedir. Doğubayazıt'ın Güngören ve Kazan köyleri bu jeolojik birimler üzerine kurulmuştur. Permo-karbonifer dönemine ait karbonatlar ve kırıntılara yine Güngören Köyü çevresinde rastlanmaktadır. Permiyen yaşlı mermerler Diyadin ve çevresinde yüzeylenirken, Üst Paleozoik'e ait şistler Diyadin ve Tutak çevresinde birçok noktada görülmektedir (Karaca 2019: 743).

Çalışma sahasında Mesozoik yaşlı birimler Üst Kretase ya da Üst Kretase'de başlayıp Senozoik'te oluşmaya devam eden ünitelerden oluşmaktadır. İnceleme alanında Üst Kretase yaşlı ofiyolit melanj oluşmuştur. Metamorfitlerin üstünde yer alan bazik ve ultrabazik kayaçlarını da içine alan bu birimler kumtaşı, kireçtaşı ve tüf-kireçtaşı bloklarından oluşmaktadır. Nitekim Doğu Anadolu'da da yaygın olan jeolojik birim Üst Kretase yaşlı olup, Neotetis'in kuzey kolunun bir ürünüdür (Kaya 2018: 8). Üst Kretase

yaşlı ofiyolit melanj birimlerine Diyadin, Doğubayazıt, Eleşkirt, Merkez ilçe ve Tutak ilçeleri çevresinde rastlanmaktadır (Karaca 2019: 744).

Çalışma sahasında en yaşlı Senozoik birimler Üst Paleosen-Eosen dönemine ait kireçtaşlarından oluşmaktadır. Bu birimler Merkez ilçenin kuzeyinde yer alan Yazıcı Barajı ve çevresi ile Taşlıçay çevresinde görülmektedir. Kumtaşı, çakıltaşı ve kireçtaşı tabakalarıyla ardalanan bazalt birimlerinden oluşan Oligosen yaşlı üniteler Tutak çevresinde bulunmaktadır. Alt-Orta Miyosen dönemine ait birimler Patnos ve Doğubayazıt ilçelerinin birçok noktasından görülürken, Üst Miyosen dönemine ait kırıntılar ise Eleşkirt ve Tutak ilçelerinde yüzeylenmiştir. Bugün çalışma sahası içerisinde yer alan Büyük Kösedağ, Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı Dağları ile Tendürek, Aladağlar, Süphan ve Kılıç Dağları Üst Miyosen'de volkanik malzemenin üst üste yığılması sonucunda oluşmuştur (Karaca 2019: 744).

Pliyosen dönemine ait bazalt birimlere Patnos ilçesi kuzeyinde ve Patnos Havzası kenarlarında rastlanılmaktadır. Yine bu döneme ait andezit üniteleri Taşlıçay, Merkez ilçe ve Hamur ilçeleri çevresinde yüzeylenmiştir. Pliyosen döneminde volkanik ürünlerin yanı sıra karbonatlar ve karasal kökenli kırıntılı kayaç üniteleri de bulunmaktadır. Bunlardan karbonatlı birimler Diyadin ve çevresinde görülürken, karasal kökenli kırıntılı kayaçlar ise Hamur çevresinde oluşmuştur. Kuvaterner yaşlı bazalt birimlerinden oluşan jeolojik ünitelere Cumaçay ve kollarının yayıldığı alanda, Diyadin, Hamur ve Tutak ilçeleri çevresinde rastlanmaktadır. Yine bu döneme ait andezit üniteleri ise Doğubayazıt ve Taşlıçay çevresinde yüzeylenmiştir. Andezit- bazalt ve piroklastik kayaçların iç içe bulunduğu alanlar ise Diyadin, Hamur ve Taşlıçay'ın güneyinde bir hat boyunca uzanmaktadır. Kuvaterner dönemine ait alüvyon ve moloz üniteleri ise Hamur, Eleşkirt ve Tutak ilçeleri ile Doğubayazıt'ın doğusunda Sarısu Vadisi boyunca ve Yağmur Barajı çevresinde görülmektedir (Karaca 2019: 745)

Topografik özellikleri açısından incelendiğinde Ağrı Ovası ve çevresinin bütünü ile bir jeomorfolojik üniteden oluştuğu göze çarpar (Kocaman ve Kaya 2014: 24). Çalışma sahası yükselti ve topografya şartlarına göre iki bölümden oluşan bir havza niteliği taşımaktadır. Sahanın merkezi kısmındaki havza tabanı ve bundan eşiklerle ayrılan küçük depresyon alanları ile ovalar doğu-batı istikametinde yayılış göstermektedir. Bunların etrafında ise havza tabanını kuşatan yüksek dağlar ve tepelik alanlar bulunmaktadır. Ağrı

ili genel olarak dağlık-tepelik alanlar, ovalar ve vadiler olmak üzere üç ana jeomorfolojik birimden oluşmaktadır (Kaya 2001: 15-16).

Şekil 4. Çalışma alanı yükselti basamakları haritası

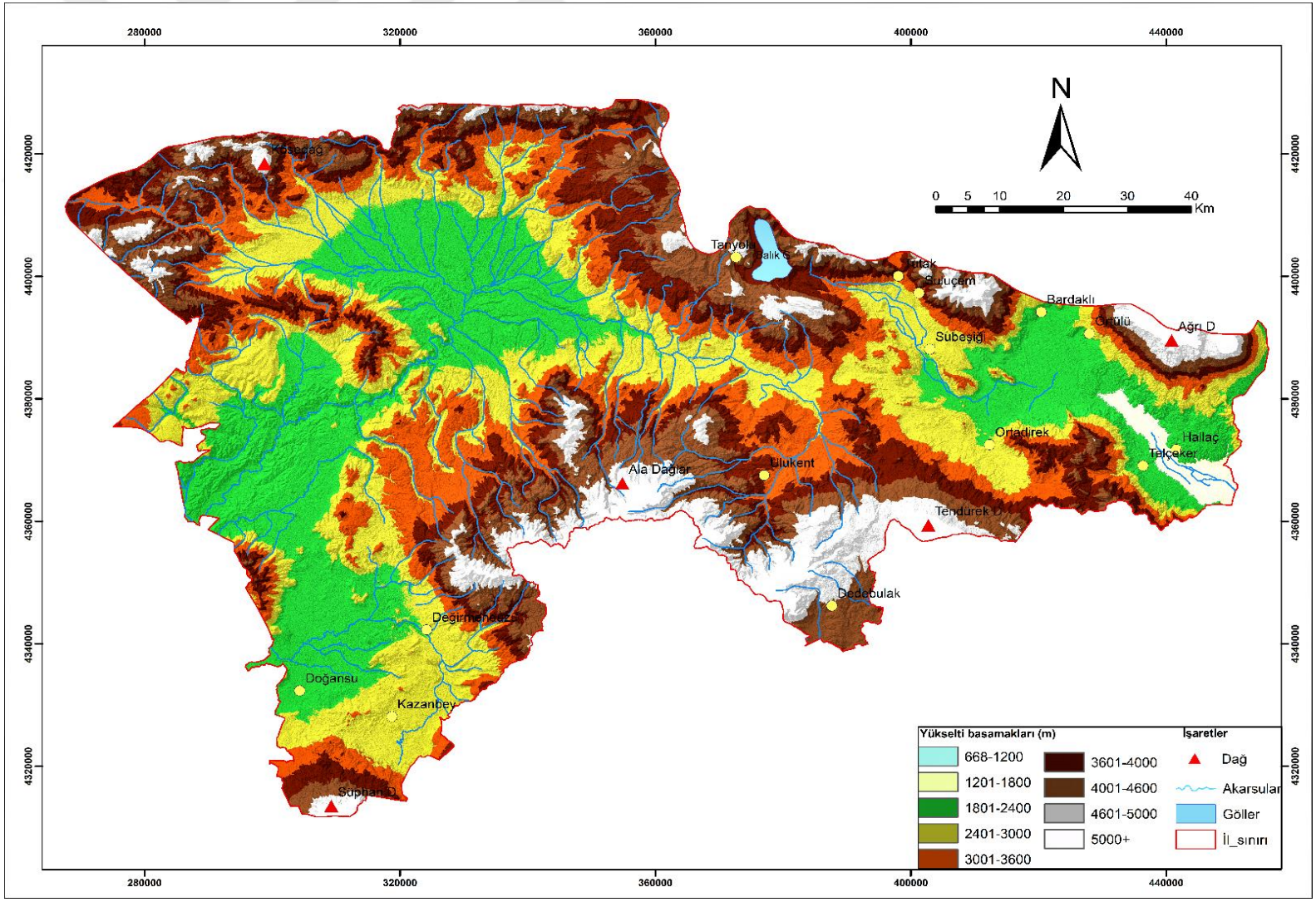

Ağrı Ovası tabanından (1630m) çevreye doğru gidildikçe kademeli olarak yükselti artmakta ve vadiler derinleşmektedir. Etrafı dağlık-tepelik alanlarla çevrili olan Ağrı ilinde kısa mesafelerde önemli yükselti farklıları görülmektedir. Birçok yerde vadi tabanları ile çevresinde yer alan yüksek dağlık sahalarda bağıl yükselti farkı 1000m'yi geçmektedir. Hatta çalışma sahasının en alçak kesimini oluşturan Ağrı Ovası'nın tabanı (1630m) ile en yüksek kesimini oluşturan Ağrı Dağı (5137m) arasında bağıl yükselti farkı 3500m'den fazladır. Ağrı-Eleşkirt-Doğubayazıt ve Patnos ovalarını çevreleyerek sahaya bir havza niteliği kazandıran dağlar inceleme alanının en önemli orografik elemanları arasında yer almaktadır (Kaya 2018: 8).

Ağrı ilinin kuzeyinde kabaca doğu-batı doğrultusunda Aras Güneyi Dağları yer almaktadır. Bu dağlar, Murat Nehri Havzası'nı Aras Havzası'ndan ayırmaktadır. Aras Güneyi Dağları; Tahir Dağları, Kösedağ, Taşkom, Çemçi ve Solhan Dağları'ndan oluşmaktadır. Kösedağ, Ağrı Ovası'nın batısında yer alır ve Büyük Kösedağ ile Küçük Kösedağ olmak üzere ikiye ayrılır. Büyük Kösedağ'ın yükseltisi 3439 m, Küçük Kösedağ'ın yükseltisi ise 2684 m'dir. Bu dağlar genç bir volkan konisidir ve genç tektonik hareketlerin yol açtığı yarık volkanizması sonucunda oluşmuştur. Büyük Kösedağ ile Küçük Kösedağ'ın oluşum süreci Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı Dağları'nın oluşum sürecine benzemektedir. Stratovolkanik bir yapı gösteren Ağrı Dağı ani ve çabuk soğuyan bir volkanizma sonucunda oluşmuş ve mavi-siyah ya da sarı-kırmızı renkli andezit birimlerinden meydana gelmiştir. Küçük Ağrı Dağı ise Büyük Ağrı Dağı'nın parazit konisidir ve Büyük Ağrı Dağı ile yaşıt olduğu düşünülmektedir (Kaya 2001: 18-19). Zirvesi tamamen kar ve buzlarla kaplı olan Ağrı Dağı'nda kalıcı kar ve buzullar dağın kuzey yamacında 400m'den, güney yamacında ise 4500 m'den başlamaktadır. Dağın zirvesinde bulunan takke buzulu 4500m'den itibaren vadi içlerine yönelmekte ve bazı yerlerde 3500m'lere kadar sarkmaktadır. Geçmişte 10km^2 olarak ölçülen buzul genişliğinin 2011 yılında yapılan ölçümde 7km^2'ye kadar düştüğü görülmüştür (Kaya 2020: 47-48-49). Araştırma sahasının batısı ve kuzeybatısında Büyük ve Küçük Kösedağ'ın yanı sıra Küçük Kuris Dağı (2381 m), Havradin dağı (2415 m), Sığın Dağı (2745 m), Harabe Dağı (2394 m), Büyük Hollo Dağları (2400 m) gibi dağlar da bulunmaktadır (Kaya 2001: 23-24).

Sahanın kuzeyinde ise Dedemaksut Dağı, Karataş Tepe (2885 m), Korri Tepe (2627 m) ve Attaşı Tepe (2619 m) yer almaktadır. Kuzeydoğusunda Kızılcaziyaret Dağı (3231 m) bulunan Ağrı Ovası'nın güneyinde ise Sekir Dağı, Kılıç Dağları ve Kandil Dağı ovaya

paralel bir şekilde uzanmaktadır. Ayrıca sahada Kılıç Dağları içerisinde Mühendis Tepe (2306 m) ve Yayla Tepe (2406 m) gibi tepelik alanlar yer almaktadır. Doğubayazıt Ovası ve çevresinde Koçkıran Tepe (1674 m), Boztepe (1622 m), Girgar Tepe (1721 m), Aktepe (1682 m) ve Siyahtaş Tepe (1567 m) gibi tepelik alanlar bulunmaktadır. Diyadin Ovası ve çevresinde Hüdavendigar Dağları üzerinde Büyükkuzbaşı Tepe (3538 m) yer almaktadır. Aladağlar (3250 m) ve Arı Dağı (2944 m) da Diyadin çevresindeki önemli dağlık alanlar arasında yer almaktadır.

Çalışma sahasının güneyinde uzanan sıra dağlara ise Aladağlar (3250 m) denilmektedir. Aladağlar jeolojik oluşum aşamalarında birçok yerde kırılma ve çökmelere uğramıştır. Parçalanan lavlar ve çeşitli volkanik maddelerle örtülen Aladağlar en son yüksek ve engebeli bir dağ görüntüsü almıştır. Çalışma sahasında ayrıca tek başına yükselen Ziyaret Dağı, Tendürek Dağı (3343 m), Süphan Dağı (4058 m), Aşağı Dağ (3279 m), Karadağ (3243 m) gibi dağlık alanlar da bulunmaktadır. Bu dağlardan Tendürek Dağı kalkan şeklinde ve yassı görünümlü bir volkan konisi şeklinde olup kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Yaklaşık 3000 m olan doğu krateri içerisinde 400-500 m genişliğinde bir göl bulunan Tendürek Dağı çift konilidir. Batı kraterinin zirvesi patlamayla kaybolmuş ve magmadan gelen tüflerle de üzeri örtülmüştür. Dağın çevresinde volkanik faaliyetlerin etkisiyle çermikler oluşmuştur. (Altınlı 1967: 67). Eski bir yanardağ olan Tendürek Dağı tamamen sönmüş bir volkan değildir. Dağ da hala yer yer sıcak buhar tüten bacalar, sıcak su çıkan alanlar bulunmaktadır (Oruç vd. 1976; 6).

Araştırma sahasında dağlık alanların arasında tektonik kökenli havza tabanları bulunmakta olup, bu havzalar Murat Nehri ve kollarının getirdiği alüvyonlarla örtülmüştür (Kaya 2001: 53). İnceleme alanı içerisinde Ağrı-Eleşkirt Ovası, Doğubayazıt Ovası, Tutak Ovası, Patnos Ovası bulunmaktadır. Birer çöküntü havzası niteliğinde olan bu ovalardan Doğubayazıt ve Patnos Ovası'nın toprak yapısı ve iklimi diğer ovalardan kısmen farklıdır. İl toprakları Diyadin'den itibaren batıya ve Murat Nehri'ne doğru meyilli bir görünüm sergilemektedir. Murat Nehri vadisi boyunca boğazlarla ovalar birbirinden ayrılmaktadır. Ağrı-Eleşkirt Ovası 580 km^2'lik bir yüzölçümüne sahip olup, denizden yüksekliği 1600-1800 m arasındadır (Kocaman ve Kaya 2014: 25).

Çalışma alanı içerisinde kalan sahada arazinin %7'si yaylalardan oluşmaktadır. Özellikle hayvancılık açısından büyük önem taşıyan yaylalar geniş otlaklarla kaplıdır. Köy yerleşmelerine çok yakın olmalarından dolayı yaylalar çoğu zaman mera alanı olarak da

kullanılmaktadır. İlde yükselti farkına bağlı olarak kısa mesafelerde iklim ve bitki örtüsü de değişmektedir. Yaz mevsiminde yaşanan kuraklık nispeten daha düşük yükseltiye sahip olan alanlarda otların kurumasına neden olmaktadır. Buna karşılık yükseltinin görece yüksek olduğu alanlarda ise otlar daha yeni gelişmeye başladığı için hayvan sürüleri yaz mevsiminde bu tür alanlara çıkartılmaktadır. Özellikle etek ve vadi içlerinde kurulan köyler yayla alanlarına çok yakın olduğu için hayvan sürüleri günübirlik götürülüp getirilmektedir. Yaylaya uzak olan köylerde ise yayla konutlarının inşası zorunlu olmaktadır. Yayla konutları genellikle göçebe evler olarak nitelenen çadırlardan oluşmaktadır. Göçerlere ait konutlar kıl çadırlardan oluşmaktadır. Yaz mevsimi boyunca yaylada kalacak aileler ise mahruti çadırları kullanmaktadır. Çadırların hemen bitişiğinde ise tereyağı, peynir gibi ürünleri depolamak için zahire ambarı adı verilen basit taş duvarlarla örülmüş bir eklenti bulunmaktadır (Kaya 2001; 174). Köyden köye değişmekle birlikte yaylalara genellikle Mayıs ayı ortasında çıkılmakta, en geç Eylül ayı sonunda ise yaylalardan köylere dönülmektedir.

Ağrı ilinde bilinen en önemli yayla alanı Sinek Yaylası'dır. Aladağ yaylasından sonra ilin en önemli ikinci yaylası olan Sinek Yaylası Kovancık, Sarıharman ve Koçbaşı köyleri sınırları arasında bulunmaktadır. İlkbahar ve sonbahar aylarında oldukça fazla yağış alan yaylanın suyu bol ve otlakları zengindir. Çalışma sahasında Sinek Yaylası'nın yanı sıra Şeylerinkoğu, Yolcupınarı, Kuşburnu, Hacıhalit, Mıhı, Beyazçeşme, Girdehol, Gülizar yaylaları gibi birçok yayla alanı bulunmaktadır (Çoban 2011: 48).

4.2.2. İklim ve Bitki Örtüsü Özellikleri

Bütünüyle yüksek bir saha olan Doğu Anadolu Bölgesi yüksek sıradağlarla çevrili olduğu için denizel etkinin yayılış alanı oldukça sınırlıdır. Temelde şiddetli bir karasal iklim tipinin olduğu sahada kışlar uzun ve soğuktur. Bölgede batıdan doğuya doğru gidildiğinde denizel etkinin tamamen azalması ve yükseltinin de artması nedeniyle karasallık derecesi artmaktadır. Ayrıca bölgenin Ekim ayı sonundan Mayıs ayına kadar Sibirya üzerinden gelen karasal kutbi hava kütlelerinin etkisinde kalması da kışların daha uzun ve sert geçmesine neden olmaktadır (Kaya 2014: 31).

Ağrı ilinin iklim elemanları ayrıntılı bir şekilde analiz edildiğinde yerel ölçülerde küçük sayılabilecek değişiklikler dışında genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklim özelliklerini taşıdığı bilinmektedir.

Şekil 5. Çalışma alanının aylık ortalama sıcaklık ve aylık ortalama yağış değerlerinin dağılımı (1940-2020).

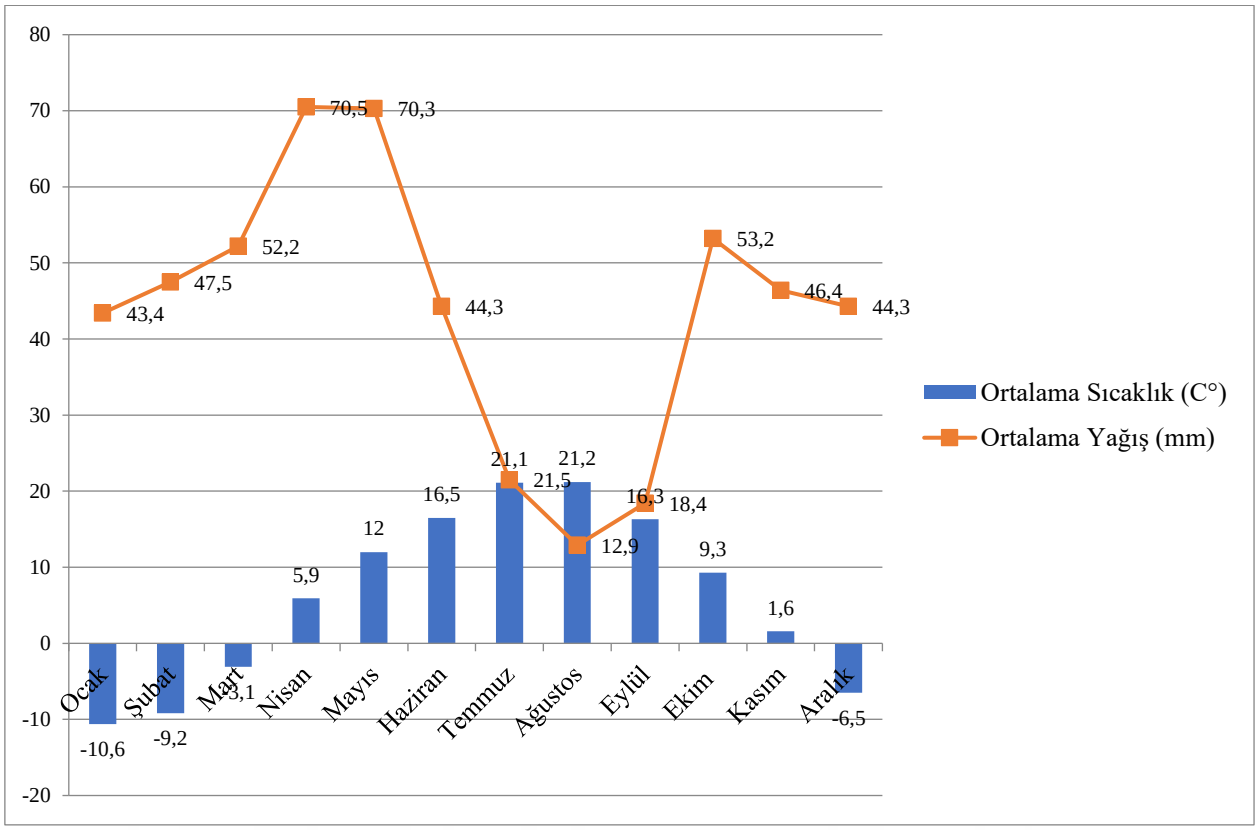

Kaynak: MGM 2020'den elde edilen verilerle hazırlanmıştır.

Ağrı ilinde ortalama sıcaklığın aylara göre dağılışında önemli farklılıklar görülmektedir. Yükselti, orografya ve bakı gibi coğrafi faktörlerin etkisiyle ortalama sıcaklık değerleri aylara göre farklılaştırmaktadır. Çalışma alanında uzun yıllar sıcaklık ortalamaları incelendiğinde en sıcak ayın 21,2 C° ile Ağustos ayı, en soğuk ayın ise -10,6 C° ile Ocak ayı olduğu görülmektedir (Şekil 5). İnceleme alanının yıllık ortalama sıcaklığı ise 6,2 C°'dir. İlde sıcak ve soğuk dönemler arasında hızlı bir geçişin olduğu görülmektedir. Orta Kuşağın sıcaklık rejimi tiplerinden biri olan karasal sıcaklık rejiminde sıcaklık hızlı yükselir ve hızla alçalır. Yani amplitüd değeri yüksektir. Ağrı ilinde de amplitüd değerinin 35-40 C° arasında olduğu belirtilmektedir (Kaya 2014: 33).

Erinç (1969: 336) Doğu Anadolu Bölgesi'nin yağış rejimini İç Anadolu İntikal Tipi'ne dahil etmektedir. Bu yağış rejimine sahip alanlar en fazla yağışı kış mevsiminde alırken yaz mevsiminde ise kuraklık hâkim olmaktadır. Ayrıca Erinç (1969: 336) önemli ölçüde karasallığın hâkim olduğu bu alanlarda yağışların ilkbahara doğru kaydığını ve yağışın büyüklüğünün de atmosferik etkenlere bağlı olduğunu belirtir.

Ağrı ilinde yağışın mevsimlere göre dağılışına bakıldığında önemli ölçüde kontinental yağış rejiminin etkili olduğu söylenebilir. Çalışma sahasında yağışlar bölgenin genelinde olduğu gibi geçiş mevsimlerinde yoğunlaşmıştır. Uzun süreli aylık toplam yağış ortalamaları incelendiğinde en fazla yağışın Nisan (70,5 mm) ve Mayıs (70,3 mm) ayında düştüğü görülmektedir (Şekil 5). İlin yıllık ortalama yağış miktarı ise 524,9 mm'dir. Kutbi cephe Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ne ilkbahar ve yaz aylarının başında ulaştığı için çalışma sahasında yağış fazlası bu zaman diliminde görülmektedir. Kış mevsiminde Doğu Anadolu Bölgesi'ne Sibirya Antisiklonu yerleştiği için şiddetli soğuklar meydana gelir ve yağışlar kar şeklinde görülmeye başlar. Yaz mevsiminde ise Subtropikal Yüksek Basınç Alanı'nın etkisiyle karasallık iyice artmakta ve yağışlar azalmaktadır (Kaya 2018: 17).

Bölgedeki bitki topluklarının dağılışını etkileyen faktörlerin başında iklim koşulları ve topografik faktörler (yükselti ve bakı) gelmektedir. Bunun yanı sıra edafik ve beşerî faktörler de bitki örtüsünün dağılışını etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Davis'in hazırlamış olduğu Türkiye Bitki Örtüsü Haritası'na göre Ağrı ili İran-Turan fitocoğrafya bölgesinde bulunmaktadır (Kaya 2001:104).

Ağrı ilinin de içerisinde bulunduğu Yukarı Murat-Van Havzası'nın bitki örtüsü denizel etkinin olmaması ve etrafını çevreleyen dağ sıralarının arasında kalmasından dolayı fakirdir. Sahanın en alçak kısmı olan Murat Nehri boyundan güneybatı-kuzeydoğu istikametinde gidildiğinde Ağrı Dağı eteklerine kadar geniş ve tekdüze bir step alanının olduğu görülmektedir (Kocaman ve Kaya 2014: 37).

Araştırma sahasında ova tabanından 1950 m'ye kadar doğal step alanı görülürken bu yükselti sınırından itibaren antropojen stepler görülmeye başlar. 2500 m'den daha fazla yükseltiye sahip olan alanlarda ise alpin çayırlar yer almaktadır (Kaya 2018: 27).

İlde depresyonların ve ovaların tabanlarında bozkır bitki örtüsü yaygındır. Geven, çoban yastığı, kekik, yavşan otu, kılıçotu, gelincik, sığırkuyruğu gibi bitkiler sahada görülen bozkır bitki örtüsüne örnek gösterilebilir (Karaca 2019: 747).

Ormanların doğal yetişme alt sınırı nemlilik derecesine bağlı olarak değişiklik gösterir. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde orman yetiştirme alt sınırı 1800-1900 m'lerden başlamaktadır. Bölgede orman yetiştirme üst sınırı ise 2400-2500 m arasındadır. Çalışma sahasında havza tabanını çevreleyen aşınım yüzeylerinden itibaren doğal orman ya da ağaçlı steplere az da olsa rastlanması beklenirken doğal bitki örtüsün bir taraftan keçiler diğer taraftan insanların yakacak, inşaat malzemesi ve hayvanların beslenmesi için gıda

maddesi olarak kullanmasından dolayı sahada bozkıra dönüşmüş daha uzun boylu ve daha geç solan antropojen stepler gelişmiştir. Araştırma alanında bulunan uzun boylu çayır bitkilerine çan çiçeği, sümbül, engerek otu, peygamber çiçeği, aslandişi, tüylü nane gibi bitkiler örnek olarak gösterilebilir (Kaya 2018: 27; Karaca 2019: 747).

Bölgede karasallık derecesine bağlı olarak ağaç yetiştirme sınırının üstünde 2500 m'den itibaren subalpin ve alpin çayırlar katı yer almaktadır. Alpin zondaki çayırlar genellikle Haziran ayı sonunda kar örtüsünün kalkmasıyla yeşermeye başlamakta ve birkaç hafta içerisinde çiçeklenmektedir. Söz konusu alanlarda hava geç ısınıp erken soğuduğu için yöre sakinleri bu tür yayla alanlarına Temmuz ayı başında gelmekte ve en geç Eylül ayı sonunda ise köylerine dönmektedir. Özellikle Karasu-Aras Dağları'nın üzerinde yayılış gösteren subalpin ve alpin çayır bitkileri arasında koyun yumağı, civan perçemi, köy göçüren, tavşan kulağı, kenger, tilki kuyruğu, güve otu gibi bitkiler yer almaktadır (Kaya 2001: 102; Karaca 2019: 747).

4.2.3. Hidrografya Özellikleri

Okyanuslar, denizler, göller, akarsular, yer altı suları ve buzullar ile kalıcı karlardan meydana gelen su kaynakları insanlar için hayati bir öneme sahiptir. Yeryüzünde nüfusun artmasıyla birlikte suya olan ihtiyaç daha da artmış hatta bu durum bazen ülkeler ve bölgeler arasında problemlere neden olmuştur. Tarım arazilerini sulama ihtiyacı ve daha fazla enerji üretme isteği ülkelerin su kaynaklarına olan talebini artırmıştır (Baytar 2021: 108).

Bir mekânın yeterli su kaynağına ve tarıma elverişli arazilere sahip olması o sahanın nüfusunu artıran unsurlar arasında yer almaktadır. Çalışma alanının ana akarsu ağını Fırat Nehri'nin kollarından biri olan Murat Nehri ve yan kolları oluşturmaktadır. Murat Nehri kaynağını Tendürek Dağı ve Aladağ'lardan almaktadır. Diyadin ilçesinden sonra batıya doğru akan nehrin suları Taşlıçay çevresinden geçip Ağrı kent merkezi yakınlarında Eleşkirt ve çevresinden gelen suları taşıyan Şeryan Çayı ve Ağrı'nın kuzeyindeki arazilerin sularını toplayan Cuma Çay (Taşlıçay) ile birleşerek kuzeydoğu-güneybatı istikametine doğru akmaya devam etmektedir. Yol boyunca Karasu ve Tuzlu Dere'yi kendisine katan Murat Nehri, Hamur Boğazı'na girdikten sonra Hıdırdodik, Merkeş ve Budikan Dereleri'yle birleşerek Tutak ilçesine yönelir. Tutak Ovası'nda Korku, Kavakyolu, Kesikçay ve Cem Derelerini de içerisine alan Murat Nehri, Malazgirt ve Bulanık yakınlarından geçerek Muş Ovası'na dâhil olur (Kaya 2001: 83).

Şekil 6. Çalışma alanı akarsu ağının genel görünümü

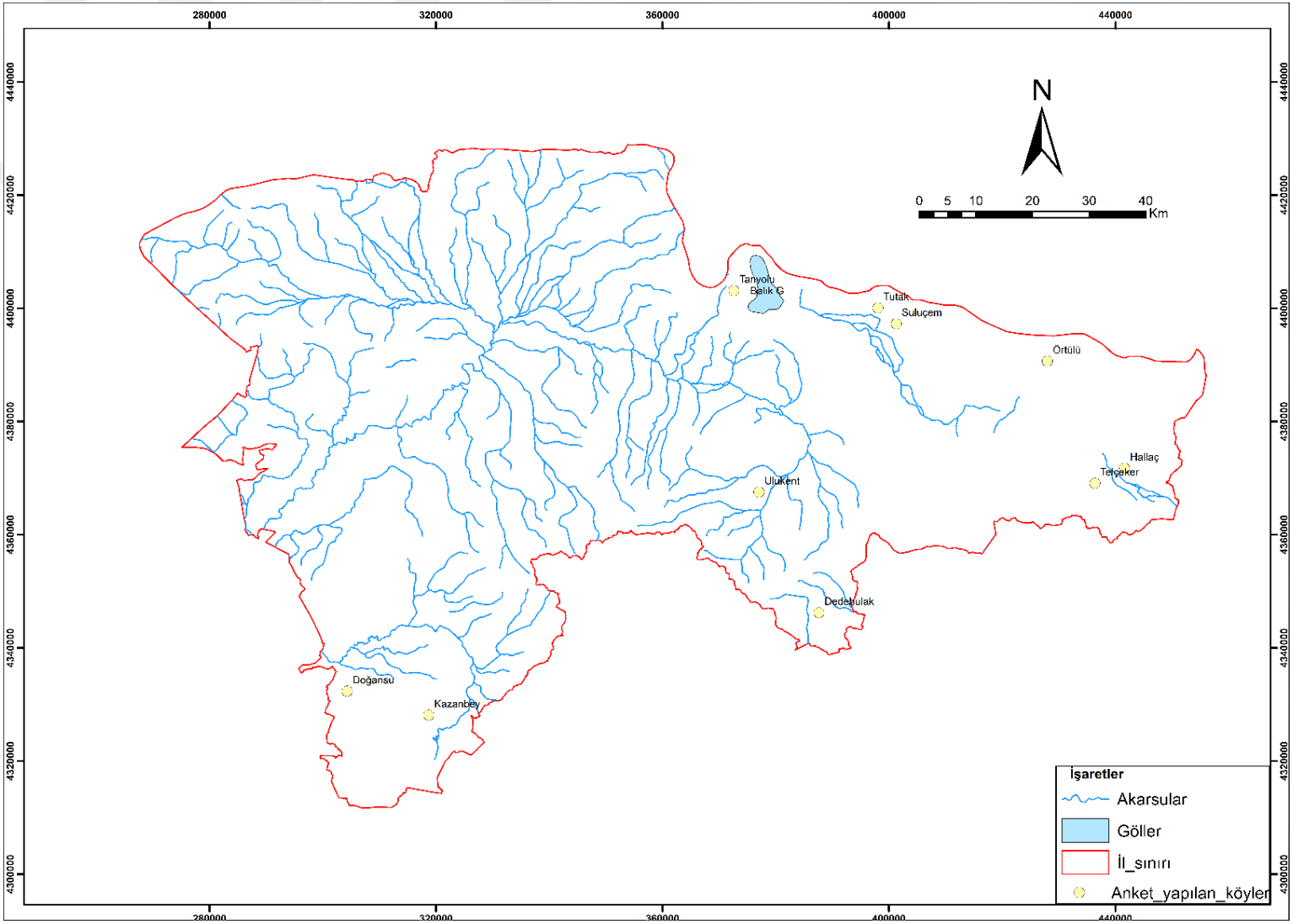

Murat Nehrinin en önemli kolu olan Şeryan (Güzeldere) Çayı ve kollarının su toplama havzası (1650 km^2) diğer dere ve çaylara göre daha geniştir (Kocaman ve Kaya 2014: 39). Eleşkirt Ovası ve çevresindeki suları toplayan bu geniş havzanın suları Güzeldere aracılığıyla Murat Nehri'ne katılmaktadır (Kaya 2001: 84). Çevresindeki yüksek dağlık alanlardan gelen malzemeler akarsu boylarında ova üzerinde aşındırma ve biriktirme şekilleri oluşturmaktadır. Eğimin azaldığı aşağı havzada ise biriktirme şekilleri yaygındır.

İlin doğusunda yer alan dereler ve çaylar sularını Aras Nehri'ne katarak Hazar Gölü'ne göndermektedir. Balık Gölü'nden kaynağını alan Balıkgölü Deresi, Saz Gölü (Gernovak Suyu) ve Gölyüzü (Şeyhli) Gölü gibi iki bataklık gölden de ayaklar alarak Sarısu adıyla Gürbulak'ın kuzeydoğusundan İran'a geçer ve burada Zengimar Suyu ile birleşir. Kar erimeleriyle beslenen Balık Gölü'nün suyu yazın azalmaktadır. Kış aylarında ise derenin suları donmaktadır.

Çalışma sahasında yağış rejiminin düzensizliği ve kış yağışlarının kar olmasından dolayı akarsuların rejimi düzensizdir. Kış mevsiminde yağan karlar erimeden uzun süre yerde kaldığı için akarsuların debileri azalmaktadır. İlkbahar ve yaz aylarında ise kar sularının erimesiyle akarsuların debilerinde kısa süreli bir artış yaşanmaktadır (Kaya 2001: 86).

Çalışma sahasında yer alan en önemli göl Balık Gölü'dür. Kuzey-güney doğrultusunda yüksek dağ sıraları arasındaki bir çöküntü alanının içerisinde yer alan Balık Gölü bir lav seti gölüdür. Bir tatlı su gölü olan Balık Gölü deniz seviyesinden 2241 m yüksekte bulunmaktadır ve bu özelliğiyle Türkiye'nin en yüksekte yer alan doğal gölü olma özelliğini taşımaktadır. 34 km^2 genişliğe sahip olan gölün ortalama derinliği 70 m, en derin yeri ise 100 m'dir. Balık Gölü ve çevresi ornitolojik bakımdan oldukça zengindir (Kocaman ve Kaya 2014: 42)

Balık Gölü'nün dışında çalışma sahasında Doğubayazıt Sazlığı içerisinde Saz (Kurtkapan) ve Gölyüzü (Şeyhli) gölleri yer almaktadır. Sazlık alan, Balık Gölü'nden ve Tendürek Dağları'ndan gelen sularla beslenmektedir. Koruma statüsü olmayan ve 2.000 metre yükseltide bulunan sazlık alanın genişliği yaklaşık 1.000 ha civarındadır. Sazlık alan ve çevresi ornitolojik açıdan önemli alanlardan biridir. Yöredeki yaygın kuş türleri arasında pasbaş, turna, pakta, kızılgaga, kızılbacak, çayır delicesi, erguvani yer almaktadır (Kaya 2018: 25-26). Süphan Dağı eteklerinden inen derelerin suları ve yüzey sularının

biriktiği Patnos Sazlığı alanında ise Beyaz Göl ve Karabulak Gölü yer almaktadır (Karaca 2019: 748).

Fotoğraf 1. Doğubayazıt Ovası'nda yer alan sazlık alanlardan hayvanların beslenmesinde yararlanılmaktadır**. A:** Doğubayazıt Ovası'ndaki sazlık alanlarda otlayan büyükbaş hayvan sürüsünden bir görünüm **B:** Doğubayazıt Ovası'ndaki sazlık alanlarda otlayan küçükbaş hayvan sürüsünden bir görünüm (Bardaklı Köyü, 2020).

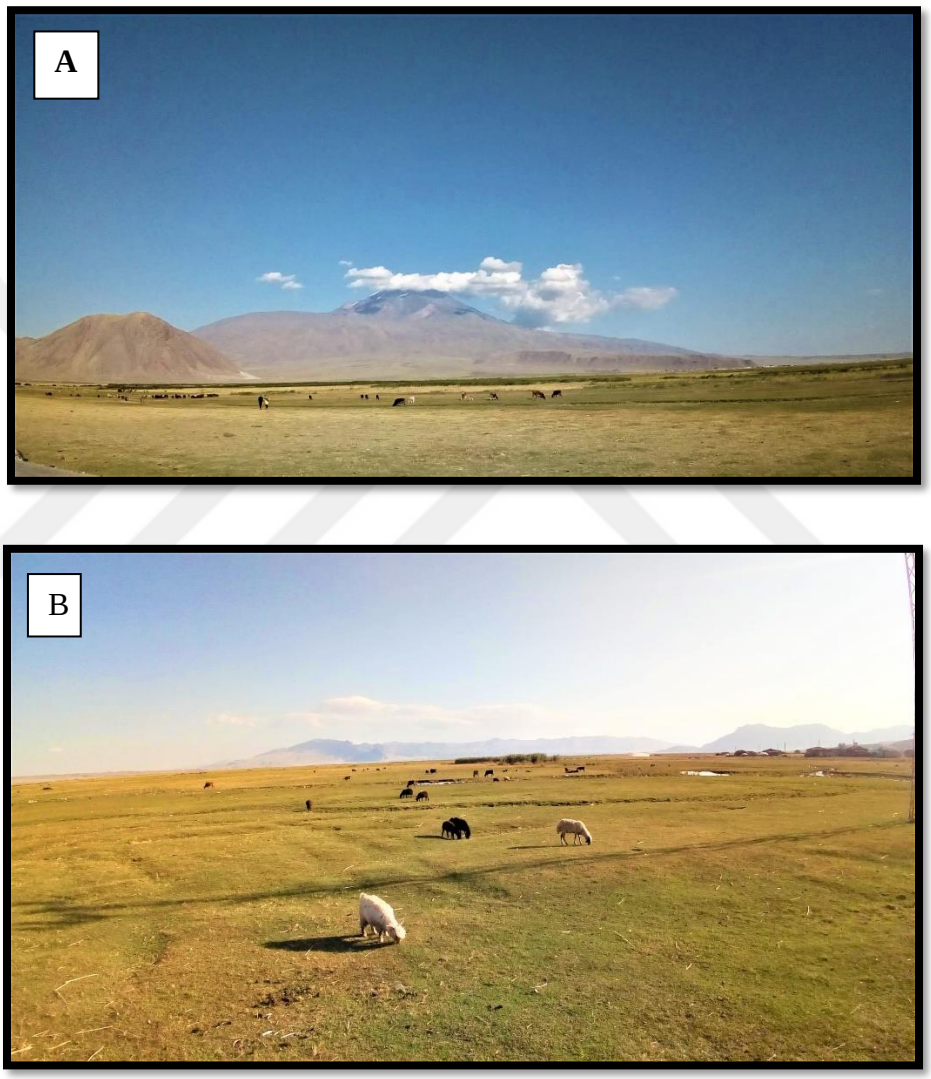

4.2.4. Toprak Özellikleri

Bütün canlı hayatının gerekli besinlerinin yetiştirilmesine imkân veren toprak karada yaşayan bitki ve hayvanlar için doğal bir yaşam alanı oluşturmaktadır. Çalışma sahasında genetik toprak sınıflandırma sistemine göre farklı toprak tiplerinin yer aldığı görülmektedir. Genel olarak üç ana toprak grubunun bulunduğu sahada Ağrı kenti doğusundan Eleşkirt ilçesinin kuzey ve güney sınırlarına kadar olan kesimde şeritler halinde zonal topraklar yer almaktadır. Sahadaki önemli bir diğer toprak grubu ise çalışma alanının farklı birçok kesimindeki formasyonlar üzerinde gelişen ve anakayanın özelliklerini taşıyan intrazonal topraklardır. Çalışma alanındaki üçüncü büyük toprak grubu ise Kuvaterner döneminde oluşan volkanik formasyonlar ile Neojen sonlarında çökelmiş tortul araziler üzerinde yer alan azonal topraklardan oluşmaktadır. Sahada ayrıca nehir ve dere yataklarının önemli bir bölümü de azonal topraklardan oluşmaktadır. Araştırma alanında toprak gruplarının dağılışı ile jeolojik ve jeomorfolojik birimlerinin dağılışı arasında paralellik görülmektedir (Kaya 2001: 92).

Şekil 7. Çalışma alanında büyük toprak gruplarının dağılışı

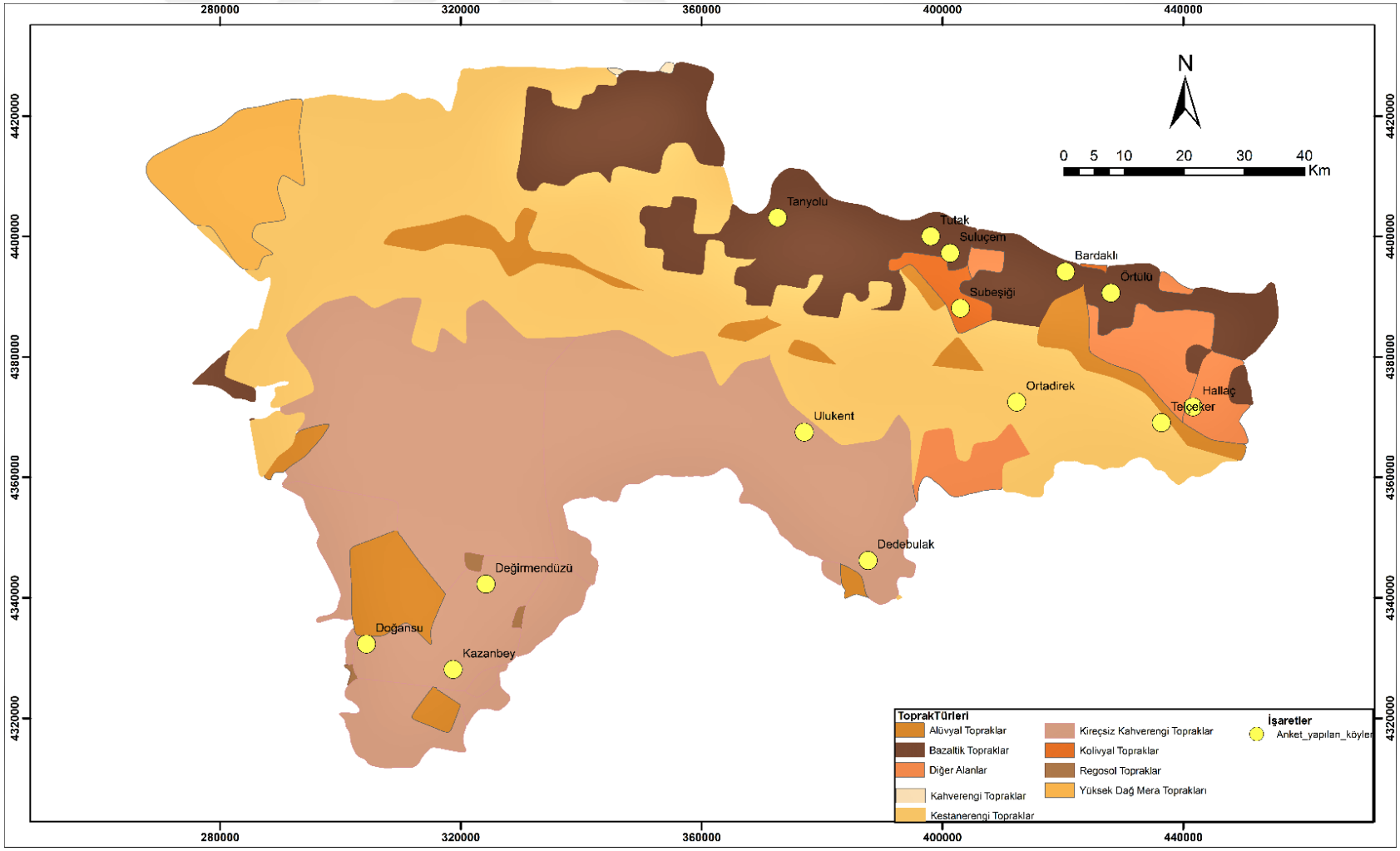

Çalışma sahasında yaygın olan zonal topraklar arasında kireçsiz kahverengi topraklar, kırmızı kestane rengi topraklar, bazaltik ve kahverengi topraklar yer almaktadır. Yağış ve sıcaklık şartları ile vejetasyon özelliklerine bağlı olarak gelişen bu topraklar iyi gelişmiş bir profil özelliğine sahiptir. Zonal toprakların oluşabilmesi için arazinin düz veya düze yakın, drenajın ise iyi olması gerekmektedir (Kaya 2001: 94).

Kestane renkli topraklar ABC profiline sahiptir ve kalsifikasyon süreci sonunda oluşmuşlardır. Kalsiyum açısından zengin olan bu topraklarda organik madde ile mineral madde iyi karışmıştır. Kestane rengi toprakların yaygın olduğu alanlarda yağışın nispeten fazla ve bitki örtüsünün gür olması nedeniyle organik madde miktarı yüksektir.

İnceleme alanında çok geniş bir alanda yayılış gösteren kestane rengi topraklara Murat Nehri'nin sağ ve sol sahili boyunca, Doğubayazıt ilçesinin güneyinde, Çakmak Dağları, Eleşkirt Ovası, Ağrı Ovası ve kuzeyinde Aras Güneyi Dağları üzerinde rastlanılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin birçok yerinde görülen kestane rengi topraklar, zonal toprakların iklim ve vejetasyonu altında gelişmiştir. Araştırma sahasında bu toprakların bulunduğu yerlerin bitki örtüsü vejetasyonunun step olması da bu düşünceyi desteklemektedir. Bu alanlarda tahıl tarımı yapılmaktadır. Ağrı Ovası'nın güney ve batısındaki Neojen tortulları kestane rengi toprakların gelişmesi için elverişli bir ortam hazırlamıştır (Karaca 2019: 748-749).

Kireçsiz kahverengi orman toprakları genellikle bazalt gibi volkanik kayaçlar ile kuvarsit-kuvars şistler gibi metemorfik kayaçların ayrışmasıyla oluşmuştur. A, (B), C horizonlarına sahip olan bu toprakların üst katmanı alt katmana kıyasla daha asidik bir özellik göstermektedir. Çalışma sahasında kireçsiz kahverengi orman toprakları Patnos ilçesinin tamamında, Tutak, Hamur, Taşlıçay ve Diyadin ilçelerinin güney yarısında özellikle de dağlık alanlarda (Aladağlar, Süphan Dağı ve Kandil Dağı vb) yayılış göstermektedir. Önemli bir bölümünün mera olarak kullanıldığı bu topraklarının bir kısmında kuru tarım da yapılmaktadır (Kaya 2001: 96; Karaca 2019: 748).

Toprak oluşumunda sahanın jeomorfolojik özelliklerinin, drenaj ve ana materyalin etkili olduğu bilinmektedir. Çalışma sahasında intrazonal kategoriye giren topraklar anakaya jeomorfolojisini ve drenaj şartlarını yansıtmaktadır. Eğim, yükselti, anakayanın cinsi, süpürülmenin şiddeti oluşan toprağın fiziksel ve kimyasal özelliklerini şekillendirmektedir. İntrazonal toprak grubunda yer alan yüksek dağ çayır toprakları çalışma sahasının kuzeyindeki Taşkom Dağları'nın az eğimli kesimlerinde görülmektedir.

Yağışın fazla olduğu bu alanda düşük sıcaklık şartları hüküm sürmektedir. Genellikle asidik özelliklere sahip olan bu toprakların üzerinde alpin nemli çayırlara ve kısmen de diğer otsu bitkilere rastlanmaktadır. İntrazonal toprak grubuna giren bir diğer toprak grubu hidromorfik topraklardır. Hidromorfik topraklar Doğubayazıt'ta Zor Dağı ve Ağrı Dağı'nın eteklerinin ovaya indiği hat üzerinde, Saz Gölü ve Gölyüzü Gölü çevresinde, Süphan Dağları'nın eteklerinden inen suların oluşturduğu Beyaz Göl ve Karabulak Gölü sazlıklarında, Akyayla Dağı ile Ağrı Dağı'nın eteklerinin birbirine yaklaştığı çukur alan boyunca yayılış göstermektedir. Hidromorfik topraklar üzerinde genellikle çayır bitki örtüsü gelişmiştir (Karaca 2019: 751).

Hidromorfik toprakların yayılış alanına göre daha sınırlı bir sahada bulunan tuzlu alkali topraklara Eleşkirt ilçesinde Şeryan Çayı boyunca Süzeçli, Körpeçayır, Uludal ve Doluçay mevkilerinde rastlanılmaktadır. Bu toprakların bulunduğu alanlarda sulu tarım yapılmaktadır. Çıplak kaya ve molozlardan oluşan alanlara ise Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı Dağı'nın güney yamaçlarında, Tendürek Dağı'nın kuzey yamaçları boyunca, Kösedağ ve Aladağlar çevresinde rastlanmaktadır. Daha çok andezit ve bazalt gibi volkanik kütlelerden oluşan bu alanlar il yüzölçümünün yaklaşık %5'ni kaplamaktadır (Karaca 2019: 751).

Sürekli olarak taşkına uğrayan alanlarda meydana gelen millenme ve aşınmaya bağlı olarak toprak oluşumu güçleşmektedir. Toprakların profil geliştirmesine izin vermeyen bu alanlarda toprak örtüsünde belirgin bir derinlik ve horizonlaşma görülmemektedir. Araştırma sahasındaki azonal topraklar da yakın zamanlarda biriktirilen malzemelerle aşınmanın devam ettiği yamaçlarda görülmektedir (Kaya 2001: 96).

Çalışma sahasında alüvyal topraklar, Murat Nehri ve kollarının taşıdığı materyallerin yatak eğiminin azaldığı yerlerde birikmesi sonucunda oluşmuştur. Alüvyal topraklar akarsu düzlükleri, yan kolların yüksek arazilerden vadi tabanlarına doğru geçtiği alanlarda, deltalar ve kıyı düzlüklerinde oluşmaktadır. Araştırma sahasında Murat Nehri boyunca, Altınçayır, Şeryan Çayı, Merkeş, Budikan Dereleri boyunca alüvyal topraklara rastlanılmaktadır. Ayrıca Balıkgölü Deresi, Doğubayazıt Sazlığı, Sarısu Deresi, Ağrı-Eleşkirt ile Patnos Ovası, Hamur, Tutak, Diyadin düzlükleri de alüvyal toprakların yaygın olarak görüldüğü alanlar arasında yer almaktadır (Karaca 2019: 750).

Dik eğimli alanların eteklerinde yer çekimi, toprak kayması ve yüzey akışının etkisiyle oluşan kolüvyal topraklar genç A ve (C) horizonlarına sahiptir. Ana materyal derecelenmemiş ya da kötü derecelenmiştir. Kolüvyal topraklar üzerindeki bitki örtüsü

iklime bağlı olarak oluşmaktadır. Kolüvyal topraklar araştırma sahasında dik eğimli yamaçların akarsu yatağı ile birleştiği alanlarda (Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı, Akyayla Dağı, Zor Dağı, Aladağlar) görülmektedir. Ağır ve killi bir toprak olan regosollerin profilleri iyi gelişmemiştir. Orta derin ve sığ olan bu topraklara çalışma sahasında Patnos-Erciş sınırında Derekent çevresinde rastlanılmaktadır (Kaya 2001:99; Karaca 2019: 751).

4.3. Çalışma Alanının Beşerî ve İktisadi Coğrafya Özellikleri

4.3.1. Çalışma Alanının Nüfus Yapısı ve Değişimi

Geçmişten günümüze değin nüfus konusu insan topluluklarının ve devletlerin ilgisini çekmiştir. En genel tanımıyla sınırları belirli bir alanda yaşayan insan topluluğu olarak ifade edilen nüfus kavramına yönelik düşünceler dönemin şartlarına göre farklılık göstermiştir. Geçmişte bazen kalabalık orduların kurulması için ihtiyaç olan nüfus, bazen de gıda üretiminde yaşanan sıkıntılar nedeniyle problem olarak görülmüştür. Nüfusun toplumların varlığını sürdürebilmesi, dünyadaki etki alanlarını genişletebilmesi, kültür ve medeniyetlerini yayma hususunda önemli bir rol oynadığını fark eden ülkeler ise nüfus konusuna olan bakış açısını değiştirmiştir. Artık nüfus sadece insan kalabalığı veya tüketici yığını olarak görülmemiş, bireylerin sahip olduğu yeteneklerden dolayı ekonomiye olan katkıları üzerine yoğunlaşılmıştır (Tuğluoğlu 2012: 75).

Siyasi, sosyal ve politik gelişmelerden doğrudan etkilendiği için dinamik bir kavram olarak ifade edilen nüfus hemen hemen bütün ülkelerde uygulanış türü ve sayım sıklığı farklı olsa da tespit edilmeye çalışılmaktadır. Önceleri sadece savaş ve vergi gibi konularda yükümlü kişileri belirlemek için yapılan nüfus sayımları günümüzde toplumların eğitim, sağlık, istihdam ve ekonomi gibi birçok farklı sosyal yapı şartlarının belirlenmesinde kilit rol oynamaktadır (Sertkaya Doğan 2018:838; Bidav 2019: 42). Ayrıca bir alanda yapılacak yatırımların daha uzun vadede sürdürülebilir olabilmesi için o sahanın nüfus özelliklerinin ve değişimlerinin dikkate alınması faydalı olabilmektedir. Ülkelerin güç ve devamlılık kaynağı olarak gördüğü nüfus bir mekânın kalkınmasında son derece önemlidir.

Doğum, ölüm ve göçlere bağlı olarak değişim gösteren nüfusun yıllara göre değişimi, yaş ve cinsiyet yapısı, yoğunluğu gibi özellikleri toplumların sosyo-ekonomik yapısını etkilemektedir.

Çalışma alanı olan Ağrı ili ve çevresi, 1578 yılında Osmanlı Devleti tarafından kesin olarak fethedilmesiyle Bayazıt tahrir defterine kaydedilmiş ve sancak haline dönüştürülerek Van Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bayazıt bazı dönemlerde mutasarraflık, sancak, liva ve kaza şeklinde idari durumunu devam ettirmiştir. Ağrı ili ve çevresiyle ilgili ilk nüfus kayıtlarına 1288 (1871) tarihli Erzurum Vilayeti Salnamesi'nde rastlanmıştır. Söz konusu çalışmaya göre Bayazıt Sancağı ve kazalarının nüfusu 26.510 kişidir (Kaya 2001: 116- 117).

Osmanlı nüfus istatistikleri incelendiğinde 19.yy sonlarında Bayazıt Sancağı'nın nüfusunun hızlı bir şekilde arttığı gözlenmektedir. 1877-1878 döneminde Bayazıt ve çevresinin nüfusu 37.457 kişidir.

Cumhuriyet döneminde yapılan ilk genel nüfus sayımında (1927 yılına ait) Ağrı'nın nüfusu 104.856 kişiye ulaşmıştır. Söz konusu sayımda çalışma sahasının en büyük nüfuslu yerleşmesi olan Ağrı kent merkezinin nüfusu 4.218 kişidir. 1935 yılında yapılan ikinci genel nüfus sayımında il nüfusu %0,31'lik bir artış oranıyla 107.206 kişiye yükselmiştir. Nüfusun önemli bir bölümü bu dönemde kırsal alanda (%88,4) yaşamaktadır. Bu dönemde Ağrı'daki nüfus artış hızının düşük olmasının sebebi il idari sınırlarında meydana gelen değişimden kaynaklanmıştır. 1927 yılı nüfus sayımında Ağrı ili nüfusu içerisine dahil edilen Iğdır ve Tuzluca ilçeleri 1935 yılındaki sayımda Kars iline dahil edilmiştir (Tunç ve Özçelik 2017: 2135). 1950 yılında yapılan sayım sonucuna göre Ağrı ilinin nüfusu 155.455 kişi olarak tespit edilmiştir.

1955 yılındaki sayımda 181.348 olan Ağrı ilinin nüfusu 1960 yılında yapılan sayımda 215.188 kişiye yükselmiştir. 1950-1960 arasında ve özellikle 1955 yılından sonra görülen hızlı nüfus artışı sadece bu bölgede gerçekleşmemiş, ülke genelinde de önemli bir nüfus patlaması yaşanmıştır. 1950-1955 yılları arasında Ağrı ilinde kentleşme hızı çok yüksektir. Fakat bu dönemde yeterli bir sanayileşme görülemediği için kentleşme kavramı sadece nüfus kriteri ya da idari bölünüşe göre tanımlanmıştır. Bu nedenle de kent olarak sayılan birçok yerleşim yerinde kente özgü yaşam biçimi ve değer yargıları da benimsenmemiştir. 1980 yılında yapılan sayımda ilin toplam nüfusu 368.009 kişi olarak tespit edilmiştir. 1990 yılında 437.093 kişi olan il nüfusu, 2000 yılında 528.744 kişiye yükselmiştir. 2010 yılında 542.022 kişiden oluşan nüfusun %52,4'ü kentlerde yaşarken %47'si ise kırsal alanlarda ikamet etmektedir. 2020 yılına gelindiğinde ise ilin toplam nüfusu 535.435 kişi olarak belirlenmiştir (Şekil 8).

Şekil 8. Çalışma alanında toplam nüfusun yıllar içerisindeki değişimi

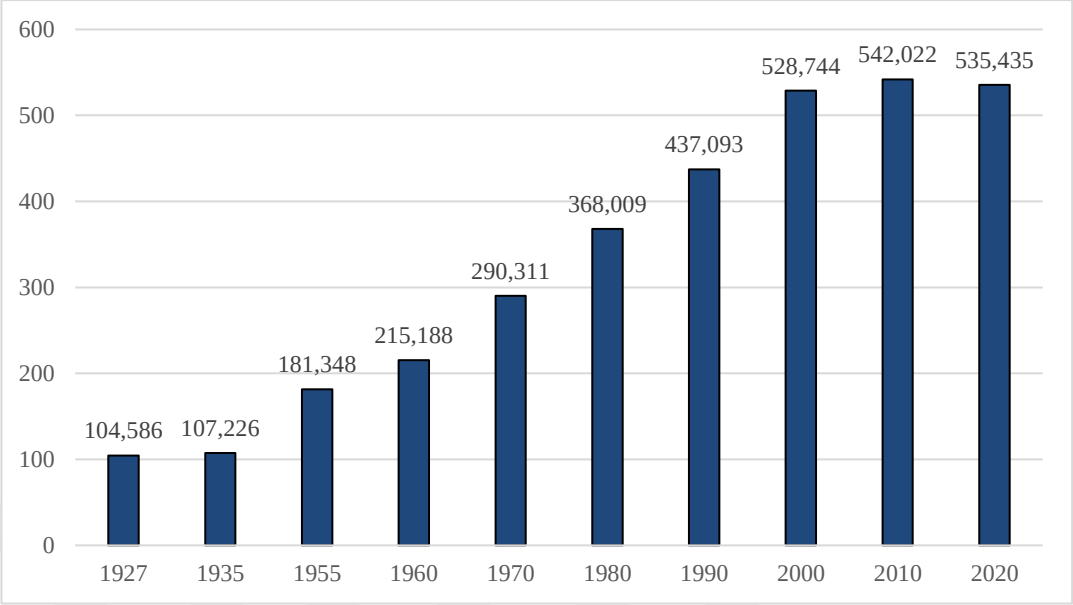

Kaynak: TÜİK'ten elde edilen verilerle hazırlanmıştır.

4.3.1.1. Kırsal ve Kentsel Nüfus

Beşerî ve ekonomik yapıyla yakından ilişkili olan nüfusun kırsal ve kentsel dağılımı sahayla ilgili planlamalarda önemli avantajlar sunmaktadır. Bir yerleşmenin kır veya kent yerleşmesi olarak tanımlanabilmesi için nüfus miktarının yanı sıra fonksiyonel ve idari özellikleri dikkate alınmaktadır.

Çalışma alanının kırsal ve kentsel nüfus dağılımı incelendiğinde kırsal alanda yaşayan nüfusun sürekli olarak azaldığı, kentsel alanda ikamet eden nüfusun ise sürekli artmaya başladığı gözlenmektedir (Tablo 6). Çalışma sahasında yapılan tüm sayım dönemleri dikkate alındığında kentleşme oranı sürekli olarak artış gösterse de bu oran Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. Bu durumun pek çok nedeni olsa da sahada kentleşmeyi geciktiren faktörler arasında; sanayileşme, hizmetler, ticari faaliyetler ve diğer kentsel fonksiyonların yetersizliği gösterilebilir (Kaya 2013:551).

Tablo 6. Çalışma alanında kırsal ve kentsel nüfusun değişimi

Sayım Yılları	Kır Nüfusu		Kent Nüfusu		
	Nüfus miktarı	Toplam nüfusa oranı (%)	Nüfus miktarı	Toplam nüfusa oranı (%)	Toplam nüfus
1927					104.586
1935	94.702	83.34	12.507	11.66	107.226
1965	193.541	78.37	53.420	21.63	246.961
1970	217.738	75.00	72.573	25.00	290.311
1975	237.815	72.00	92.386	28.00	330.201
1980	259.595	70.55	108.414	29.45	368.009
1985	279.279	66.32	141.852	33.68	421.131
1990	278.835	63.68	158.758	36.32	437.093
2000	276,435	47,22	252,309	52,28	528.744
2010	266.237	49.10	275.785	50.90	542.022
2020	224.539	40.28	310.896	59.72	535.435

Kaynak: TÜİK'ten elde edilen verilerle hazırlanmıştır.

4.3.1.2. Nüfusun Mekânsal Dağılımı

Bir bölge hakkında değerlendirmede bulunabilmek için o bölgeden yaşayan nüfus, nüfusun mekânsal dağılımı ile kompozisyonu araştırmacılara önemli bilgiler sunabilir. Nüfusun gelişimi, değişimi ile projeksiyonu bölge planlama açısından doğru kararların alınması ve tespit edilen kararların uygulanması açısından da hayati bir öneme sahiptir (SERKA 2012: 23).

Nüfusun mekânsal dağılışı yükselti, eğim, sıcaklık, yağış, su kaynaklarının varlığı, toprak şartları, tarım ve sanayi faaliyetleri gibi doğal ve beşerî faktörlere göre farklılaşmaktadır (Kaya 2001: 335). Çalışma sahasında nüfus daha çok ova tabanlarında yoğunlaşmıştır. Eğimin dik ve yükseltinin fazla olduğu alanlarda nüfus seyrektir. Yükseltinin çok fazla ve eğimin dik olduğu alanlarda ise yerleşme bulunmamaktadır. Çalışma sahasında Merkez ilçe, Doğubayazıt ve Patnos ilçeleri ile bu ilçelere bağlı olan köylerde yaşayan nüfus miktarı diğer ilçelere oranla daha yüksektir (Şekil 9).

Çalışma sahasının Ağrı kent merkezinden sonra ikinci büyük yerleşmesi Doğubayazıt'tır. Eski il merkezi olması, askeri birliğe sahip olması ve Trabzon-İran transit yolu üzerinde bulunmasından dolayı ilçede sınır ticareti gelişmiş ve buna bağlı olarak nüfus burada yoğunlaşmıştır. İnceleme alanının bir diğer büyük yerleşmesi ise Patnos'tur. İlçenin ovalık alan üzerinde kurulması, askeri birliğe sahip olması ve ulaşım ağının geniş olması nüfusun gelişimini olumlu yönde etkilemiştir (Khalaf 2006: 111-112).

Şekil 9. Çalışma alanında nüfusun mekânsal dağılışı

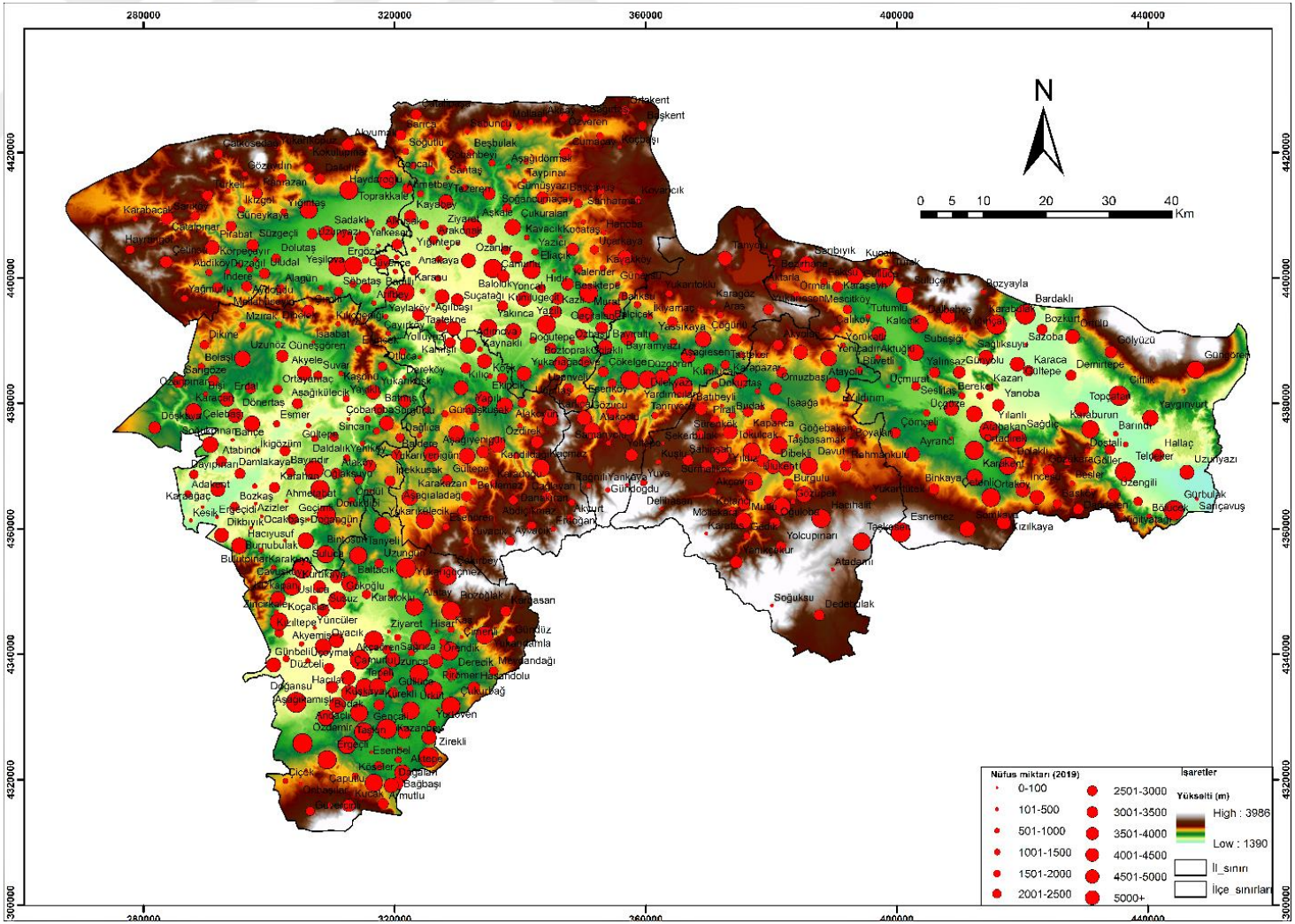

4.3.1.3. Çalışma Alanının Göç Özellikleri

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan göç en basit ifadeyle insanların bir yerden başka bir yere taşınması veya yer değiştirme hareketi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle göç bireylerin bir idari sınırı geçerek oturma yerini sürekli veya uzun süreli olarak değiştirme hareketi olarak ifade edilmektedir. Söz konusu yer değiştirme hareketi kıtalar, uluslar ve bölgeler arasında olabileceği gibi kırdan kente ya da kentten kıra doğru olabilir (Tümertekin ve Özgüç 2009: 289).

Bireylerin daha iyi yaşam standartlarına kavuşmak için bir bölgeden başka bir bölgeye hareketi olarak tanımlanan göçün birçok farklı nedeni bulunmaktadır. Göçler ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, kişisel sebeplerden olabileceği gibi doğal (çevresel) koşulların olumsuzluğundan da kaynaklanabilir. Çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahip olan göç olgusunun birçok farklı nedeni olsa da temelde ekonomik sebeplerden dolayı gerçekleşmektedir (Özyakışır 2012; 12; Sertkaya Doğan 2019; 16). Göçün belirleyicilerini tespit etmeye yönelik yapılan çalışmalarda insanları göçe iten faktörler arasında toprağın düşük verimi, iş imkanlarının kısıtlı olması, düşük ücret, yoksulluk, kıtlık, eğitim, sağlık ve kültürel olanakların azlığı, toplumsal ve siyasi çatışmaların etkili olduğu ifade edilmiştir (Keleş 1992: 73; Özyakışır 2012; 13). Belirli amaçlarla (daimî yerleşme, ekonomik, turizm, sosyo-kültürel imkanların genişliği vb.) yapılan göçler çift yönlü bir etkiye sahiptir. Bilgili (2006: 35) göçlerin gidilen ülke, bölge ya da şehri etkilediği gibi aynı şekilde göçün kaynak bölgesini yani göçün başladığı toprakları da etkileyebileceğini belirtmiştir (Baytar 2021; 159).

Mesafeye, olayın gerçekleştiği yere ve sürekliliğine göre sınıflandırılan göçler uluslararası bir sınır geçilerek farklı bir ülkeye yöneldiğinde dış göç, ülke sınırları içerisinde gerçekleştiğinde iç göç olarak sınıflandırılmaktadır (Tümertekin ve Özgüç 2009; 289). Ayrıca göçler isteğe bağlı olabileceği gibi zoraki nedenlerle de gerçekleşebilir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra batılı ülkelerin ekonomilerinde meydana gelen hızlı büyüme sonucunda bu ülkelerde işsizlik problemi ortadan kalkmış ve özellikle sanayi kesiminde işgücü açığı oluşmuştur (Özgür 2000: 154; Kaya 2013; 540). Avrupa ülkelerindeki hızlı sanayileşme hareketine bağlı olarak oluşan işgücü açığı sonucunda Türkiye'den bu ülkelere işgücü göçü yaşanmaya başlamıştır. Avrupa ile Türkiye arasında ilk göç hareketleri de 1961 yılında yapılan bir anlaşma sonucunda Türkiye ile Federal Almanya arasında gerçekleşmiştir. Çalışma alanı olan Ağrı ilinden ilk yurt dışına göçler de yine bu

dönemde yaşanmıştır. Özellikle Eleşkirt ilçesinden Almanya başta olmak üzere Fransa, Hollanda, Belçika ve İsveç gibi ülkelere göçler gerçeklemiştir (Kaya 2013; 540).

Ağrı ilinin de içerisinde bulunduğu TRA2 Bölgesi'nin nüfusu sürekli olarak azalmaya devam etmektedir. Özellikle 1970'li ve 1990'lı yıllardan sonra sahada çok yoğun bir göç yaşanmıştır. Göç olayının bu kadar yüksek olmasının birçok faktörü olsa da en başat faktörün güvenlik problemi olduğu bilinmektedir. 1970'li yıllarda siyasi çatışmalar, 1990'lı yıllarda ise terör sorunu bölgede yaşayan insanların evini terk etmesine neden olmuştur (SERKA 2012: 25). Nitekim çalışma alanından gerçekleşen göç hareketleri incelendiğinde özellikle 1975-1980 dönemi (‰ -81) ile 1985-1990 yılları (‰ -95) arasında net göç hızının oldukça yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. Çalışma alanının genel göç özellikleri

Dönem	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (‰)
1975-1980	9.789	34.784	-24.986	-81
1980-1985	13.662	32.667	-19.005	-54
1985-1990	17.162	34.474	-37.312	-95
1995-2000	24.856	50.799	-26.213	-56
2007-2008	12.195	27.450	-15.255	-28
2008-2009	14.950	22.966	-8.016	-15
2010-2011	15.508	25.182	-9.674	-17
2011-2012	12.856	27.984	-15.128	-27
2012-2013	14.725	28.477	-13.752	-25
2013-2014	14.480	30.995	-16.515	-30
2015-2016	14.306	30.811	-16.505	-30
2016-2017	15.088	32.479	-17.391	-32
2018-2019	20.091	29.482	-9.391	-17

Kaynak: TÜİK göç verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

DPT (2000: 45) tarafından yapılan çalışmada Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan illerde yaşayan bireylerin eğitim, sağlık ve kültürel imkanların yetersizliği ve bölgenin olumsuz iklim koşulları nedeniyle göç etmek istediği tespit edilmiştir. Ağrı Alt Bölgesi'nde yapılan bir çalışmada ise bölgede yaşayan insanların %75'nin göç etme eğilimi taşıdığı gözlenmiştir. Söz konusu çalışmada bölgede yaşayan insanların göç etmek isteme nedenleri arasında sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği, iklim koşullarının zorluğu, sosyal faaliyetlerin azlığı ile daha iyi koşullarda çalışma isteğinin yer aldığı belirtilmiştir (Güllülü vd. 2007: 48; Karabulut ve Yalçınkaya 2018: 37).

Çalışma sahası olan Ağrı ilinde göçler kademeli göç şeklinde gerçekleşmektedir. İlin en büyük yerleşim alanları olan Merkez ilçe, Doğubayazıt ve Patnos ilçeleri hem kırsal

kesimden hem de diğer ilçelerden göç almaktadır. Bunun yanı sıra bu yerleşmelerden de başta büyükşehirler (İstanbul, Ankara, İzmir) olmak üzere diğer şehirlere (Bursa, Kocaeli, Aydın, Manisa, Sakarya, Kayseri) göç hareketleri gerçekleşmektedir. Ağrı'dan dışarıya yönelik sürekli ve geçici göçün ekonomik nedenlerden, kan davalarından ve terör olaylarından kaynaklandığı da söylenebilir (Kaya ve Kocaman 2014: 62). Çalışma sahasında mevsimlik işgücü göçünün yaygın olduğu bilinmektedir. Ekim ve Nisan ayları arasındaki dönemde tarımsal faaliyetler açısından durgunluk dönemidir. Bu dönemde işsiz kalan erkekler ise çalışmak amacıyla il dışına çıkmaktadır. Neredeyse tamamı kalifiye olmayan bireylerden oluşan bu mevsimlik işçilerin çoğu inşaat işlerinde çalışmaktadır. Mayıs ve Haziran aylarında ilde tarımsal faaliyetlerin tekrar başlamasıyla dışarıya çalışmaya giden bireyler geri dönmektedir (Kaya 2001: 296).

4.4. Yerleşme Özellikleri

Doğal çevre ile sıkı bir ilişki içinde bulunan toplumların beşerî ve ekonomik faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek için ilk olarak barındıkları ortamı yani yerleşme alanlarını incelemek faydalı olabilir. Bir sahada yerleşmelerin dağılışına etki eden faktörler; eğim, yükselti, bakı, sıcaklık, su kaynakları ve toprak özellikleri gibi doğal şartların yanı sıra insanın istekleri, gelenek-görenekleri, alışkanlıkları, kültürü ve ekonomik faaliyetleridir (Kaya 2001: 182; Hayli 2001; 25-26).

Coğrafi çevrenin konutlar üzerindeki etkisi kırsal alanlardaki konutlarda kolaylıkla kendini hissettirmektedir. Özellikle konutların yapı malzemeleri, şekil ve planları üzerinde coğrafi çevrenin etkisi oldukça büyüktür. Çalışma alanında kırsal alanda inşa edilen konutların başlıca yapı malzemesi taş, toprak, kerpiç ve ahşaptır (Kaya 1996; 112-114).

Dağlık tepelik alanlardan oluşan inceleme alanında taş malzeme en fazla kullanılan yapı gereçlerinden biridir. Özellikle dağ ve dağ eteği köylerinde yapı malzemesi olarak en fazla taş kullanılmaktadır. Konut yapımında kullanılan en fazla kullanılan taş çeşitleri andezit ve bazalttır. Sahanın önemli bir bölümünün volkanik araziden oluşması insanların bu tür kayaçlara kolay bir şekilde ulaşmasına imkân tanımaktadır. Ayrıca ailelerin kültürel düzeyi ve ekonomik gücü de yapı malzemesi olarak taş malzeme kullanımını artırmaktadır. Dağ köylerinde en az tercih edilen yapı malzemesi topraktır (Kaya 2001: 183-184)

Fotoğraf 2. Ağrı ilinde kırsal alanlarda taş mesken örneklerine sıklıkla rastlanılmaktadır. **A:** Tanyolu Köyü (2020)**, B:** Tutak Köyü (2020)

Kırsal alanlardaki konutlarda taş ve kerpiç kullanımının oldukça yaygın olması iklimin karasallığıyla da ilgilidir. Toprağın yalıtkan bir madde olması nedeniyle çamurla örülen taş duvarlar ve kerpiç evler ısı kaybını engellemekte ve konutların kışın sıcak, yazın serin olmasını sağlamaktadır.

Ağrı'da konut yapımında kullanılan yapı malzemeleri arasında yer alan toprağın çok farklı kullanım alanları bulunmaktadır. Toprak çatı yapımı, duvar harcı, duvar dolgusu olarak kullanılabildiği gibi taban döşemesi ve izolasyon maddesi olarak da kullanılmaktadır. Özellikle Doğubayazıt Ovası'nın önemli bir bölümünün (%44) alüvyal malzemeden oluşması ve bu örtünün yer yer killi ve ağır bünyeli olması yörede toprağın kullanımını yaygınlaştırmıştır (Kaya 1996; 116; Kaya 2001; 184). Çalışma sahasında bazı yerleşim birimlerinde temini kolay bir madde olan toprağın dayanıksız oluşundan dolayı kullanım alanı giderek azalmıştır.

Araştırma sahasında konut yapımında kullanılan bir diğer madde ise kerpiçtir. Kerpiç yapımında özellikle depresyon tabanlarındaki alüvyal topraklar kullanılmaktadır. Toprağın saman ve ot ile karıştırılıp, güneşte kurutulmasıyla elde edilen kerpiç daha çok konutların eklentisinde tek başına yapı gereci olarak kullanılmaktadır.

Çalışma sahasında bitki örtüsünün fakir olmasından dolayı konutların yapımında ahşap kullanımı son derece sınırlıdır. Daha çok kapı, pencere ve çatıların yapımında ahşap malzemelerden faydalanılmaktadır.

Fotoğraf 3. Kapı ve penceresinde ahşap malzeme kullanılan bir mesken örneği (Bardaklı Köyü,2020).

Konutların yapımında kullanılan bir diğer yapı malzemesi brikettir. Merkez ilçe, Doğubayazıt ve Patnos ilçelerinde bulunan pomza taşı briket yapımında kullanılmaktadır.

Özellikle ova tabanlarında kurulan yerleşmelerde briketten yapılan konut sayısının oldukça fazla olduğu gözlenmektedir. Sert iklim koşullarından dolayı yüksek kesimlerde briket malzemenin kullanımının sınırlı olduğu görülmektedir. (Kaya 2001;186 -188).

Fotoğraf 4. Tutak ve Doğansu Köyü'nde yapı malzemesi olarak briketin kullanıldığı mesken örnekleri **A:** Tutak Köyü **B:** Doğansu Köyü (Tutak ve Doğansu Köyü, 2020)

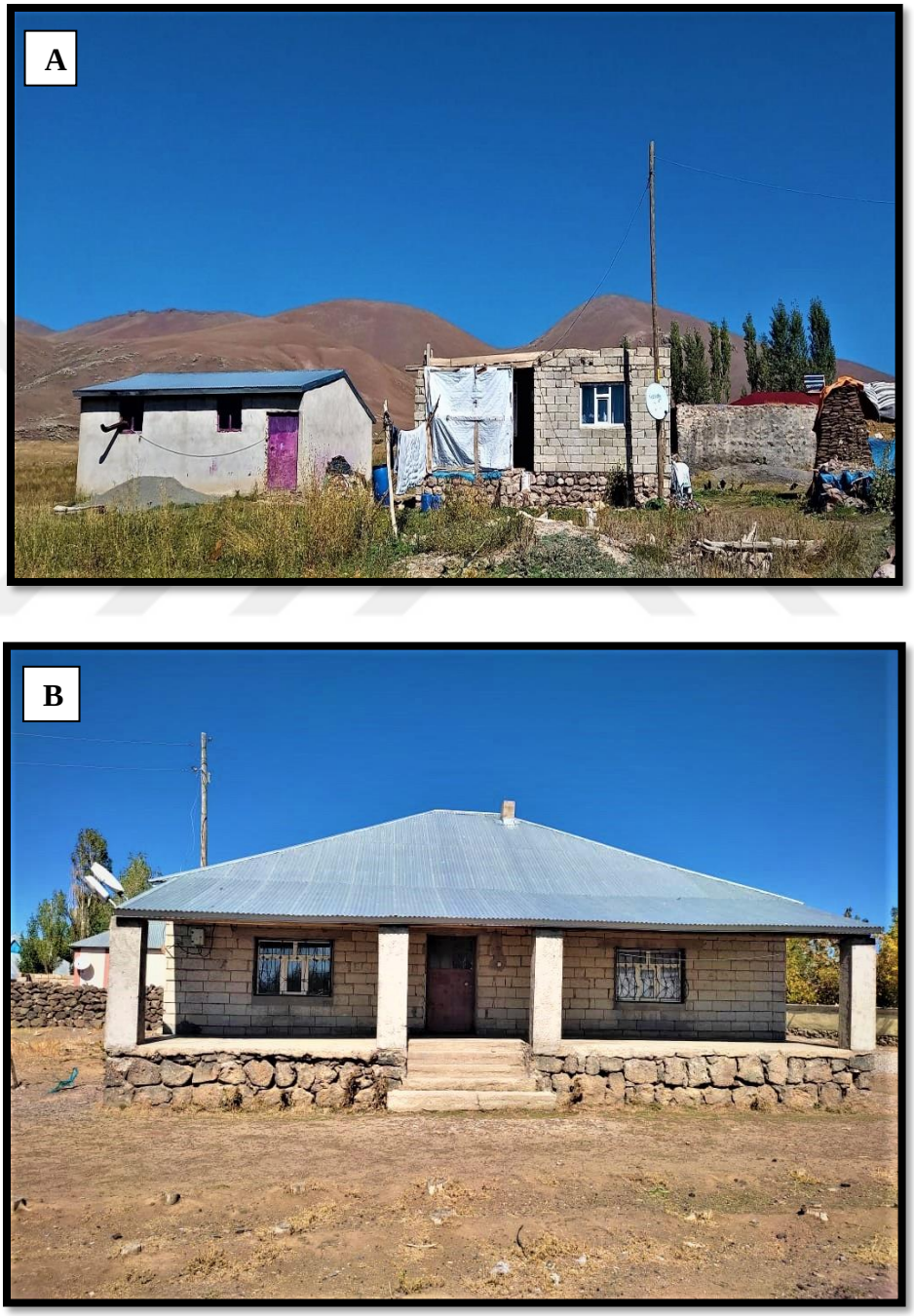

Çalışma sahasındaki konutların yapımında son yıllarda tuğla kullanımının arttığı tespit edilmiştir. Kırsal kesimde ekonomik düzeyin düşük olması nedeniyle tuğla yapı malzemesinin kullanımı daha sınırlıdır.

İklim koşulları kırsal alanlarda inşa edilen konutların kapı ve pencere özelliklerini etkilemektedir. Ova tabanından dağlık tepelik alanlara doğru çıkıldıkça konutların pencere boyutları küçülmektedir. Konutların kapıları ise kalın ahşaptan yapılmakta bazı yerlerde üzeri saç ile örtülmektedir (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5. Kapı ve penceresinde ahşap malzemenin kullanıldığı bir mesken örneği (Bardaklı Köyü,2020).

Çatı malzemesi olarak; toprak, sac ve beton kullanılmaktadır. Çalışma sahasındaki köy konutlarının önemli bir bölümünde toprak çatı malzemesi olarak kullanılmaktadır. Toprağın betonarme çatılara göre daha fazla sıcaklık yalıtımı sağlaması, maliyetinin ise ucuz olması kullanımını yaygınlaştırmıştır. Çatı malzemesi olarak toprağın kullanımının avantajları olduğu gibi dezavantajları da vardır. Kar yağışın fazla olduğu dönemlerde çatı uzun süre kar altında kaldığı için çökme tehlikesi oluşmaktadır. Çatı malzemesi olarak kullanılan bir diğer yapı malzemesi sactır. Özellikle saha çalışmaları sırasında da köylerde konutların çatılarında sac malzemenin kullanımının yaygın olduğu gözlenmiştir (Fotoğraf 6). İlin bulunduğu yükseltinin fazla olması, kışların uzun ve sert geçmesi karın yerde kalma süresini artırdığı için çatıları korumada sac malzemesinden faydalanılmıştır.

Fotoğraf 6. Ağrı ilinde kırsal alanlardaki yerleşmelerin çatısının neredeyse tamamı sac malzemesiyle örtülmektedir**. A:** Kazanbey Köyü (2020) **B:** Bardaklı Köyü (2020).

Yerleşmeler nüfus büyüklüğü, şekli ve fonksiyonel özellikleri ile sürekli veya geçici olma durumlarına göre kategorilere ayrılmaktadır. Geçici veya sürekli olma durumlarına göre yerleşmeler geçici, mevsimlik, yarı yerleşik, sürekli yerleşmeler olarak

sınıflandırılmaktadır. Çalışma sahasında sürekli yerleşmelerin sayısı fazla olsa da hala geçici yerleşim türlerine de rastlanılmaktadır.

4.5. Ekonomik Özellikler

Çalışma alanının ekonomik faaliyet kollarını ayrıntılı bir şekilde incelemeye başlamadan önce ilin sahip olduğu genel sosyoekonomik durumunu değerlendirmek faydalı olabilir. Ağrı ili DPT'nin 1996 ve 2003 yıllarında hazırladığı "İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik (SEGE) Sıralaması" çalışmalarında sırasıyla 74. sırada (76 il arasında) ve 80. Sırada (81 il arasında) yer almıştır. 2011 yılında yayınlanan SEGE araştırmasında 79.sırada (81 il içerisinde) yer alan il, 2017 yılında yayınlanan araştırmada ise 80.sırada (81 il içerisinde) yer almıştır. SEGE araştırmalarında iller demografi, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı gibi sosyal göstergeler ile imalat sanayi, tarım, inşaat, mali değişkenler, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, erişilebilirlik gibi gösterge gruplarına göre sınıflandırılmaktadır. 2017 yılındaki SEGE araştırmasında Ağrı ili 6. derece gelişmişlik kademesinde yer almıştır. Bu grupta yer alan iller ekonomik ve sosyal göstergeler açısından diğer gruplarda yer alan illerin oldukça gerisinde yer almaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü 2019: 65).

4.5.1. İlin Genel Arazi Kullanım Durumu

Araştırma sahasında en önemli geçim kaynağı tarım özelde de hayvancılıktır. Bunun temel sebebi ise yüzey şekilleri ve iklim koşullarının bitkisel üretimi sınırlamasıdır. Ayrıca il topraklarının çok büyük bir kısmı çayır ve mera alanlarından (%47) oluştuğu için hayvancılık faaliyeti oldukça yaygındır.

İlin toplam yüzölçümü 11.099.000 da'dır. Toplam alanın 3.532.058 dekarı tarım arazisi, 5.427.310 dekarı çayır-mera arazisi, 1.695.500 dekarı yayla, 44.132 dekarı tarım dışı araziden oluşmaktadır (Ağrı İl Tarım Orman Müdürlüğü 2020). İlde orman alanları ise yok denecek kadar azdır.

Şekil 10. Çalışma alanı genel arazi kullanım durumu

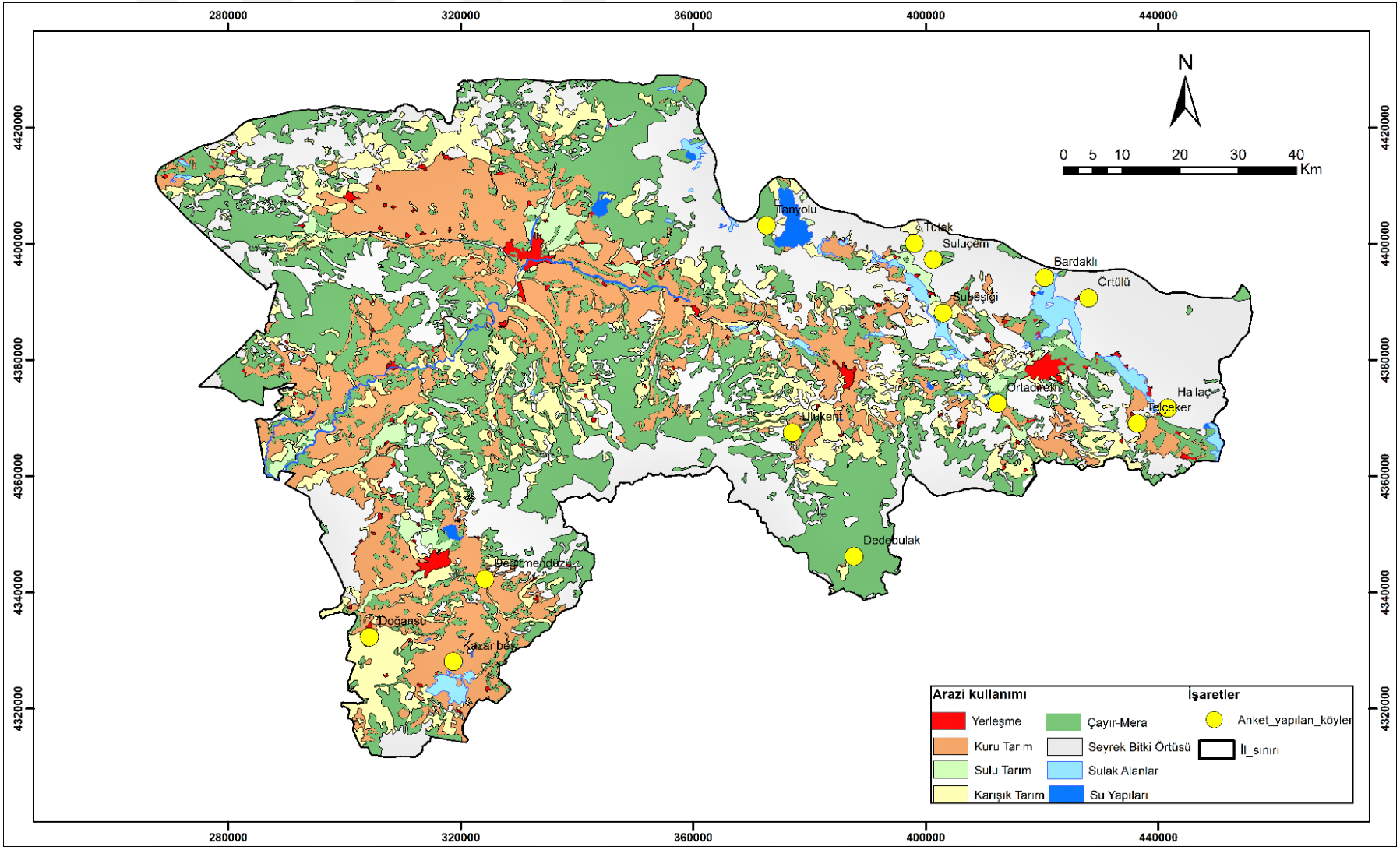

4.5.2. Tarım

Doğu Anadolu Bölgesi'nin genelinde olduğu gibi Ağrı ilinde de nüfusun temel geçim kaynağı hayvancılık ve ekip-biçme şeklindeki tarım faaliyetlerine dayanmaktadır. Çalışma sahasında iklim, yeryüzü şekilleri ve su kaynaklarının varlığı tarımsal faaliyetleri denetleyen en önemli etmenlerdir. Ovalık alanlarda eğim değerleri düşük olduğu için tarım arazilerinin büyüklüğü dağlık alanlara göre nispeten daha geniştir. Ova köylerinde hem eğim değerlerinin düşük olması hem de makineli ve sulamalı tarım olanaklarının fazla olmasından dolayı ticari tarım tipi ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı ova köylerinde yaşayan bireylerin ekonomik durumu nispeten daha iyidir. Dağlık bölgelerde yer alan köyler ise tarım arazisinin sınırlı olması ve sosyo-ekonomik şartların kötü olmasından dolayı sürekli olarak göç vermektedir (Kocaman ve Kaya 2014: 77).

Çalışma sahasında sıcaklık ve diğer iklim elemanlarının tarımsal faaliyetler üzerindeki etkisi oldukça açıktır. Ovalık alanlarda buğday, şekerpancarı ve çeşitli sebzelerin tarımı yapılabilirken, tarım topraklarının sınırlı, su kaynaklarının yetersiz, iklim şartlarının tarıma uygun olmadığı dağlık alanlarda ise geçim tipi kuru tarım yaygındır. Genellikle kom ve mezra tipinde yerleşmelerin yaygın olduğu bu alanlarda çayır ve mera alanları yoğundur. Bu nedenle bu alanlarda hayvancılık faaliyetleri yaygındır (Kaya 2001: 335).

Ağrı'da en çok ekimi yapılan ürünler tahıl ürünleridir. Sahada coğrafi şartların elverişsiz olmasından dolayı arazilerin önemli bir bölümü tahıl tarımına ayrılmaktadır. İlde bitkilerin en çok suya ihtiyaç duydukları dönem olan yaz aylarında yeterli miktarda yağış düşmemektedir. Ayrıca tarım ürünleri arasında tahıl tarımının kolay bir şekilde yapılabilmesi ve geleneksel makine kullanımına olanak vermesi tahıl üretimine ayrılan toprak miktarını artırmaktadır. En fazla ekimi yapılan tahıl ürünü buğdaydır. 2019 yılında ilde toplam 108.877 ton buğday üretilmiştir. Daha çok kıraç arazilerde kuru tarım yöntemleri kullanılarak ekilen buğday yazlık ve kışlık olmak üzere iki farklı şekilde yetiştirilmektedir. Kışlık buğday üretimi, yazlık buğdaya üretimine göre daha fazladır. Yazlık buğday ekimi ise yağışların erken başladığı dönemde ya da tarlaların ekime hazırlanmasının geciktiği zamanlarda yapılmaktadır (Kaya 2001: 374).

Tablo 8. Ağrı'da yıllara göre tahıl üretim alanları ve üretim miktarları (2010-2020)

Yıllar	Ekilen alan (da)				Üretim (ton)			
	Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf	Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf
2010	1006377	507000	156		181955	103840	27	
2011	1078044	489000	200		182473	80135	40	
2012	1048510	460500	0		166666	71726	0	
2013	1092573	491200	0		211580	102069		
2014	1091207	470635	0		169704	86820		
2015	1037357	474773	0		153191	81579		
2016	102679.4	474091	0		152993	86861		
2017	992904	467107	15	90	137263	89386	4	8
2018	925145	485634	0	7	131568	94550		4
2019	896791	517352	30	217	108877	86981	5	04
2020	839399	615469	0	2932	177075	133325		11

Kaynak: TÜİK 2020

Çalışma sahasında buğdaydan sonra en fazla ekimi yapılan tahıl türü arpadır. Yükseltinin fazla olduğu alanlarda yetişebilmesi, yetişme devresinin kısalığı ve hayvan yemi olarak kullanılması arpa üretiminin yangın bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır. Özellikle dağlık kesimlerde arpa üretiminin fazla olması hem iklim şartlarıyla hem de temel ekonomik geçim kaynağının hayvancılık olmasıyla ilişkilidir. Buğday ve arpa dışında ekimi yapılan tahıl ürünleri ise mısır ve yulaftır.

Araştırma sahasında en fazla ekimi yapılan endüstri bitkisi şeker pancarıdır. Endüstri bitkilerine ayrılan arazinin önemli bir bölümünde şeker pancarı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Şeker pancarı en fazla Ağrı-Eleşkirt ve Patnos ovalarının sulanabilen arazilerinde üretilmektedir (Kocaman ve Kaya 2014: 78).

Fotoğraf 7. Doğansu Köyü'nde şeker pancarı üretim alanlarından ve hasat zamanından görünümler (Doğansu Köyü, 2020).

Temel geçim kaynağının hayvancılık olduğu sahada hayvan yemi olarak kullanılan buğday ve arpa bitkilerinin saplarından ve danelerinden elde edilen saman üretimi de dikkate alındığında yem bitkisi üretiminin fazla olduğu görülür. Ticari amaçlı hayvancılık

yapan işletmelerde kimyasal yem kullanımı yaygın olsa da geçim tipi yetiştiricilik yapan işletmeler yem ihtiyacını kendi arazilerinden karşılamaktadır (Kaya 2001: 389). En fazla yetiştiriciliği yapılan yem bitkisi türleri arasında fiğ, korunga, yonca gibi ürünler yer almaktadır.

Tablo 9. Ağrı ilinde yıllara göre yem bitkileri üretim alanları ve üretim miktarları (2010-2020)

Yıllar	Ekilen alan (da)				Üretim miktarı (ton)			
	Tritikale	Yonca	Korunga	Mısır	Tritikale	Yonca	Korunga	Mısır
2010	-	784000	81000	925	-	1259900	67850	5075
2011	-	668900	76550	675	-	790040	51490	3700
2012	-	739913	116259	220	-	730386	49179	4730
2013	-	679100	128300	2885	-	990910	84051	14805
2014	-	695883	141100	2990	-	628460	78297	14020
2015	54	688770	147000	4105	-	642490	81445	19702
2016	-	584090	172211	5280	-	687962	131523	25503
2017	333	529400	196274	5010	-	536823	142008	24571
2018	1257	535400	201954	5280	-	552435	150289	24634
2019	159	524408	229593	535	-	465686	154722	19859
2020	6195	505885	239608	6599	-	436808	159341	21831

Kaynak: TÜİK 2020

Çalışma sahasında sebze tarımı ekonomik açıdan çok fazla önemli değildir. Daha çok ailelerin öz tüketimini karşılamaya yönelik olarak yapılan sebze tarımı depresyon alanları ve vadi tabanları ile sulanabilen tarım arazilerinde yapılmaktadır. En fazla yetiştiriciliği yapılan sebze türü patatestir. İlin neredeyse tamamında yetiştirilebilen

patatesi haneler kendi öz tüketimlerinde kullanmaktadır. Yetiştiriciliği yapılan bir diğer sebze türü lahanadır. Genellikle ticari amaçla yapılan lahana üretimi Eleşkirt ve Merkez ilçede daha fazladır. Bununla birlikte sahada kavun, karpuz, fasulye, kabak, domates, hıyar gibi sebze türleri ile elma, armut, kayısı, vişne, erik vb. meyve çeşitleri yetiştirilmektedir.

4.5.3. Hayvancılık

Çalışma sahasında özellikle kırsal yerleşim birimlerinde yaşayan nüfusun temel geçim kaynağı hayvancılık faaliyetleridir. Önemli bir bölümü dağlık ve tepelik alanlardan oluşan inceleme alanında litolojik yapı ve toprak özelliklerinin etkisiyle ekip-biçme faaliyetlerine uygun olmayan kısımlar çayır ve mera alanı olarak kullanılmaktadır (Kaya 2001: 393).

Ağrı ilinde ova ve vadi tabanlarında kurulan köylerde bitkisel üretim yapılsa da işletmeler kapalı ekonomi yapıya sahip olduğu için aileler kendi öz tüketimlerini karşılamak amacıyla birkaç baş sığır ya da koyun beslemektedir. İlde tarımsal faaliyetlerin ekstansif yöntemlerle sürdürülmesi ve nadaslı kuru tarım yönteminin uygulanması hayvancılığın bölgedeki en önemli ekonomik uğraş olmasına neden olmuştur. Ülkenin farklı birçok yerinde olduğu gibi Ağrı ilinde de hayvancılık ve tarımsal faaliyetler birbirini destekleyen iki önemli ekonomik faaliyet türü olmuştur (Kaya 2001: 393-394).

Araştırma sahasının içerisinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde genel olarak mera hayvancılığı yapılmaktadır. Ayrıca bölgede yaylacılık faaliyetlerinin yaygın olması da hayvancılık faaliyetlerinin gelişimine katkı sunmaktadır. Yaylalara çıkış tarihini ise iklim koşulları belirlemektedir. Yükseltinin az olduğu alanlarda kar örtüsü daha erken yerden kalktığı için Mayıs ayı sonunda yaylaya çıkılabilmektedir. Ancak yükseltinin biraz daha fazla olduğu alanlarda ise yaylaya çıkma dönemi Haziran ayı ortalarını bulabilmektedir. Yaylada olduğu dönemde hayvanların beslenmesinde ilave yem kullanılmaz. Ayrıca yaylalarda bulunan otlar kesilerek kurutulur ve kışın hayvanların beslenmesinde kullanılır (Aygün ve Akbulak 2016: 87-88).

Çalışma sahasında hayvanların otlatılmasında kullanılan mera alanlarının mülkiyeti tüm köye aittir. Çayır alanları ise özel mülkiyettedir. Köy halkı ilk olarak mera alanlarında hayvanlarını otlatırken bu alanlarda otlar bitince hayvanların beslenmesinde mülkiyeti kendisine ait olan çayır alanlarından faydalanmaktadır. Bölge genelinde olduğu gibi Ağrı ilinde de mera ve otlak alanlarının en önemli problemi erken ve aşırı otlatmadır. Otların yetişmesini beklemeden hayvanlar meraya salındığı için hayvanlar ayakları ile otları

çiğnemekte ve gelecek yıl bu alanlar da daha az ot yetişmektedir (Aygün ve Akbulak 2016: 88-89).

Çalışma sahasında en fazla yetiştiriciliği yapılan hayvancılık türü küçükbaş hayvancılıktır. Ekonomik açıdan büyükbaş hayvancılığın getirisi yüksek olsa da işletmelerin mali güçlerinin yetersiz olması, teknik metot ve bilgiden yoksun olmaları, coğrafi faktörler ve barınak koşullarının uygun olmaması gibi etmenler büyükbaş hayvancılığı sınırlandırmaktadır. Ayrıca arazinin fazla engebeli olması da büyükbaş hayvan üretimini güçleştirmektedir (Kaya ve Kocaman 2014: 80).

Araştırma sahasında en fazla yetiştiriciliği yapılan koyun türü Morkaraman'dır. Bu tür genel olarak bölgenin iklim ve arazi yapısına en iyi uyum sağlayan koyun ırkıdır. Kış mevsiminin uzun geçmesinden dolayı yetiştiricilik yapan aileler bu dönem boyunca hayvanların beslenmesinde zorlanmaktadır. Bu durum sonucunda yazın yayla ve meralarda otlatılan koyunların bir bölümü kışın satılmaktadır (Kaya 2001: 401).

Şekil 11. Çalışma sahasında koyun sayısının yerleşmelere göre dağılışı

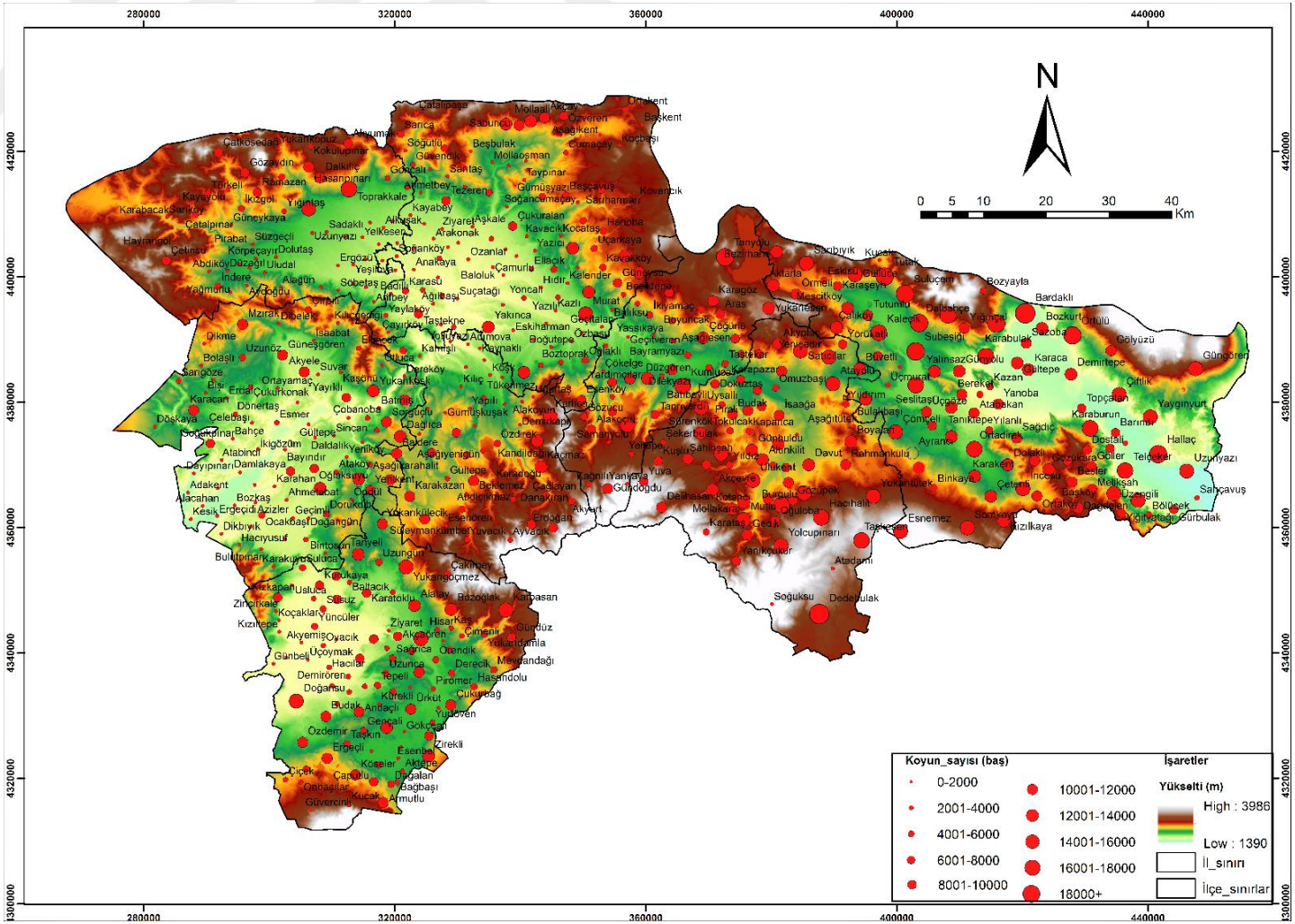

Şekil 11'de de görüldüğü üzere koyun yetiştiriciliği ilin tamamına yayılmış durumdadır. Ancak koyun yetiştiriciliği Doğubayazıt ilçesi ve köylerinde ilin geri kalan bölümlerine göre daha yaygındır. Özellikle Kutlubulak, Tutumlu, Kalecik, Bozkurt ve Gültepe köyleri çevresinde koyun sayısının fazlalığı göze çarpmaktadır (Şekil 11).

Çalışma sahasında sadece keçi yetiştiriciliği yapan işletme sayısı oldukça azdır. Genellikle aileler koyun sürülerinin içerisine 3-5 baş keçi koymaktadır. En fazla yetiştiriciliği yapılan keçi türü ise kıl keçisidir. Küçükbaş hayvan varlığı içerisinde keçi yetiştiriciliğinin az olması keçi eti ile sütünün az tercih edilmesi ve keçilerin tarım alanlarına zarar vermesinden kaynaklanmaktadır.

Ağrı ilinde yetiştiriciliği yapılan bir diğer hayvancılık türü büyükbaş hayvancılıktır. Sahada büyükbaş hayvanlar genellikle sığır ile temsil edilmektedir. Tıpkı diğer hayvancılık türlerinde olduğu gibi büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde de bölge şartlarına uyum sağlayan türler seçilmektedir. Yetiştiriciliği yapılan türler arasında Doğu Kırmızısı ön plana çıkmaktadır. Bölgenin şartlarına uyum sağlaması, kötü bakım ve yetersiz beslenme şartları ile hastalıklara karşı dayanıklı olması Doğu Kırmızısı'nın tercih edilme sebepleri arasında yer almaktadır.

Sahada genel olarak geçim tipi büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapıldığı için her ailenin birkaç baş sığırı bulunmaktadır. Sığırın bakımının koyuna göre daha kolay olması ve süt veriminin daha yüksek olması nedeniyle çalışma sahasının neredeyse tamamında büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine rastlanmaktadır (Şekil 12). Sığır yetiştiriciliği en fazla Merkez ilçe ve köylerinde yapılmaktadır.

Şekil 12. Çalışma alanında sığır sayısının yerleşmelere göre dağılışı

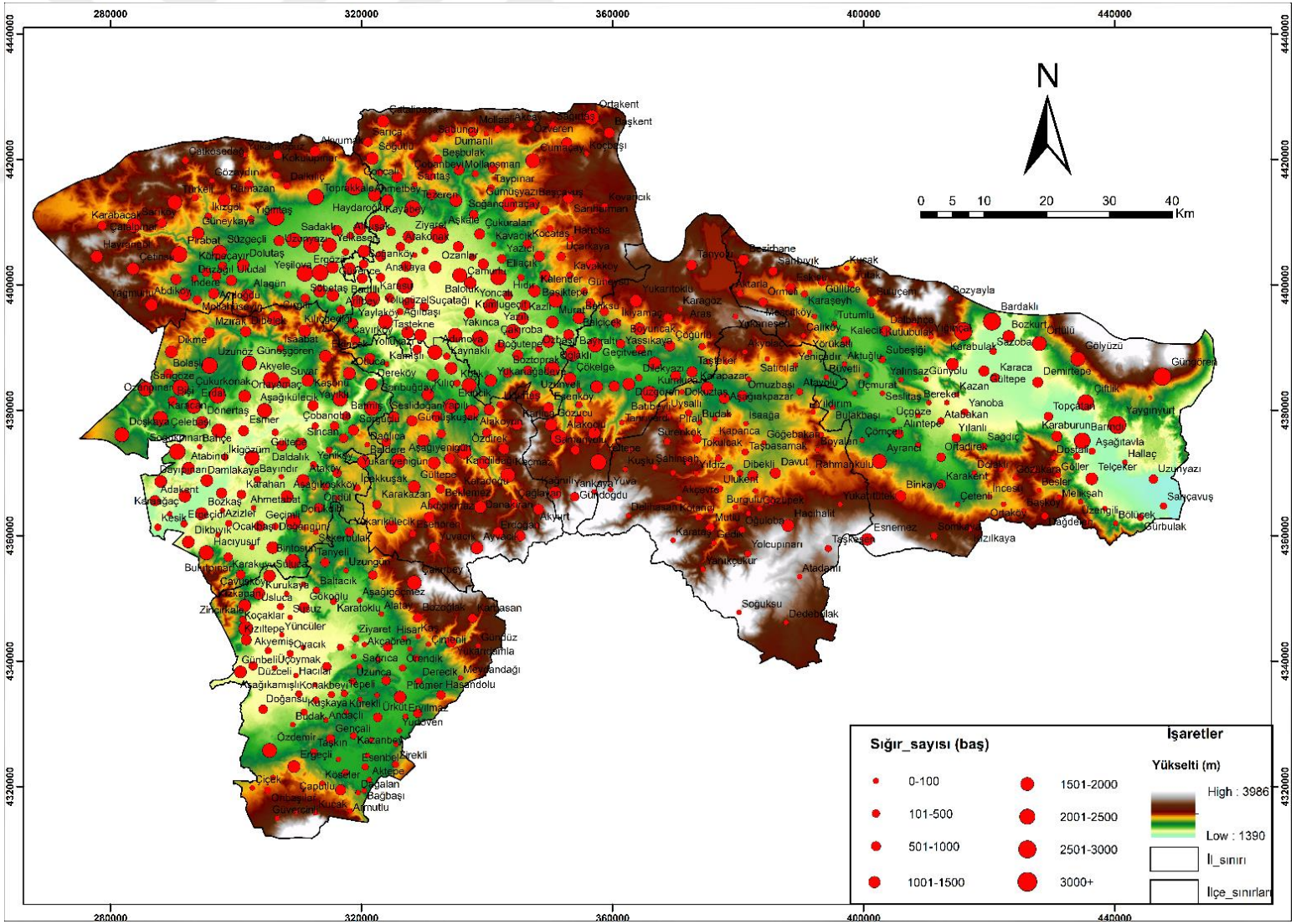

4.5.4. Sanayi ve Ticari Faaliyetler

Çalışma sahasında ham madde kaynaklarının sınırlı olması, sermaye yetersizliği, geçim tipi tarımsal üretimin yaygın olmasından dolayı sanayi faaliyetleri yeterince gelişememiştir. Ayrıca ilin sahip olduğu coğrafi faktörler (özellikle de iklim şartlarının elverişsizliği), yörenin sanayileşmiş kentlere oldukça uzak olması ve bölgede uzun zamandan beri devam eden terör olayları nedeniyle ilde sanayi faaliyeti yok denecek kadar azdır. Sahada sanayi tesisi olarak niteleyebilecek işletme sayısı oldukça azdır. İşletmeler daha çok küçük çaplı fabrika ve atölyeler şeklindedir (Kaya 2001: 412).

İnceleme alanındaki mevcut sanayi tesislerinin neredeyse tümünde tarımsal üretimden sağlanan hammaddeler kullanılmaktadır. Bunlara örnek olarak Ağrı Şeker Fabrikası, Ağrı- Et Entegre Tesisleri, Ağrı Süt ve Mamulleri İşletmesi, Eleşkirt Deri Fabrikası gösterilebilir (Kaya ve Kocaman 2014: 83).

Ticari faaliyetlerin yeterince gelişmediği ilde daha çok perakende satış yapan küçük esnaf ve zanaatkârlar bulunmaktadır. İlde daha çok halkın geçim kaynağı olan canlı hayvan ve hayvan ürünlerinin ticareti yapılmaktadır. Tugay düzeyinde askeri birliklerin bulunması ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerin etkisiyle kentte ticari faaliyetlerin az da olsa daha canlıdır.

Çalışma alanının önemli tüketim merkezlerine uzak olması, şehirleşme hızının düşük olması ve ilin bir sınır kenti olmasından dolayı ticaret hayatı olumsuz etkilenmektedir (SERKA 2013: 13).

Ağrı ilinin ve özellikle Doğubayazıt ilçesinin ekonomik açıdan gelişmesinde ticari faaliyetlerin etkisi oldukça büyüktür. İlçede ticaretin canlı olmasında rol oynayan en önemli etmen şüphesiz sınır ticareti ve açık pazar ticaretinin varlığıdır. Özellikle sınır ticaretinin il ve bölgenin kalkınmasında önemli katkılarının olduğu bilinmektedir.

Sınır ticaretine konu olan Gürbulak Sınır Kapısı'nın yapımına 1936 yılında başlanmıştır. 1937 yılında kullanılmaya başlayan kapı 1953 yılında sınır kapısı ilan edilmiştir. Burada başta TIR/transit işlemleri ile ihracat ve yolcu işlemleri yapılmaktadır. Gürbulak Gümrük Müdürlüğü'nde sınır ticareti kapsamında ithalatı yapılan ürünler arasında karpuz, kivi, nar, kuru fasulye, ceviz yer almaktadır. İhraç edilen ürünler ise hazır giyim, oto parçası, tekstil, makine aksamı, kırtasiye malzemelerinden oluşmaktadır (Kaya ve Kocaman 2014: 84-85).

Fotoğraf 8. Doğubayazıt İlçesi'ndeki Gürbulak Gümrük Kapısı'ndan yolcu ve tır geçişlerine ait bir görünüm (Doğubayazıt, 2020)

BÖLÜM V

BULGULAR

5.1. Anket Bulguları

Çalışma kapsamında Ağrı ilinde çok boyutlu yoksulluğun mekânsal dağılışını ve yoksul alanların coğrafi özelliklerini belirleyebilmek için 4 ilçede toplam 14 köyde 383 haneye anket uygulanmıştır. Her haneden bir kişi ile görüşülerek yapılan anket çalışmasında hanede yaşayan diğer bireylerin de bilgilerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Ağrı ilinde çok boyutlu yoksulluk profilini belirlemeye yönelik gerçekleştirilen çalışmada anket sonuçları 4 bölümde değerlendirilmiştir. Öncelikle hanelerin demografik özellikleri analiz edilmiş devamında sırasıyla hanelerin ekonomik özellikleri, yerleşme özellikleri ve yoksulluğu algılama durumlarına yönelik tutumları incelenmiştir.

5.1.1. Hanelerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Çalışma kapsamında 18 yaşın altındaki bireylere anket uygulanmamıştır. Anketler her haneden özellikle ebeveynlerle yapılmış, ebeveynlerin bulunmaması durumunda ise hanedeki diğer yetişkinlere uygulanmıştır. Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde %20'nin 20-30 yaş aralığında, %55'nin 31-50 yaş grubunda, %22'nin 51-70 yaş grubunda, %3'nün ise 71 ve üzeri yaş grubunda bulunduğu görülmektedir (Şekil 13). Sahada genç ve çalışma çağındaki nüfusun fazla olduğu görülmektedir. Çalışma alanında doğum oranlarının yüksek olması genç nüfus oranını artırmaktadır.

Şekil 13. Katılımcıların yaş grupları ve eğitim durumlarına göre oransal dağılımı (%)

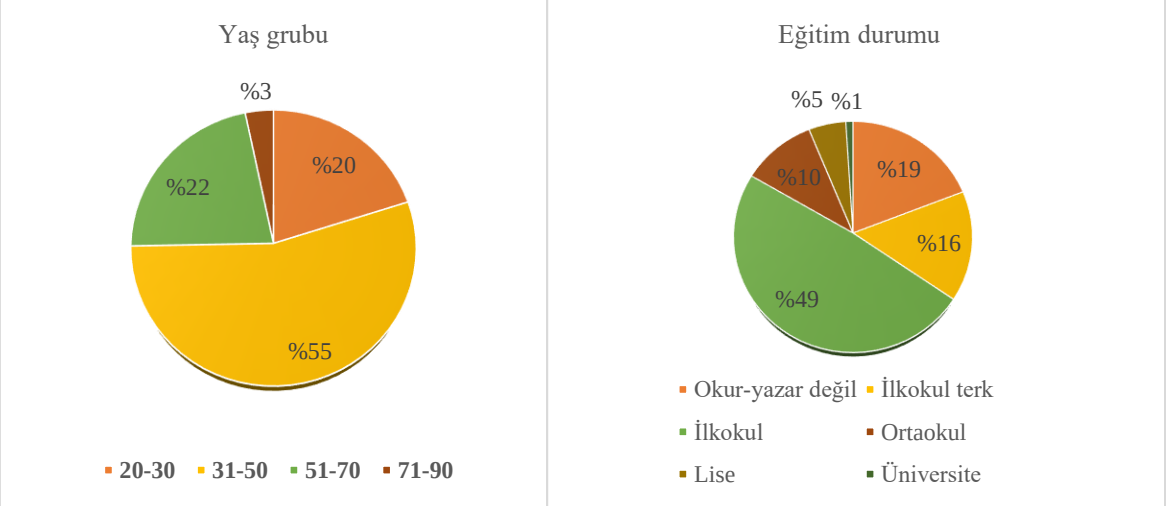

Katılımcıların %93,5'i evli, %4,4'ü dul ve %2,1'i ise bekardır. Eğitim seviyesi bir alandaki refah seviyesinin tespitinde önemli bir göstergedir. Özellikle kırsal alanlarda daha da önemli bir gösterge olan eğitim faaliyetleri yoksulluk ile ilgili tespitler yapabilmeyi kolaylaştırmaktadır. Çalışma sahasında anket uygulanan kişilerin eğitim seviyesi oldukça düşüktür. Katılımcıların %19'u okuma-yazma bilmemekte, %16'sı okur yazar olsa da ilkokul diploması bulunmamaktadır. Anket uygulanan bireylerin %10'u ortaokul, %5'i lise ve %1'i üniversite mezunudur (Şekil 13).

Anket uygulanan bireylerin meslek durumları incelendiğinde önemli bir kısmının (%51) yevmiyeli ve geçici işlerle meşgul olduğu görülmektedir. Katılımcıların %14'ü ev hanımı, %11'i çiftçi, %7'si ücretli ya da maaşlı işlerde çalışmaktadır. Devlet yardımıyla geçimini sağlayan bireylerin oranı ise %7'dir (Şekil 14) Yevmiyeli günlük işlerde çalışan bireylerin temel sosyal güvence kaynağı genel sağlık sigortası (eski adıyla yeşil kart) dır. Bu nedenle sahada genel sağlık sigortasına sahip nüfusun oldukça yüksek olduğu görülmektedir (Şekil 14). Ayrıca sahada çalışamayan engelli ve yaşlı bireylerin de genel sağlık sigortası edinmiş olması genel sağlık sigortasına sahip nüfus oranını daha da artırmaktadır.

Şekil 14. Katılıcıların meslek grupları ve sosyal güvence durumlarına göre oransal dağılımı (%)

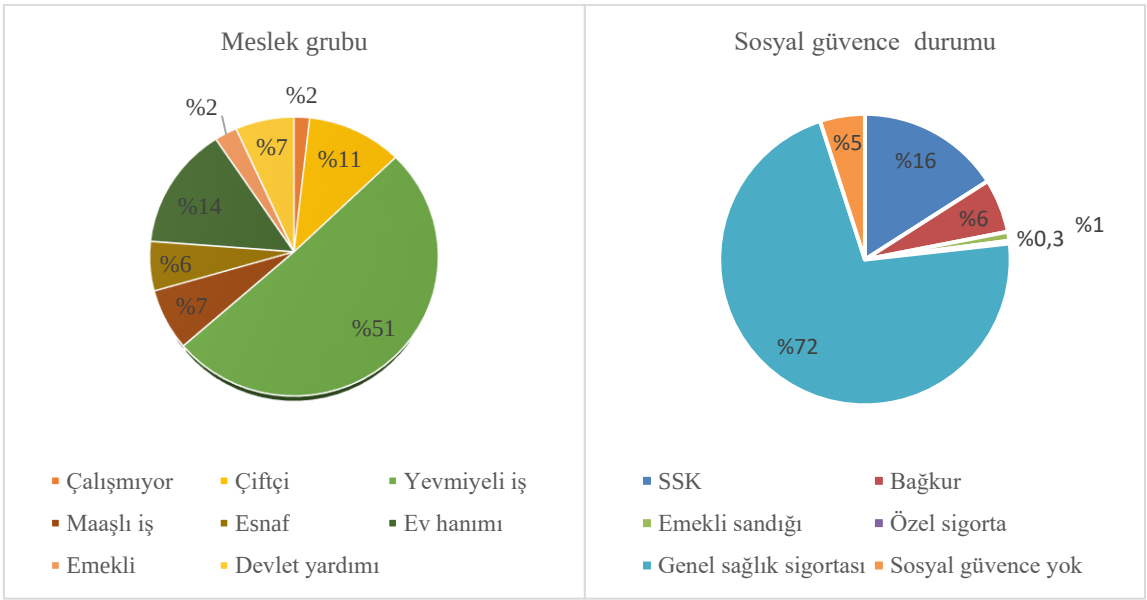

Katılımcıların %68,1'i çocuklu çekirdek aileye sahipken, %25,1'i ise büyük veya geniş aileye sahiptir. Çocuksuz çekirdek aileden oluşan nüfusun oranı %6,8'dir. Büyük veya geniş ailede yaşayan bireyler genellikle iki veya üç aile ile birlikte yaşamaktadır.

Yoksulluk ve geçim zorluğu çeken ailelerde bir arada yaşama gelenek haline dönüşmüştür. Yevmiyeli günlük işlerde çalışan bireyler ayrı bir ev kurmanın maliyetinden kaçınmak ve masraflarını azaltmak için baba evinde iki veya üç aile ile birlikte yaşamaktadır. Ayrıca bireylerin anne ve babalarının yaşlı olması, hasta olması ya da anne-babadan birinin dul kalması da ailelerin birlikte yaşamalarına neden olmaktadır.

Çalışma sahasında katılımcıların %23,5'i haneden dışarıya göç yaşandığını belirtmiştir. İşsizliğin yoğun olduğu bölgede erkekler İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Eskişehir gibi büyük şehirlere göç etmekte ve göç ettikleri şehirlerde inşaat işleri başta olmak üzere vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmaktadır. Ailelerin evlenen kız çocukları ise daha çok yakın köylere, Ağrı'nın ilçelerine ya da il merkezine göç etmektedir.

5.1.2. Hanelerin Ekonomik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Çalışma sahasındaki hanelerin temel gelir kaynaklarını ve bu kaynakların önem derecelerini belirlemeye yönelik sorulara katılımcıların %61,6'sı yevmiyeli veya geçici iş yanıtını vermiştir. Sadece bitkisel üretim şeklinde tarım yapan katılımcı oranı %1,3 iken sadece hayvansal üretim yapan katılımcı oranı ise %2,6 olarak tespit edilmiştir. Bitkisel ve hayvansal üretimin birlikte yapıldığı işletme oranı ise %8,1'dir. Katılımcıların %47'si üretim yapabileceği hayvanının bulunmadığını, %28,2'si koyun, %6,8'i sığır yetiştiriciliği yaptığını belirtmiştir.

Anket uygulanan bireylerin %60,8'nin tarım arazisine sahip olmadığı tespit edilmiştir. Tarım arazisi olan nüfusun %10,2'nin 0-10 dönüm, %9,9'nun 20-30 dönüm, %7'nin ise 31-60 dönüm arasında araziye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu alanlarda yetiştiriciliği yapılan en önemli ürünler ise buğday, arpa, yonca, domates, biber, bostan (kavun-karpuz), şekerpancarı gibi ürünlerdir. Tarım arazisini sulayan katılımcı oranı %7,3 iken sulamayanların oranı %92,7'dir. Sulama faaliyetlerinin genellikle 10 dönümden az araziye sahip olan hanelerde yoğunlaştığı görülmüştür. Çalışma sahasında ekimi hızla artan şeker pancarı en fazla sulanan ürün grubunu oluşturmaktadır. İnceleme alanındaki hane reislerinin %17,8'i devletin tarım ve hayvancılık için verdiği desteklerden yararlandığını belirtirken, nüfusun %90,3'ü verilen destek miktarlarının yetersiz olduğunu düşünmektedir.

Çalışma sahasında iklimin elverişsiz olması ve arazinin tarımsal faaliyetlere uygun olmaması tarımsal faaliyetleri kısıtlayan en önemli etmenler arasında yer almaktadır. Tarlasını ekmeyen çiftçiler ise tarlada yetişen çayır otunu kurutmaktadır. Kurutulan otlar

kışın hayvanlarının beslenmesinde kullanılmakta ya da satılarak hanenin geçimine katkı sağlamaktadır. Anket uygulanan bireylerin %7,3'ü ücretli işlerde çalışmakta, %6,3'ü ise esnaflık yaparak geçimini sağlamaktadır. Nüfusun %7'si ise devlet yardımlarıyla geçimini idame ettirmektedir.

Hanelerin aylık ortalama gelir dağılımına bakıldığında %25,1'i 2000-3000 TL, %21,9'u 1501-2000 TL, %16,4'ü 1000-1500 TL, %15,1'i 750-1000 TL arasında geliri olduğunu belirtmiştir (Şekil 15). İnceleme alanındaki hanelerde çalışma çağındaki nüfusun fazla olması ve başta inşaat olmak üzere yevmiyeli işlerde kazanılan günlük ücretin yüksek olması hanelerin aylık ortalama gelirlerini artırmaktadır. Nitekim anket yapılan bireylerin %32,4'ü "Hanenizde sizden başka gelir getiren bir işte çalışan var mı?" sorusuna evet yanıtını vermiştir. Bu kişilerin %22'si ise inşaat işlerinde çalışmaktadır.

Şekil 15. Hanelerin temel geçim faaliyetlerine ve aylık ortalama gelirlerine göre oransal dağılımı (%)

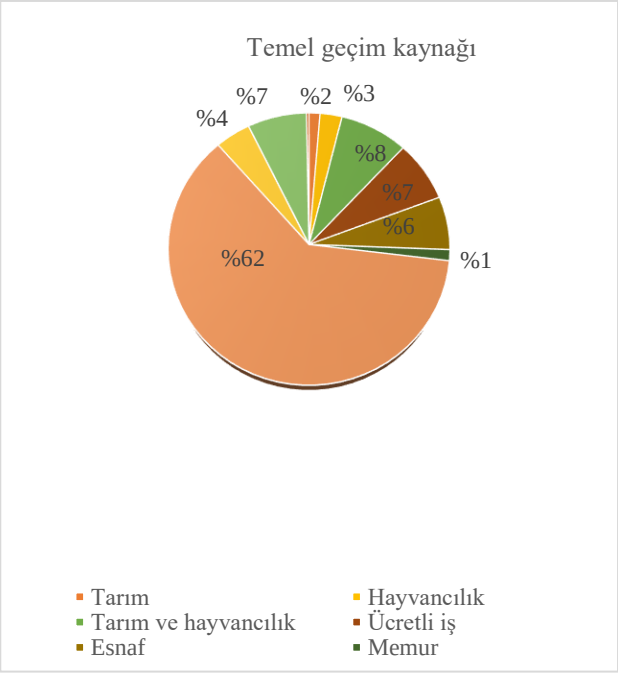

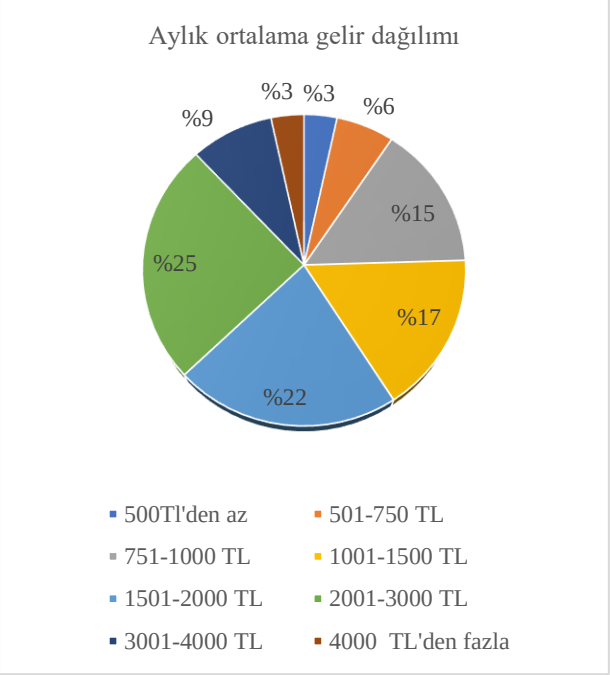

Anket uygulanan bireylerin %22,5'i gelirlerinin giderlerini karşıladığını, %77,5'i ise aylık ortalama gelirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediğini belirtmiştir. Geçim zorluğundan dolayı ailelerin evde kendi yaptıkları ürünler arasında salça, ekmek, tarhana, peynir, yoğurt, turşu, konserve gibi ürünler yer almaktadır.

Katılımcıların %26,4'ü parası olmadığı zamanlarda hayvan sattığını, %22,7'si eğitim ve sağlık harcamalarında tasarruf yapmak zorunda kaldığını, %17'si ise parası olmadığı içi kredi kartı ödemelerinde zorlandığını belirtmiştir (Tablo 10).

Tablo 10. Geçim sıkıntısı ve maddi zorluktan dolayı yaşanan problemlerin oransal dağılımı (%)

Geçim sıkıntısı ve maddi zorluktan dolayı yaşanan problemler	Frekans	Oran (%)
Hayvan satmak	101	26,4
Arazi satmak	13	3,4
Ev eşyası satmak	3	0,8
Kredi-kredi kartı borcunu ödeyememek	65	17
Eğitim-sağlık masraflarında tasarruf etmek	87	22,7
Tarımsal makine-ekipman ya da tarımsal girdi alımında sıkıntı yaşamak	5	1,3

İnceleme alanında kendini ekonomik olarak yoksul olarak görenlerin oranı %51,2, orta halli olduğunu düşünen katılımcı oranı ise %47,3'dür. Gelirleri giderlerini karşılamadığı için bireyler kendilerinin yoksul olduğunu düşünmektedir. Nüfusun %1,6'sı ise ekonomik olarak kendisini zengin olarak tanımlamaktadır (Şekil 16).

Şekil 16. Katılımcıların kendilerini ekonomik açıdan tanımlama durumu

Anket uygulanan bireylerin kendi hanelerinin ekonomik durumunu köydeki diğer hanelerin ekonomik durumları ile mukayese etmesi istenildiğinde 197 hane (%51,4) ekonomik durumlarının köydeki diğer hanelerle benzer olduğunu, 71 hane daha iyi durumda olduğunu (%18,5), 115 hane ise ekonomik açıdan köydeki diğer hanelerden daha kötü (%30) durumda olduğunu ifade etmiştir.

5.1.3. Hanelerin Yerleşmelerin Özelliklerine İlişkin Bulgular

Sosyo-ekonomik göstergeler içerisinde yer alan mülkiyet durumuna göre katılımcıların yanıtları incelendiğinde %74,9'u ikamet ettikleri evin kendisine ait olduğunu, %16,4'ü anne-babasına ait olduğunu belirtmiştir (Şekil 17). Çalışma sahasında anne-babaya ait evlerde yaşayan katılımcı oranının fazla olması büyük veya geniş ailelerin varlığından kaynaklanmaktadır. Bunların dışında inceleme alanında kendisine ait bir evi olmadığını ifade eden bireylerin ise akrabalarına ait evlerde ikamet ettiği görülmüştür. Çalışma sahasında konut yapımında en fazla betonarme malzeme kullanılmıştır. İnceleme alanında briket (%25), kerpiç (%19), taş (%16), toprak (%9) malzeme kullanımı da yaygındır.

Şekil 17. Katılımcıların ikamet ettikleri evin mülkiyet durumu ve konut yapımında kullandıkları malzemelerin türü

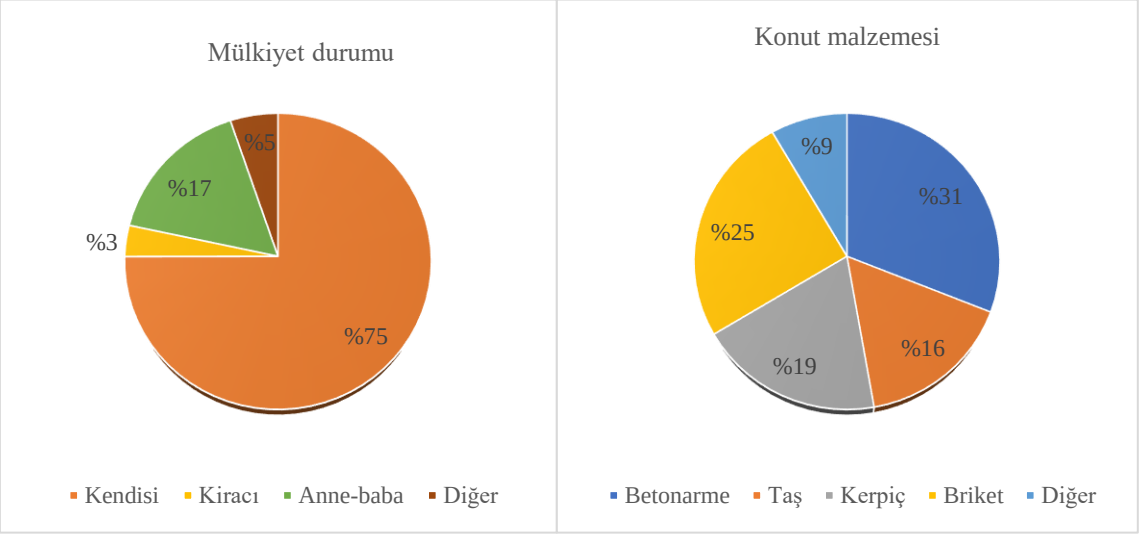

Katılımcıların %61'i ikamet ettikleri evin zeminin toprak ya da kum malzemesi ile kaplı olduğunu belirtmiştir. Bireylerin %36'sı ise evlerinin tabanının beton ile kaplı olduğunu ifade etmiştir (Şekil 18). Kışların uzun ve sert geçtiği bölgede evlerde çatı malzemesi olarak sac kullanımı oldukça yaygındır. Çatı yapımında kullanılan bir diğer malzeme türü ise topraktır. İnceleme alanında yaşayan bireylerin en kolay ve en ucuz şekilde ulaşabildiği malzeme olan toprağın çatı malzemesi olarak kullanımı oldukça yaygındır.

Şekil 18. Katılımcıların ikamet ettikleri evin zemin türü ve çatı malzemesi durumu

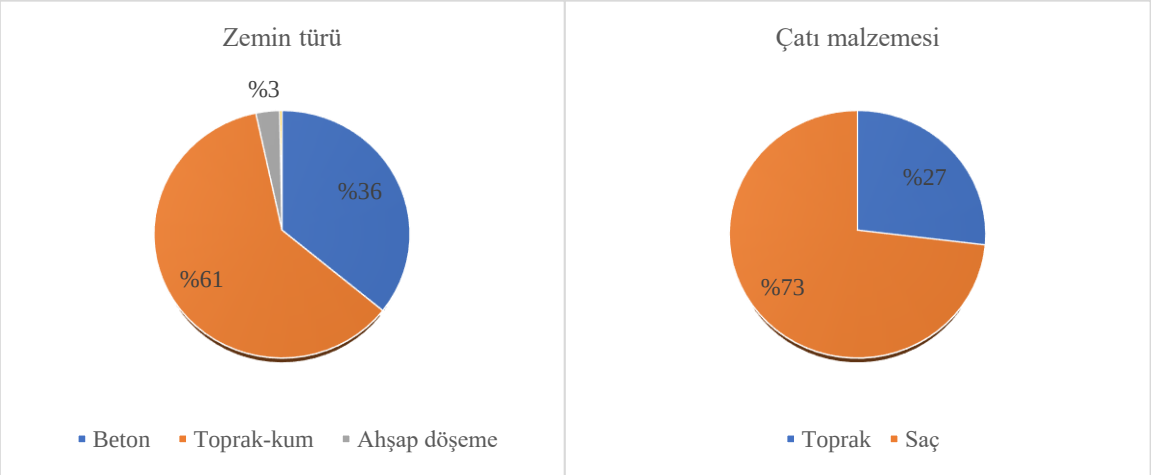

Çalışma sahasında anket uygulanan bireylerin %23,5'nin evinde banyosunun olmadığı tespit edilmiştir. Mutfak olamayan hane sayısı 85 (%32,8), ev içinde tuvaleti olmayan hane sayısı ise 208 (%66,4) olarak belirlenmiştir. Evlerinde şebeke suyu bulunmayan hane sayısı 157'dir (Tablo 11). Bu rakam Ağrı ilinde kırsal alanlarda su problemlerinin yaşandığını göstermektedir. Çalışma kapsamında anket yapılan köyler arasında yer alan Kazanbey, Tutak, Değirmendüzü, Doğansu köylerinde bulunan hanelerin önemli bir bölümünde suyun olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu köylerde ekonomik durumu iyi olan haneler sondaj yaptırarak evlerinin su problemini çözmeye çalışırken, ekonomik açıdan kısıtlı imkanlara sahip olan haneler ise nehir, dere, çay vb. gibi alanlardan su taşıyarak hayatlarını devam ettirmeye çalışmaktadır. Çamaşır makinesi olmayan hane sayısı 104 iken, bulaşık makinası olmayan hane sayısı 322 olarak belirlenmiştir. 367 hanede bilgisayar bulunmazken, 374 hanede ise internet bağlantısı bulunmamaktadır (Tablo 11).

Tablo 11. Katılımcıların ikamet ettikleri hanelere ilişkin özellikler

Özellik	Frekans	Oran (%)
Oda	0	100
Banyo	90	23,5
Mutfak	85	22,2
Ev içi tuvalet	208	54,3
Kalorifer	383	100
Şofben	254	66,3
Şebeke suyu	157	41,0
Güneş enerjisi	284	74,2
Telefon	9	2,3
TV	19	5
Uydu	79	20,6
Buzdolabı	53	13,8
Fırın	219	57,2
Çamaşır makinesi	104	27,2
Bulaşık makinesi	322	84,1
Bilgisayar	367	95,8
İnternet bağlantısı	374	97,7

İnceleme alanında anket uygulanan katılımcıların %90,3'nün traktörü, %84,9'nun kamyonet/otomobil, %96,6'nın motosiklet, %96,1'nin ise bisiklet gibi ulaşım araçlarına sahip olmadığı görülmüştür (Tablo 11).

Tablo 12. Çalışma alanındaki hanelerin ulaşım araçlarına sahip olma oranı

Araç türü	Frekans	Oran (%)
Traktör	346	90,3
Araba	325	84,9
Motosiklet	370	96,6
Bisiklet	368	96,1

Anket uygulanan bireylerin %76'sı evlerinde ısınma aracı olarak en fazla tezeği kullandığını belirtmiştir (Şekil 19). İkinci sırada kömür (%21,7) yer almaktadır. Evlerin ısınmasında en az kullanılan yakıt türü odundur (%2,3). Çalışma sahası orman varlığı açısından Türkiye'nin en fakir bölgelerinden biridir. Bu nedenle burada yaşayan hanelerin ısınmada en az kullandığı malzeme odun olmuştur.

İnceleme alanında anket yapılan katılımcıların %62'si yemek pişirme aracı olarak tezeği kullandığını belirtmiştir (Şekil 19). Tezekten başka yemek pişirme aracı olarak kullanılan bir diğer malzeme ise tüp gazdır (%37,5). Çalışma sahasında temel geçim kaynağı hayvancılık olduğu için hemen hemen tüm hanelerde hayvan bulunmaktadır. Bu nedenle bölgede tezek kullanımı çok yaygındır. Ayrıca tezek diğer malzemelere göre daha ucuz olduğu için hesaplı olabilmektedir.

Şekil 19. Katılımcıların hanelerinin ısınmasında ve yemek pişirmede kullanılan yakıtların oransal dağılımı (%)

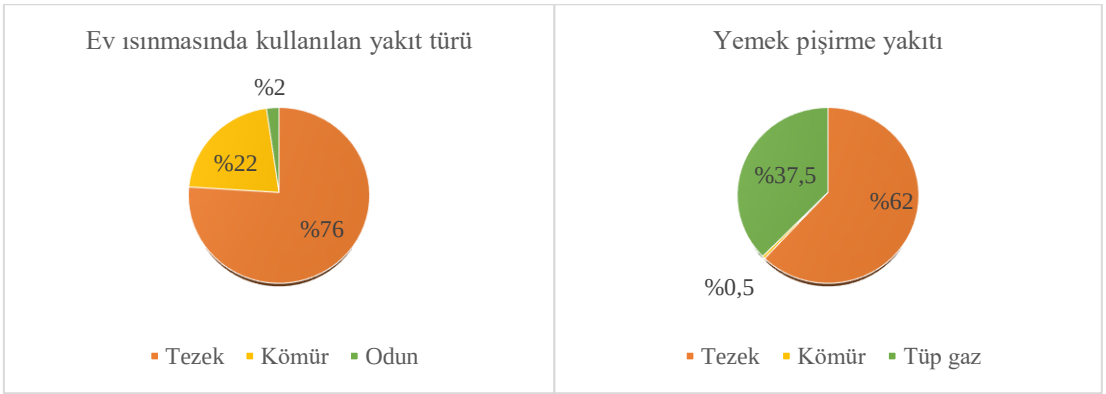

5.1.4. Hanelerin Yoksulluk Algısı ve Yoksulluk Üzerine Düşünceleri

Yoksullukla doğru ve etkili bir şekilde mücadele edebilmek için toplumun yoksulluğa ilişkin görüşlerini dikkate almak yoksulluk sorununun çözümüne katkı sağlayabilir. İnceleme alanında yapılan çalışmalarda ankete katılan katılımcıların %98,2'si yoksulluğun köylerinde önemli bir problem olduğunu belirtmiştir (Şekil 20). Yoksulluğun şiddetine ilişkin görüşlerini tespit edebilmek için katılımcılara yöneltilen "Köyünüzde yoksulluk ne kadar önemli bir problemdir?" sorusuna 318 hane reisi çok önemli (%83), 47 hane reisi (%12,3) önemli, 13 hane reisi (%3,4) az önemli, 5 hane reisi (%1,3) ise köyde yoksul hanenin olmadığı şeklinde yanıt vermiştir (Şekil 20).

Şekil 20. Katılımcıların hanelerinin yoksulluk durumu ve köydeki diğer hanelerle kendi hanelerinin ekonomik durum mukayesesine göre oransal dağılımı (%)

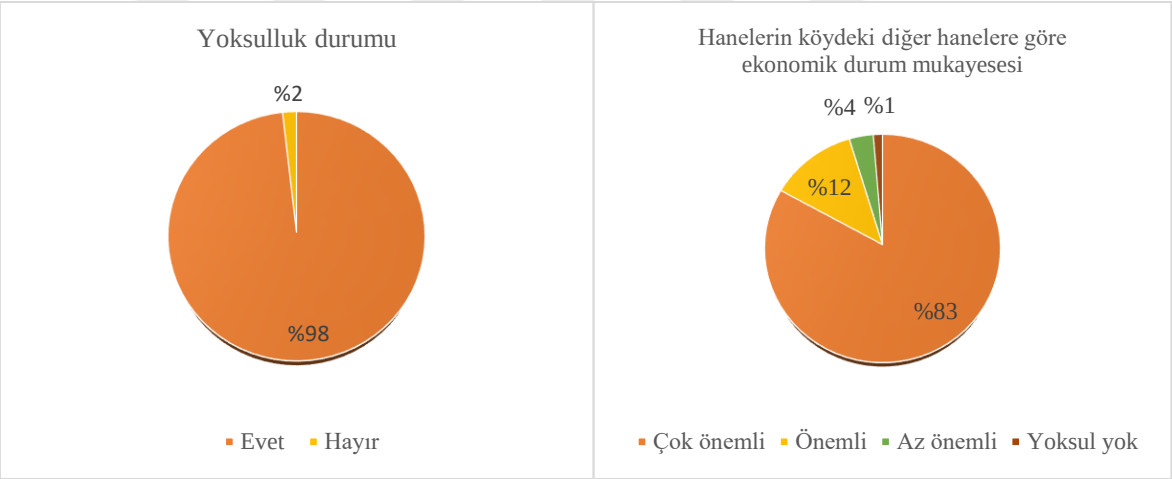

Anket yapılan katılımcılara yoksulluğun kendileri açısından ne anlam ifade ettiğini belirlemeye yönelik olarak yöneltilen soruya hane reislerinin %32,5'i paranın olmaması, %25,8'i çok fazla arazi ve hayvana sahip olunmaması, %22,9'u sosyal güvencenin olmaması yanıtını vermiştir (Tablo 13). İnceleme alanında temel geçim kaynağı hayvancılık olduğu için katılımcıların önemli bir kısmı hayvan sayısının ve arazi miktarının az olmasının hanenin ekonomik refahını etkileyeceğini düşünmektedir. Çalışma sahasında katılımcılar yoksulluk kelimesi ile çok fazla çocuğa sahip olma durumu arasında önemli bir ilişki olduğunu düşünmektedir. Nitekim 131 hane reisi (%11,4) çok fazla çocuğa sahip olan hanelerin yoksulluk tuzağına düşme ihtimalinin daha yüksek olduğunu düşünmektedir.

Tablo 13. Katılımcıların yoksulluğun kendileri için ne anlam ifade ettiğine dair görüşlerinin oransal dağılımı (%)

Yoksulluğun anlamı	Frekans	Oran (%)
Paranın olmaması	373	32,5
Sosyal güvencenin olmaması	263	22,9
Eğitim seviyesinin düşük olması	81	7
Çok fazla arazi ya da hayvana sahip olunmaması	297	25,8
Çok fazla çocuğa sahip olunması	131	11,4
Diğer	4	0,3

İnceleme alanında anket yapılan hane reislerinin yoksulluğun nedenlerine ilişkin görüşlerini tespit edebilmek için "Köyde bir hanenin yoksul olmasının sebepleri ne/neler olabilir?" sorusuna katılımcılardan 350 hane reisi (%29,6) coğrafi şartların elverişli olmaması (iklimin sert ve arazinin verimsiz olması), 308 hane reisi (%26,1) devletin uygulamaları, 313 hane reisi (%26,5) yeterli iş imkanının olmamasının köyde bir hanenin ekonomik durumunu etkileyebileceği yanıtını vermiştir (Tablo 14). Bu soruda katılımcıların çoklu yanıt verilmesine izin verildiği için frekans oranları yüksek çıkabilmektedir.

Tablo 14. Katılımcılara göre köyde bir hanenin yoksul olmasının sebepleri (%)

Yoksulluğun nedenleri	Frekans	Oran (%)
Kişinin tembel olması	73	6,2
Devletin uygulamaları	308	26,1
Coğrafi şartların elverişsizliği	350	29,6
Eğitimsizlik	75	6,3
Sağlık sorunları ve yaşlılık	23	1,9
Yeterli iş imkanının olmaması	313	26,5
Hane türü (Çekirdek aile, geniş aile)	34	2,9
Kader	6	0,5

Katılımcıların yoksulluk ve yoksulluk nedenlerine ilişkin görüşlerinin tespitinden sonra çoklu yanıtlı bir soru olan "Köyde bir hanenin yoksul kategorisinde sayılmaması için ne kadar gelire sahip olmalıdır?" sorusuna hane reislerinin %26,9'u 4500 TL ve üzeri bir gelire sahip olan hanelerin yoksul olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Katılımcıların %22,5'i 4001-4500 TL, %20,6'sı 3501-4000 TL, %17,5'i 3001-3500 TL

arasında aylık gelire sahip olan hanelerin yoksulluk problemiyle karşılaşmayacağını düşünmektedir (Tablo 15).

Tablo 15. Katılımcıların bir hanenin köyde yoksul sayılmaması için aylık gelir miktarının ne kadar olması gerektiğine dair görüşlerinin oransal dağılımı (%)

Gelir miktarı	Frekans	Oran (%)
1001-1500 TL	6	1,6
1501-2000 TL	3	0,8
2001-2500 TL	17	4,4
2501-3000 TL	22	5,7
3001-3500 TL	67	17,5
3501-4000 TL	79	20,6
4001-4500 TL	86	22,5
4500 TL	103	26,9

Anket yapılan hane reislerine "Köyünüzde kalkınmanın sağlanması ve ekonomik durumun iyileşmesi için ne/neler yapılması gerekir?" sorusuna katılımcıların çoklu yanıt verilmesine izin verilmiştir. Bunun sonucunda hane reislerinin %30'u yeni iş kolları açılmalı, %24,4'ü tarım ve hayvancılığa daha fazla destek verilmeli, %23,6'sı ise yoksul ailelere daha fazla yardım yapılmalı şeklinde yanıt vermiştir (Tablo 16).

Tablo 16. Katılımcılara göre köylerinde kalkınmanın sağlanması için yapılması gereken desteklemelerin oransal dağılımı (%)

Destek türü	Frekans	Oran (%)
Yeni iş kolları açılmalı	350	30
Tarım ve hayvancılığa daha fazla destek verilmeli	284	24,4
Çiftçilere seminer eğitimi verilmeli	61	5,2
Yoksul ailelere yapılan yardımlar arttırılmalı	275	23,6
Sağlık masraflarını devlet karşılamalı	21	1,8
İşsizlik maaşı bağlanmalı	174	14,9

İnceleme alanında anket yapılan hane reislerine "Devletin yoksul aileler için sağladığı yardımlardan faydalanıyor musunuz? Yanıtınız evet ise faydalandığınız yardım türleri nelerdir?" çoklu yanıt sorusuna katılımcıların %80,4'ü devletin yoksul aileler için sağladığı imkanlardan faydalandığını belirtmiştir. 277 hane reisi (%41,2) sağlık, 271 hane reisi (%40,3) yakacak, 38 hane reisi yaşlı maaşı, 35 hane reisi devletin yoksul ailelere sunduğu eğitim yardımlarından faydalandığını ifade etmiştir (Tablo 17).

Tablo 17. Katılımcıların devletin yoksul aileler için sağladığı yardımlardan faydalanma durumu (%)

Yardım türü	Frekans	Oran (%)
Gıda	18	2,7
Yakacak	271	40,3
Eğitim	35	5,2
Sağlık	277	41,2
Yaşlı maaşı	38	5,6
Engelli maaşı	11	1,6
Dul maaşı	11	1,6
Nakit para yardımı	10	1,5
Aşı yardımı	2	0,3

5. 2. Çok Değişkenli Regresyon Analizine ilişkin Bulgular

Çalışmada hanelerin çok boyutlu yoksulluk oranını etkileyen faktörleri tespit edebilmek için çok değişkenli regresyon analizinden faydalanılmıştır. Regresyon analizine ilişkin sonuçların yorumlanmasından önce varyans analizi tablosu incelenmiştir. P değeri (0.000) 0.05'ten küçük olduğu için çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerden en az bir tanesinin yoksulluk oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Regresyon analizine ilişkin değerleri gösterebilmek için Tablo 18 hazırlanmıştır.

Tablo 18. Çok Değişkenli Regresyon Analizi'ne ilişkin değerlerin gösterimi

Predictor	S.Coef	SE	**Sig (P)**	VIF
Hane_Büy	,0000	,0000	,000	18,08
Çoc_sayısı	-1,291	,0030	,000	7,32
H.reis_yaş	,00002	,0000	,000	2,52
H.reisi_cins	-,00002	,0020	,004	2,96
H.reis_med	-,00001	,0010	,000	1,41
H.reis_mes	,00701	,0000	,003	1,74
Top_hay_say	,00620	,0000	,002	12,41
Sul_arazi_al	,000144	,0010	,008	3,37
Top_tür	,000697	,0180	,980	1,11
Arazi_kul	,000759	,0010	,999	4,12
Akarsu_mes	,00171	,0000	,000	8,17
Asf_yol_mes	,000141	,0000	,000	6,98
Hast_mes	,000755	,0035	,999	16,4
Ort_eğim	,0005	,0000	,000	14,6
Ort_yük	,0002	,0000	,000	18,2
Y_ort_yağ	,00044	,0000	,000	9,04
Y_ort_sıc	,000327	,00010	,000	10,07
Çoc_bağ	-,000059	,0010	,000	19,20
Yaşlı_bağ	-,000021	,0001	,000	10,25
ÇKS_des	-,00952	,0005	,081	20,45
Top_nüf (2019)	,000	,0000	,000	25,14

R-Sq= %98.7

Hane_büy= hane büyüklüğü, Çoc_sayısı= Çocuk sayısı, H_reis_yaş= Hane reisinin yaşı, H_reis_cins= Hane reisinin cinsiyeti, H_reis_med= Hane reisinin medeni durumu, H_reis_mes= Hane reisinin mesleği, Top_hay_say= Toplam hayvan sayısı, Sul_arazi_al= Sulanan arazi alanı, Top_tür= Toprak türü, Arazi_kul= Arazi kullanımı, Akarsu_mes= Akarsuya olan mesafe, Asf_yol_mes= Asfalt yola olan mesafe, Has_mes= En yakın hastaneye olan mesafe, Ort_eğim= Ortalama eğim, Ort_yük= Ortalama yükselti, Y_ort_yağ= Yıllık ortalama yağış, Y_ort_sıc= Yıllık ortalama sıcaklık, Çoc_bağ= Çocuk bağımlılık oranı, Yaşlı_bağ= Yaşlı bağımlılık oranı, ÇKS_des= ÇKS destek miktarı, Top_nüf= Toplam nüfus

Tablo 18'de de görüldüğü gibi analize dahil edilen bağımsız değişkenlerin önemli bir bölümünün Ağrı ilinde çok boyutlu yoksulluğun nedenlerini açıklamada yeterli olduğu

tespit edilmiştir. Nitekim %98,7 olarak tespit edilen R^2 değeri de bu kanıyı desteklemektedir. R^2 değerine göre bu regresyon denkleminden faydalanılarak yapılan her 100 çalışmadan yaklaşık 99'u doğru tahmin yapabilecektir.

5. 3. Ağrı İlinde Kırsal Alanlarda Çok Boyutlu Yoksulluğun Mekânsal Dağılışı

İlin yoksulluk profilini tespit edebilmek için bu bölümde ÇBYE değerleri hesaplanmıştır. İnceleme alanındaki ÇBYE değeri hesaplanırken ilk adım örneklem alanı olarak seçilen köylerin ÇBYE değerinin hesaplanması olmuştur. İkinci adımda köylerin idari açıdan bağlı olduğu ilçelerin ÇBYE değeri hesaplanmış ve en son adımda ise ilin genel ÇBYE değeri hesaplanmıştır.

ÇBYE değeri hesaplanırken 3 boyutta 10 temel gösterge dikkate alınmıştır. Eğitim ve sağlık boyutunda 2 alt gösterge bulunurken yaşam standartları boyutu ise 6 alt gösterge den oluşmaktadır. İlk olarak bu 10 temel göstergenin her birinden yoksun olan hanehalkını bulabilmek için yoksunluk puanları atanmıştır. Eşit ağırlıklı olmakla birlikte maksimum puan %100'dür. Buna bağlı olarak her bir boyutun maksimum puanı %33,3 olarak belirlenmiştir. Eğitim ve sağlık boyutları 2 alt göstergeye sahip olduğu için her bileşenin değeri %16,7'dir. Yaşam standardı boyutu ise 6 alt göstergeye sahip olduğu için bu boyutta yer alan göstergelerin bileşen değeri %5,6'dır. Elde edilen yoksunluk skorları toplanarak yoksulluk sınırına göre hanelerin yoksul ve yoksul olmayanları tespit edilmiştir. Yoksulluk sınırı olarak ağırlıklandırılan göstergelerin 1/3'ne eşit olan %33,3 eşik değeri kullanılmıştır. Eğer hanenin yoksunluk puanı %33,3 veya daha fazla ise o hanede yaşayan tüm bireyler yoksul olarak kabul edilmiştir. Yoksunluk puanı %33,3'ten az fakat %20'ye eşit veya daha fazla olması halinde o hane yoksulluk açısından riskli grupta değerlendirilmiştir. Hanenin yoksunluk puanı %50 veya daha yüksek ise o hane şiddetli yoksul kategorisinde değerlendirilmiştir. Yoksul ve yoksul olmayan hanelerin belirlenmesinin ardından her bir köyün toplan nüfusunun ne kadarının yoksul olduğunu tespit edebilmek için kafa sayım oranı olarak bilinen yoksul kişi sayısı hesaplanmıştır. Daha sonraki aşamada yoksulluğun şiddetini belirlemek için yoksulluk yoğunluğu (şiddeti) hesaplanmıştır. Son aşamada ise yoksul kişi sayısı ve yoksulluk şiddeti değerleri birbirleriyle çarpılarak ÇBYE değeri hesaplanmıştır.

Tablo 19. Seçilen köylerde yoksul kişi sayısı, yoksulluk şiddeti ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeks değerine ilişkin bulgular

Köy Adı	Yoksul Sayısı (Kafa Sayım Oranı (H))	Yoksulluk Şiddeti (A)	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (MPI)	Yoksul Olma Durumu
Kazanbey	0,740088106	0,463059524	0,342704846	Yoksul
Bardaklı	0,873239437	0,445464516	0,388997183	Yoksul
Tutak	0,82	0,458126829	0,375664	Yoksul
Ulukent	0,829508197	0,403263241	0,334510164	Yoksul
Tanyolu	0,716738197	0,392985629	0,281667811	Riskli
Suluçem	0,563380282	0,40012	0,225419718	Riskli
Subeşiği	0,727272727	0,4046375	0,294281818	Riskli
Doğansu	0,683333333	0,409754472	0,279998889	Riskli
Değirmendüzü	0,602564103	0,380092553	0,229030128	Riskli
Dedebulak	0,571428571	0,44087	0,251925714	Riskli
Örtülü	0,345454545	0,473810526	0,16368	Yoksul değil
Telçeker	0,302325581	0,386123077	0,116734884	Yoksul değil
Hallaç	0,16	0,5556	0,088896	Yoksul değil
Ortadirek	0,618421053	0,353510638	0,218618421	Yoksul değil

Tablo 19'da görüldüğü gibi örneklem alanı olarak seçilen 14 köyün 4'nün yoksul, 6'nın riskli, 4'nün ise yoksul olmadığı tespit edilmiştir. ÇBYE değerinin en yüksek olduğu köy 0,388 değeri ile Doğubayazıt ilçesine bağlı Bardaklı Köyü'dür. Bardaklı Köyü'nde yaşayan halkın %87'si yoksul kategorisinde yer almaktadır. Yoksulluk oranının yüksek olduğu bir diğer köy yine Doğubayazıt ilçesine bağlı Tutak Köyü'dür. Bu köyde yaşayan nüfusun %82'si yoksulluk sınırının altında yaşamını devam ettirmektedir. Kazanbey Köyü'nde yaşayan halkın %75'i yoksul kategorisinde yer almakta olup, köyün ÇBYE değeri 0,342'dir. Nüfusunun %82'nin yoksulluk sınırının altında yaşadığı Ulukent Köyü'nde ÇBYE değeri 0,33 olarak tespit edilmiştir. Bahsi geçen köyler Ağrı ilinde

örneklem alanı olarak seçilen köyler arasında Çok Boyutlu Yoksulluk açısından yoksul grupta yer alan köyleri oluşturmaktadır.

ÇBYE açısından riskli grupta yer alan köylerin sayısı yoksul grupta yer alan köylere göre daha fazladır. Hesaplanan ÇBYE değerine göre sırasıyla Subeşiği (0,294), Tanyolu (0,281), Doğansu (0,279), Dedebulak (0,251), Değirmendüzü (0,229), Suluçem (0,225) köyleri riskli grupta yer alan köyler olarak tespit edilmiştir. Subeşiği Köyü'nde yaşayan halkın %72'si yoksulluk açısından riskli sınıfta bulunmaktadır. Hanelerin gelirindeki ufak bir değişim bu köyde yaşayan halkın yoksul sınıfa dahil olmasına neden olabilir. Tanyolu Köyü'nde yaşayan halkın %71'i, Doğansu Köyü'nde yaşayan halkın %68'i, Değirmendüzü Köyü'nde yaşayan halkın %60'ı, Dedebulak Köyü'nde yaşayan halkın %57'si yoksulluk açısından riskli grupta yer almaktadır.

Çalışma sahasında örneklem alanı olarak seçilen köyler arasında ÇBYE değeri açısından yoksul ve riskli grup da bulunan köylerin yanı sıra yoksul olmayan köyler de yer almaktadır. Örtülü, Telçeker, Halaç ve Ortadirek Köyleri bu köyler arasında yer almaktadır.

Tablo 20'de ÇBYE değerinin ilçelere göre dağılımı gösterilmiştir. Tablo 20'ye göre ÇBYE değerinin en yüksek olduğu ilçe 0,314 değeri ile Diyadin ilçesidir. Onu sırasıyla Taşlıçay (0,281), Patnos (0,273) ve Doğubayazıt (0,224) ilçeleri takip etmektedir. Diyadin ilçesinde yaşayan nüfusun %77'si ÇBYE değeri açısından riskli grupta yer almaktadır. Taşlıçay ilçesinde ise nüfusun %71'i, Patnos ilçesinde yaşayan halkın %66'sı ve Doğubayazıt ilçesinde yaşayan halkın %52'si ÇBY ile karşılaşma ihtimali yüksektir.

Tablo 20. Seçilen ilçelerde yoksul kişi sayısı, yoksulluk şiddeti ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeks değerine ilişkin bulgular

İlçe Adı	Yoksul Sayısı (Kafa Sayım Oranı (H))	Yoksulluk Şiddeti (A)	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (MPI)	Yoksul Olma Durumu
Diyadin	0,77804878	0,403797492	0,3141741	Riskli
Taşlıçay	0,716738197	0,392985629	0,2816678	Riskli
Patnos	0,662958843	0,411999329	0,2731386	Riskli
Doğubayazıt	0,524922118	0,427251039	0,2242735	Riskli

İlçelerin ÇBYE değerinin hesaplanmasının ardından ilin genel ÇBYE değeri hesaplanmıştır. Elde edilen sonuca göre Ağrı'da ÇBYE değeri 0,277 olarak tespit edilmiş ve burada yaşayan nüfusun %67,4'nün ÇBYE açısından riskli grupta yer aldığı anlaşılmıştır.

Tablo 21. Çok Boyutlu Yoksulluk açısından yoksul sınıfında yer alan köylerde her bir boyutun ÇBYE değerine katkısı

Köy Adı	Eğitim Boyutu (%)	Sağlık Boyutu (%)	Yaşam Standardı Boyutu (%)
Kazanbey	82	6	12
Bardaklı	21	3	76
Tutak	36	3	61
Ulukent	41	0,8	58

ÇBYE değerinin en yüksek olduğu Bardaklı Köyü'nde yaşayan halkın %76'nın yaşam standartları boyutunda yer alan 6 göstergeden yoksun olduğu anlaşılmıştır. Tutak Köyü'nde yaşayan halkın %61'i, Ulukent Köyü'nde yaşayan halkın %58'i yaşam standartları boyutunda yer alan göstergelerin önemli bir kısmından yoksundur. Bahsi geçen 3 köyün aksine Kazanbey Köyü'nde ise ÇBYE değerinin yüksek olmasına katkı sağlayan en önemli boyut eğitim boyutudur. Bu köyde yaşayan halkın %82'si eğitim boyutunda yer alan 2 göstergeden yoksundur. Bardaklı, Tutak ve Ulukent Köyleri'nde ise yaşam standardı boyutundan sonra ÇBYE değerine en fazla katkı yapan ikinci boyut eğitim boyutudur. Ulukent Köyü'nde yaşayan halkın %41'i eğitim boyutundan yoksun olduğu için yoksul kategorisinde sınıflandırılırken, Tutak Köyü'nde yaşayan halkın %36'sı, Bardaklı Köyü'nde yaşayan halkın ise %21'i eğitim boyutundan yoksun olduğu için yoksul sınıfına dahil edilmiştir.

5.3.1. Yerleşmelerin Fiziki Coğrafya Özelliklerine Göre Çok Boyutlu Yoksulluğun Mekânsal Dağılışı

Bir mekânda yoksulluğu etkileyen en önemli fiziki coğrafya unsurları yükselti ve eğim değerleridir. Yer şekillerine bağlı olarak kısa mesafede değişiklik gösteren yükselti faktörü yeryüzünün görünümünü şekillendirmekte ve değiştirmektedir. Yükselti farklılıklarına bağlı olarak başta iklim, bitki örtüsü ve toprak özellikleri değişmekte ve bunun sonucunda vejetasyon dönemi kısalmaktadır. Bu durum ise tarımsal faaliyetler ve

tarımsal ürün çeşitliliğini sınırlamaktadır. Çalışma alanı olan Ağrı ilinin ortalama yükseltisi (1630 m) oldukça fazladır. Etrafı yüksek dağlık tepelerle çevrili olan sahada kısa mesafede önemli yükselti farklılıkları görülmektedir. Örneklem alanı olarak seçilen köylerin genel olarak yükseltisi fazla olduğu için çalışmada yükselti kriteri olarak 1500 m değeri kullanılmıştır. Buna göre yoksul yerleşmelerin neredeyse %100'nün yani tamamının 1500 metre ve üzeri alanlarda kurulduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç bize ortama yükselti ile yoksulluk oranı arasında doğrusal bir ilişki olduğunu, ortalama yükselti arttıkça yoksulluk oranın da artacağını göstermektedir. Özellikle yoksul köyler grubunda yer alan Ulukent (2115 m) ve Tutak (2022 m) köylerinin ortalama yükseltisi belirlenen 1500 metre değerinin üzerinde bulunmaktadır.

ÇBYE değeri açısından riskli grupta yer alan köylerin ortalama yükseltisine bakıldığında tıpkı yoksul grupta yer alan köyler gibi bu köylerin de belirlenen ortalama yükselti sınırının üzerinde bir yükselti değerine sahip olduğu anlaşılmıştır. Riskli grupta yer alan köylerden Subeşiği'nin ortalama yükseltisi 1817 metre iken Dedebulak Köyü 2542 metre, Tanyolu Köyü ise 2526 metre yükseltide kurulmuştur.

Fiziki coğrafya unsurları arasında yer alan bir diğer özellik ise yerleşmenin eğim durumudur. Eğim, araziden faydalanma ve tarımsal ürün çeşitliliğinin belirlenmesinde önemli olan toprak katlarındaki farklılığı göstermektedir. Eğimin fazla olduğu alanlarda yüzeysel akış fazla olduğu için erozyon tehlikesi yüksektir. Bu da o sahada bulunan bitki örtüsü varlığını tehdit etmekte ve arazi kullanımını sınırlandırmaktadır. Çalışma alanında yoksul ve riskli grupta yer alan köylerde eğim değerleri farklılıklar gösterse de eğim değerlerinin genel olarak yüksek olduğu gözlenmiştir. Örneğin; yoksul grupta yer alan Tutak Köyü'nde ortalama eğim 12,52°, riskli grupta yer alan Tanyolu Köyü'nde 16,94° olarak tespit edilmiştir. Bu durum yoksulluğu etkileyen en önemli doğal unsurlar arasında eğim değerlerinin de bulunduğunu göstermektedir.

Çalışma sahasında yoksulluk üzerinde etkili olan bir diğer faktör yıllık ortalama sıcaklık ve yıllık ortalama yağış miktarıdır. Uzun dönemli rasat sonuçlarına göre kentin yıllık ortalama sıcaklığı 6,2 C° olarak ölçülürken, yıllık ortalama yağış miktarı 524.9 mm'dir. Çalışma sahasında yer alan yoksul ve riskli köylerde yıllık ortalama sıcaklık ve yağış miktarı arasında farklılıklar görülse de genel olarak bu değerlerin istenilen seviyede olmadığı görülmüştür. Sıcaklık ve yağış değerlerinin düşük olması başta tarımsal üretimi etkilemekte ve tarımsal ürün yelpazesini daraltmaktadır. Nitekim sahada yetiştiriciliği

yapılan ürünler daha çok kurak iklim koşullarına uyum sağlayan buğday ve arpa gibi tahıl ürünlerinden oluşmaktadır. Son yıllarda sulamanın artmasıyla iklimin daha ılıman olduğu alanlarda şekerpancarı tarımı yapılmaktadır. Örneklem alanı olarak seçilen köyler arasında sadece Patnos'a bağlı Doğansu Köyü'nde şeker pancar tarımının yapıldığı gözlenmiştir.

5.3.2. Yerleşmelerin Beşerî ve Ekonomik Coğrafya Özelliklerine Göre Çok Boyutlu Yoksulluğun Mekânsal Dağılışı

İnceleme alanında örneklem alınan köylerin neredeyse tamamında (%99,2) hanehalkı beş ve üzeri nüfustan oluşmaktadır. Özellikle büyük ve geniş ailelerde yaşayan birey sayısı 20 kişiye ulaşabilmektedir. Ataerkil ve geleneksel bir yapıya sahip olan çalışma alanındaki kadınlar genç yaşta evlendirilmektedir. Genç yaşta evlenen kadınların doğurganlık süresi de erken başladığı için bir kadının doğuracağı ortalama çocuk sayısı da artmaktadır. Nitekim Ağrı ilinin 2019 yılında toplam doğurganlık hızı 3,16'dır. Bu değer ile Ağrı ili Türkiye'de Şanlıurfa (3,89) ve Şırnak (3,37) illerinden sonra üçüncü sırada gelmektedir. Hanede yaşayan birey sayısının fazla olması o hanenin ekonomik durumunu doğrudan etkilemektedir. Zaten saha da katılımcılara yöneltilen sorular arasında yer alan "Sizce yoksulluk nedir?" sorusuna hane reislerinin büyük bir kısmı çok fazla çocuğa sahip olmaktır yanıtını vermesi bu düşünceyi desteklemektedir. ÇBYE değeri açısından yoksul ve riskli grupta bulunan köylerde hanehalkı sayısı genel olarak yüksekse de özellikle Ulukent, Değirmendüzü, Tanyolu köylerinde hane halklarının daha kalabalık olduğu gözlenmiştir.

İnceleme alanında bulunan köylerde doğurganlık oranı yüksek olduğu için çocuk sayısı da fazladır. Ayrıca köylerdeki çalışma çağındaki erkeklerin çalışmak için il dışına çıkması da bu köylerde bağımlı nüfus oranını artırmıştır. Yoksul köyler grubunda yer alan Kazanbey'de toplam yaş bağımlılık oranı %83,25'dir. Çocuk yaş bağımlılık oranı %78,36, yaşlı bağımlılık oranı 4,89'dur. Ulukent'de toplam yaş bağımlılık oranı %81,43'dür. Çocuk yaş bağımlılık oranı %71,31, yaşlı bağımlılık oranı ise %10,13'dür. Tutak Köyü'nde toplam yaş bağımlılık oranı %78,22, çocuk yaş bağımlılık oranı %66,03, yaşlı bağımlılık oranı ise %12,20'dir. Bardaklı Köyü'nde ise toplam bağımlık oranı %69,53 iken, çocuk bağımlılık oranı %57,03, yaşlı bağımlılık oranı %12,50'dir. Bahsi geçen köyler ÇBYE değeri açısından yoksul kategorisinde yer alan köylerdir. Yoksulluk açısından riskli grupta yer alan köyler incelendiğinde en yüksek toplam yaş bağımlılık oranının %82,08 değeri ile Değirmendüzü Köyü'ne ait olduğu tespit edilmiştir. Bu köyde çocuk bağımlılık oranı

%75,99, yaşlı bağımlılık oranı ise %6,10'dur. Söz konusu köylerin tamamında dikkati çeken en önemli nokta çocuk yaş bağımlılık oranının yüksekliğidir. Yaşlı bağımlı nüfusu, çocuk bağımlı nüfusuna göre oldukça azdır. Bu durum inceleme alanındaki köylerde çocuk sayısının fazla olduğunu dolayısıyla doğum oranlarının da yüksek olduğunu göstermektedir.

Çalışma sahasında yer alan köylerde hane reislerinin önemli bir bölümünün yevmiyeli/geçici işlerde çalıştığı tespit edilmiştir. Yoksul ve riskli gruplarda bulunan köyler de hane reisleri daha çok inşaat işleri gibi vasıfsız işlerde çalışmaktadır. Buna karşın bazı köylerin ise belirli meslek gruplarında yoğunlaştığı görülmüştür. Yoksul kategorisinde yer alan Bardaklı Köyü'nde yevmiyeli-geçici iş yapanların önemli bir bölümü taşıyıcılık (hamallık) yapmaktadır. Balık Gölü'nün hemen yanı başında kurulan Tanyolu Köyü'nde ise halk geçimini balıkçılık ve çobanlık yaparak sağlamaktadır. Değirmendüzü Köyü'nde ise halkın önemli bir kısmının temel geçim kaynağı elektrik-elektronik teknisyenliğidir. Katılımcıların büyük bölümü elektrik işleri için Patnos ilçe merkezine gittiğini ve günlük yevmiye usulü çalıştığını ifade etmiştir. Ayrıca katılımcıların %47'si hayvanının olmadığını, %28,2'si koyun, %6,8'i sığır yetiştiriciliği yaptığını belirtmiştir.

Ekonomik coğrafya çalışmalarında önemli bir unsur olan mesafe mekânın sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin tespitinde önemli bir gösterge olabilmektedir. Çalışma sahasında da akarsuya ve en yakın asfalt yola olan mesafenin köylerin yoksulluk durumu üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ağrı ilinde hem içme hem de kullanma suyu konusunda hala sıkıntılar yaşanmaktadır. Yoksul köyler grubunda yer alan Kazanbey Köyü'nde su şebekesi olsa da su faturası borcundan dolayı köye su verilmemektedir. Halkın bir kısmı kendi imkanları ile sondaj yaptırmış, maddi durumu iyi olmayan aileler ise adi kuyu, köy çeşmesi, nehir, dere, çay vb. alanlardan evlerine su taşımaktadır. Tutak ve Bardaklı Köylerinde de halkın önemli bir kısmı evlerinde şebeke suyunun olmadığını belirtmiştir. Riskli köyler grubunda yer alan Değirmendüzü, Doğansu, Subeşiği, Suluçem, Dedebulak Köyleri'nde hanelerin önemli bir kısmında da su sıkıntısı yaşanmaktadır. Bundan dolayı sahada tarımsal sulama oranı da çok düşüktür.

Foto 9. Kazanbey Köyü'nde halkın önemli bir kısmı su ihtiyacını köy çeşmelerinden karşılamaktadır (Kazanbey Köyü, 2020).

Tanyolu ve Kazanbey Köyleri asfalt yol probleminin en fazla yaşandığı köylerdir. Köyler ilçe merkezlerine oldukça uzak bir mesafede bulunmakta ve bu köylere giden yollar da asfalt yol bir noktada son bulduğu için geri kalan yol toprak yol olarak devam etmektedir.

Şekil 21. Ağrı ilinde Çok Boyutlu Yoksulluğun köylere göre durumu

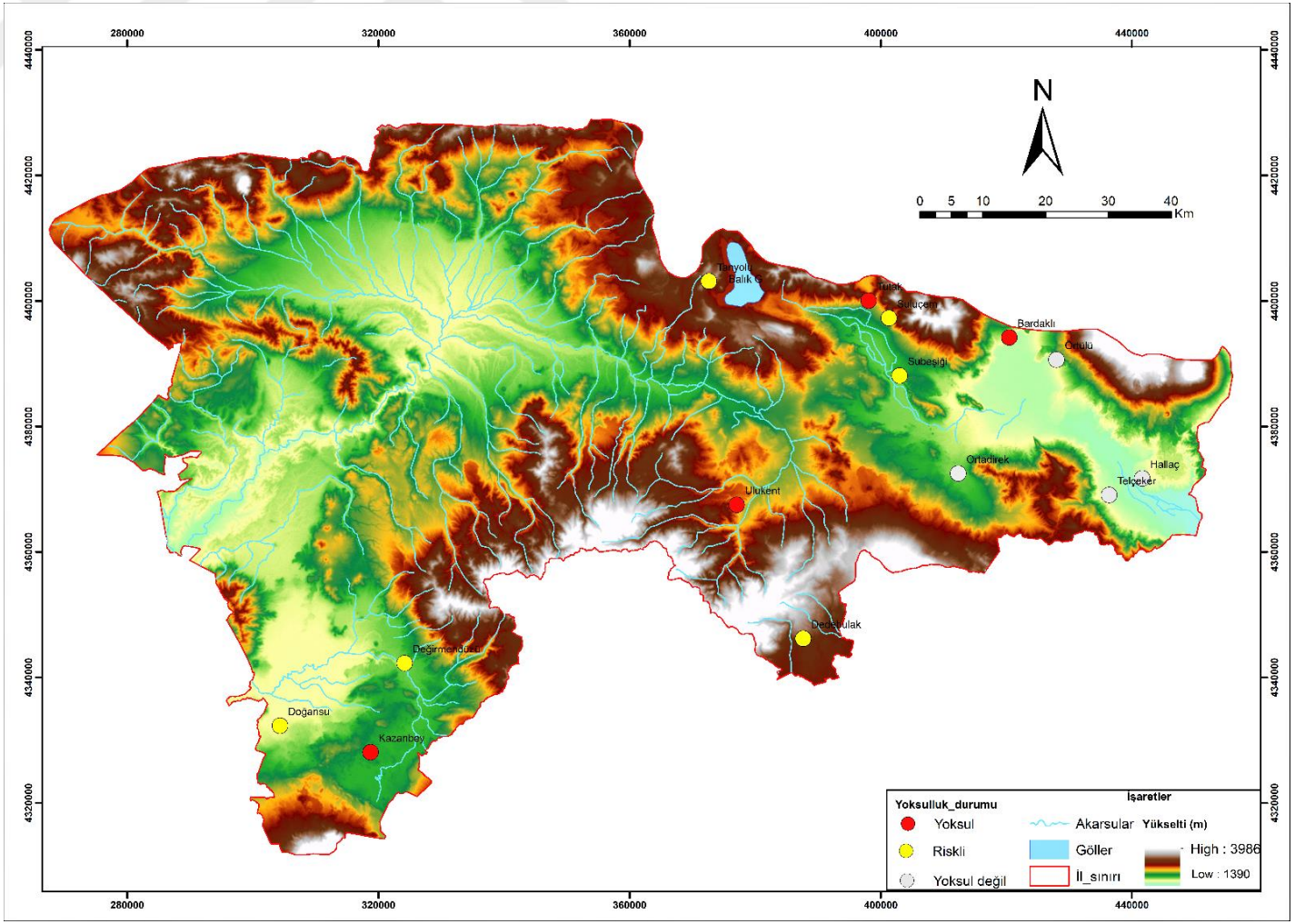

5.4. SWOT Analizi

Ağrı ili kırsal alanlarında çok boyutlu yoksulluğun mevcut durumunu, şiddetini ve yoğunluğunu tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmada ilin sahip olduğu güçlü ve zayıf yönler ile gelecekte karşılaşabileceği fırsat ve tehdit faktörleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir. Buna göre;

Güçlü Yönler

- ✓ Geniş ve verimli otlak alanlarının bulunması,
- ✓ Sahada yaylacılık faaliyetlerinin yüksek olması,
- ✓ Tarım ve hayvancılık potansiyelinin yüksek olması,
- ✓ Tarımsal üretimde yem bitkileri üretiminin geniş yer kapsaması,
- ✓ İlde sanayi kaynaklı kirlenmenin düşük seviyelerde bulunması,
- ✓ Ciddi bir kirlenmenin olmadığı Balık Gölü'nde organik alabalık üretim potansiyelinin bulunması,
- ✓ Organik tarıma uygun arazilerin bulunması,
- ✓ İlde genç ve çalışma çağındaki nüfus miktarının yüksek olması,
- ✓ Ağrı Dağı'nda tırmanış sporlarının yapılabilmesi,
- ✓ Ağrı Üniversitesi'nin varlığı,
- ✓ Sınır ili olması,
- ✓ SERKA'nın bulunması.

Zayıf Yönler

- ✓ İş imkanlarının kısıtlı olması,
- ✓ Alanın önemli tüketim merkezlerine uzak olması,
- ✓ Örgütlenme ve kooperatifleşme bilincinin istenilen düzeyde olmaması ve kooperatifleşmenin önemine ilişkin bilgilendirmelerin eksik veya yetersiz olması,
- ✓ Uzun ve şiddetli geçen kış mevsiminden dolayı sahada üretimin güçleşmesi,
- ✓ Sahanın büyük şehirlere uzak olmasından dolayı devlet ve özel sektör tarafından yapılan yatırımların az olması,
- ✓ Teşviklerin tabana ulaşamaması,
- ✓ Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin bilinçsizse yapılması,

- ✓ Toprağın miras yolu ile bölünmesinden dolayı ekimi yapılacak arazi miktarının azalması,
- ✓ Sahada iklim koşullarına uygun olarak yetiştirilen büyükbaş hayvan türlerinin ıslahında yaşanan sorunlar,
- ✓ Sigortasız tarım ve hayvancılık yapılması, İl Tarım Müdürlüğü, Sigorta Şirketleri ve diğer sorumlu aktörlerin yetiştiricileri sigortalı yetiştiricilik konusunda bilgilendirmemeleri veya eksik bilgilendirmeleri,
- ✓ Bölgede terör olayların varlığından duyulan rahatsızlık,
- ✓ Köylerde eğitim olanaklarının kısıtlı olması,
- ✓ Köylerde sağlık hizmetlerinin yetersizliği.

Fırsatlar

- ✓ Geniş mera ve çayır alanlarına sahip olan bölgenin yapısının hayvancılığa uygun olması,
- ✓ Sahada tarıma dayalı sanayinin gelişme potansiyelinin varlığı,
- ✓ Sanayi ve ihracata yönelik organik tarım potansiyelinin bulunması,
- ✓ Hayvan ıslah çalışmalarının yaygınlaşmış olması ve iklim şartlarına uygun hayvan ırklarının çoğaltılması,
- ✓ Doğubayazıt ilçesinde bulunan Gürbulak Sınır Kapısı ile sahada ticaretin gelişme potansiyelinin bulunması,
- ✓ Kış turizmi potansiyeli ve dağcılık spor turizmine elverişlilik,
- ✓ Sahada geniş alan kaplayan yaylaların turizme kazandırılması.

Tehditler

- ✓ Kırsal nüfus oranının yüksek olduğu alanda çalışma çağındaki nüfusun göç etmesi,
- ✓ Tarım ve hayvancılıkta kullanılan ürünlerin girdi maliyetinin yüksek olmasından dolayı tarım ve hayvancılık yapan işletme sayısında azalmanın yaşanması,
- ✓ Sertifikalı tohum ıslah çalışmalarında beklenilen seviyeye ulaşılamaması,
- ✓ Şeker pancarı üretimi yapan çiftçiye yeterli desteğin verilmemesi,
- ✓ Bilinçsiz tarımsal faaliyetlerden dolayı toprağın yapısının bozulması,

✓ Temel geçim kaynağının hayvancılık olduğu bölgede hayvancılık gelirlerinin sürekli azalmasından dolayı canlı hayvan satışının artması,

✓ Bölgedeki terör olayları ve çatışmalardan dolayı halkın tedirginlik duyması.

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yoksulluk tarihin hemen her döneminde toplumları etkileyen sosyo-ekonomik problemlerin başında gelmiştir. Yoksulluğun kaynağındaki nedenler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı görünümlere sahip olabilir. Bireylerin üzerinde yaşadıkları fiziki çevre özellikleri hanelerin ekonomik refahını doğrudan etkilemektedir. Yoksulluk bazı bölgelerde birden fazla nedenin bir arada bulunmasından dolayı yoğunlaşabilir. Yoksulluğun mekânsal açıdan bir bölgede yoğunlaşması doğal çevre ve iklim koşulları, altyapı ve istihdam özellikleri, bölgeye yapılan kamu yatırımlarının miktar ve kalitesinden kaynaklanabilir. Ayrıca yoksul bölgelerde yaşayan halkın aynı yerlerde oturma eğilimi içerisinde olması ve hanenin yoksulluğuna neden olan birkaç faktörün bir arada bulunması hanenin yoksulluk tuzağından kurtulmasını geciktirmektedir. Bir mekânda birçok farklı yoksulluk nedeninin bir arada bulunması o alan ile yoksulluğu özdeşleştirmektedir. Bu tür yerleşim birimlerine az gelişmiş ülkelerde hem kentsel hem de kırsal alanlarda sıkça rastlanmaktadır.

Dünyada yoksulluk en fazla kırsal alanlarda görülmektedir. Kırsal alanlardaki yoksulluğu azaltabilmek için bu alanlarda yaşam standartlarının yükseltilmesi, kır-kent dengesinin sağlanması, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yanı sıra alternatif geçim kaynaklarının oluşturulması gerekmektedir. Bunu yapabilmek için öncelikle alanın sahip olduğu doğal ve kültürel çevre özellikleri tespit edilmelidir.

Bu çalışmanın amacı Ağrı ilinde kırsal alanlarda çok boyutlu yoksulluğun durumu, şiddeti ve nedenlerini ortaya koyarak yoksulluğun coğrafi ortam ile ilişkisini incelemektir. İldeki yoksulluk problemini sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için kırsal alanların sosyo-ekonomik yapısı, kırsal alanların sorunları ve bu sorunların çözümü için neler yapılması gerektiğini incelemek faydalı olacaktır.

Eski bir yerleşim merkezi olan Ağrı ilinde nüfus miktarı bazı dönemlerde artış gösterse de genel olarak azalma eğilimindedir. İl geneline benzer şekilde kırsal alanlarda yaşayan nüfus miktarı da sürekli olarak azalmaktadır. İşsizlik, yoksulluk, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, iklim şartlarının ve topografyanın elverişsizliği, terör olayları gibi nedenlerden dolayı bireyler farklı yerleşim birimlerine göç etmektedir. Kırsal alanlarda başta olmak üzere özellikle çalışma çağındaki erkekler tarımsal faaliyetlerin

yapılmadığı kış aylarında inşaat vb. yevmiyeli işlerde çalışmak için mevsimlik olarak yaşadığı alandan göç etmektedir. Bu kişiler tarımsal faaliyetlerin başladığı dönemlerde köylerine geri dönmektedir.

Çalışma alanında kırsal alanlarda en önemli ekonomik faaliyet hayvancılıktır. İklim koşullarının ve arazi özelliklerinin tarımsal üretimi sınırlandırdığı alanda halk geçimini hayvancılık faaliyetlerinden sağlamaktadır. Mera ve otlak alanlarının geniş yer kapladığı ilde küçükbaş hayvan olarak en fazla koyun yetiştirilmektedir. Özellikle Doğubayazıt ilçesi ve köylerinde koyun yetiştiriciliği oldukça yaygındır. İlde keçi yetiştiriciliği başlı başına yapılan bir faaliyet değildir. Keçiler daha çok koyun sürülerinin içerisinde beslenmektedir. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ise Eleşkirt ve Merkez ilçe köylerinde yoğunlaşmıştır. Yetiştiriciliği yapılan türler seçilirken iklim koşullarına dayanıklı olan yerli ırk hayvanlar tercih edilmektedir. Arıcılık ise son yıllarda bölgede artmaya başlamıştır.

Çalışma alanında kırsal alanlarda altyapı özellikleri geçmişe nazaran gelişse de hala yetersizdir. Örneklem alınan köylerin büyük bir kısmında su probleminin yaşandığı tespit edilmiştir. Kanalizasyon şebekesinin bulunmadığı köylerde yollar eski ve bir bölümü topraktır. Çevre kirliliğinin en yüksek düzeyde olduğu köylerde iyileştirmeler yapılsa da istenilen düzeyde bir ilerleme kaydedilememiştir.

Yapılan Çok Boyutlu Yoksulluk Analizi sonucunda ilde yoksulluğun mekânsal dağılışında belirgin bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir. Nüfusun %67'sinin çok boyutlu yoksulluk sorunu ile mücadele ettiği ilde yoksulluk oranı örneklem alınan ilçelere ve köylere göre değişkenlik göstermektedir. Yoksulluğun en yoğun olduğu ilçe Diyadin (%77), en az olduğu ilçe ise Doğubayazıt (%52) olmuştur. Örneklem alınan 14 köyün yoksulluk durumu incelendiğinde ise 4'nün yoksul, 6'nın riskli ve geriye kalan 4'nün ise yoksul olmadığı belirlenmiştir.

Yoksulluğun en yoğun yaşandığı köy Bardaklı Köyü'dür. Köy halkının %87'nin yoksulluk sınırının altında yaşadığı tespit edilmiştir. Doğubayazıt-Iğdır karayolunun doğusunda kurulan köyde arazinin taban kısmı kaynak sularıyla beslenmektedir. Drenajın yetersiz olduğu sahada taban suyunun yüksek olmasından dolayı bataklık alanlar oluşmuştur. Ekme-dikme işleminin yapılamadığı bu tür alanlarda tarımsal faaliyetler geri plana atılmış, hayvancılık faaliyetleri önem kazanmıştır. Bardaklı Köyü'nde katılımcıların %55,6'sı yevmiyeli-geçici işlerde çalıştığını belirtmiştir. Ücretli işlerde çalışanların oranı %18,5'tir. Burada dikkat çeken önemli bir nokta katılımcıların %18,5'nin temel geçim

kaynağının devlet yardımları olmasıdır. Devletin yoksul aileler için yaptığı yardımlardan faydalananların oranı %92,6'dır. Bu da halkın temel geçim kaynağında devlet yardımlarının oranının önemli derecede yüksek olduğunu göstermektedir. Halkın devletten aldığı yoksulluk yardımları arasında yakacak yardımı başta gelmektedir. Ayrıca köyde eğitim, sağlık, yaşlı maaşı, dul maaşı gibi yardım alan hanelerin de olduğu bilinmektedir. Anket uygulanan katılımcıların büyük bir kısmı (%63) kendisini ekonomik açıdan yoksul olarak tanımlamaktadır. Yoksulluğun köylerinde çok önemli bir problem olduğunu düşünenlerin oranı %88,9'dur. Yoksulluğun kavram olarak kendileri için ne anlam ifade ettiğini sorduğumuzda katılımcıların önemli bir kısmı sırasıyla paranın olmaması, sosyal güvencenin olmaması ve çok fazla arazi ya da hayvana sahip olmamak olarak nitelendirmiştir. Köyde yeni iş kollarının açılması, tarım ve hayvancılığa verilen destek miktarlarının arttırılması köyde ekonomik durumun iyileşmesine katkı sunabilir.

Halkının %82'nin yoksul olduğu Tutak Köyü'nde katılımcıların temel geçim kaynağı yevmiyeli-geçici iş (%60)'tir. Köydeki en önemli problemlerden biri hanelerde su şebekesinin bulunmamasıdır. Katılımcıların %60'ı evlerinde su şebekesinin olmadığını, içme suyunu nehir, dere, çay vb. alanlardan eşekle taşıdığını belirtmiştir. Köyde hanelerin ısınmasında ve yemek pişirmede en fazla kullandıkları yakıt türü tezektir. Katılımcıların %70'i kendisini ekonomik açıdan yoksul olarak değerlendirmektedir. Köyde yoksulluğun yaygın olma sebepleri arasında coğrafi çevrenin elverişsizliği, yeterli iş imkanının bulunmaması, eğitim seviyesinin düşüklüğü sayılabilir.

Temel geçim kaynağının yevmiyeli-geçici iş (%66) olduğu Ulukent Köyü'nde nüfusun %82'si yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Tarım ve hayvancılık faaliyeti ile geçimini sağlayan hanelerin oranı ise %10,6'dır. Köyde en fazla yetiştiriciliği yapılan hayvan türü ise koyundur. Köydeki hanelerin %85,1'nde zemin kaplaması olarak toprak-kum kullanılırken, çatı malzemesi olarak en fazla toprak (%55,3) malzemeden faydalanılmıştır. Köydeki hanelerin evlerinin ısınmasında ve yemek pişirmede kullandığı temel yakıt tipi tezektir.

Yoksul grupta yer alan bir diğer köy Kazanbey Köyü'dür. Halkının %74'nün yoksulluk sınırı altında yaşadığı köyde temel geçim kaynağı yevmiyeli-geçici iş (%89,2)'tir. Kazanbey Köyü'nün en önemli problemi evlerde su bulunmamasıdır. Su şebekesinin olduğu köyde geçmiş dönemlere ait su faturası borçları ödenmediği için köyün suyu kesilmiştir. Köyde yaşayan halkın %81,1'i içme ve kullanma suyunu tulumba ve adi

kuyulardan ilkel tekniklerle sağlamaktadır. Ayrıca köyün yolu eski ve düzensiz olduğu için halk yeni bir yolun yapılmasını istemektedir. Öğrenci sayısının fazla olduğu köyde derslik sayısı yetersiz kalmakta ve öğrenciler çok kalabalık sınıflarda eğitim görmektedir. Köydeki okulun derslik kapasitesinin arttırılması ve okulun imkanlarının geliştirilmesi öğrencilerin daha iyi imkanlarda eğitim görmesini sağlayabilir. Köydeki hanelerin %16,2'nde mutfak, %13,5'nde ise banyo bulunmamaktadır. Evlerin ısınmasında ve yemek pişirmede kullanılan en önemli yakıt tipi diğer köylerde olduğu gibi tezektir.

Çalışma alanında yoksulluk açısından riskli grupta yer alan köyler Dedebulak, Değirmendüzü, Doğansu, Subeşiği, Suluçem ve Tanyolu Köyleri olarak belirlenmiştir.

Ağrı'nın en büyük köyü olan Doğansu Köyü'nde halkın temel geçim kaynağı yevmiyeli-geçici iş (%38,7) ve esnaflıktır (%24,2). Patnos- Malazgirt yolu üzerinde bulunan köyde diğer köylerden farklı olarak esnaflık daha yaygındır. Köyün en önemli problemi evlerde suyun bulunmamasıdır. Ekonomik durumu iyi olan aileler su ihtiyacını artezyen kuyusu açtırarak karşılarken, daha yoksul olan aileler ise tulumba ya da köy çeşmesinden faydalanmaktadır. Doğansu Köyü inceleme alanında en iyi sosyo-ekonomik gelişmeye sahip olan köy olsa bile halkının %68'nin çok boyutlu yoksulluk göstergelerinin önemli bir bölümünden yoksun olduğu gözlenmiştir.

Çalışma sahasında nüfusun kalabalık olduğu köylerden bir diğeri Değirmendüzü Köyü'dür. Köydeki hanelerin temel geçim kaynağı yevmiyeli-geçici iştir (%71,1). Bu köyde yevmiyeli-geçici işler arasında en yaygın olan iş kolu elektrik teknisyenliğidir. Köyde çalışma çağındaki tüm erkeklerin neredeyse tamamı elektrik-elektronik işiyle uğraşmaktadır. Özellikle Patnos ilçe merkezi elektrik teknisyenliği yapan bireyler için önemli bir pazar alanıdır. Ayrıca köyde esnaflık, tarım ve hayvancılık diğer önemli ekonomik faaliyet kollarını oluşturmaktadır. Değirmendüzü Köyü'nde de diğer köylerde olduğu gibi su problemi yaşanmaktadır. Köy muhtarıyla yapılan görüşmede halkın önemli bir kısmının içme suyu ihtiyacını yaylalardan karşıladığı tespit edilmiştir. Bu nedenle köy halkının en önemli isteklerinden biri su probleminin çözülmesidir. Değirmendüzü Köyü diğer köylere göre sosyo-ekonomik açıdan daha gelişmiş olsa bile köyde yaşayan nüfusun %60'ı yoksulluk sorunuyla karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir. Katılımcıların önemli bir bölümü geçimlerini sağlayabilmek için birkaç farklı ekonomik faaliyet kolunda çalıştığını belirtmiştir.

Taşlıçay ilçesine bağlı olan Tanyolu Köyü ortalama yükseltinin ve ortalama eğimin oldukça yüksek olduğu köylerin başında gelmektedir. Arazinin oldukça engebeli ve dağlık olduğu bölgede halkın temel geçim kaynağı balıkçılıktır. Balık Gölü'nün kenarında kurulu olan köyde gölden avlanan balıklar ilçe merkezinde satılmaktadır. Uzun ve şiddetli kış şartlarının etkili olduğu köyde halkın önemli bir kısmı kış aylarında Iğdır'a göç etmektedir. Yani yaz aylarını Tanyolu Köyü'nde geçiren halk kış aylarında iklimin daha ılıman olduğu Iğdır'daki evlerine taşınmaktadır. Köydeki en önemli problemlerden biri köy okulunun kapalı olmasıdır. Bundan dolayı öğrenciler taşımalı eğitimle Iğdır'da öğrenim görmektedir. Özellikle kış aylarında karla kaplı olan yollarda öğrenciler okula gidebilmek için birçok problemle karşılaşmaktadır. Köydeki gençler balıkçılık ve diğer hayvancılık faaliyetlerinden kazanılan gelirin az olduğunu düşünerek çalışmak için büyük şehirlere göç etmektedir. İnceleme alanındaki diğer tüm köylerde olduğu gibi göç burada da en önemli sosyo-ekonomik sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Köylerinde yeni iş kolları açılırsa, tarım ve hayvancılığa daha fazla destek verilirse göç etmeyeceğini söyleyen gençlerin oranı oldukça yüksektir. Köydeki bir diğer problem köy yolunun oldukça eski ve düzensiz olmasıdır. Köylerine ulaşımın zor olduğunu belirten köy halkı köylerine yeni bir asfalt yol yapılmasını istemektedir.

Suluçem ve Subeşiği Köyleri birbirine oldukça yakın olan köylerdir. Hemen hemen aynı coğrafi özelliklere sahip olan köylerde halkın temel geçim kaynağı yevmiyeli-geçici iş ve hayvancılıktır. Çalışma çağındaki gençlerin önemli bir bölümü büyük şehirlere göç ederek inşaat işlerinde çalışmaktadır. Suluçem Köyü'nde yapılan görüşmelerde gençlerin çalışmak için özellikle Eskişehir iline göç ettiği görülmüştür. Daha önceden bir akrabası ya da bir tanıdığı buraya göç eden bireyler belli bir süre sonra kendileri de göç etmektedir. Tespit edilen bu durum bize Suluçem Köyü'nde göçün akraba ve tanıdık aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir. İklimin kurak ve tarım arazilerinin verimsiz olmasından dolayı her iki köyde de tarımsal faaliyetler neredeyse yok denecek kadar azdır. Kuraklığa dayanıklı ve hayvan yemi olarak kullanıldığı için buğday ve arpa gibi tahıl ürünlerinin ekimi yaygındır. Küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu köyde hayvansal ürünlerdeki girdi fiyatlarındaki artıştan dolayı yetiştiriciler hayvancılık yapmayı bırakmaktadır. Bu nedenle köylerde son yıllarda hayvan sayılarında önemli miktarda azalmaların yaşandığı tespit edilmiştir.

Diyadin ilçesine bağlı olan Dedebulak Köyü'nün ilçe merkezi ile arasındaki mesafe oldukça fazladır. Bu nedenle halk ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü Diyadin'den daha yakın mesafede olan Van'a giderek karşılamaktadır. Köyde temel geçim kaynağı diğer köylerde olduğu gibi yevmiyeli-geçici iştir. İş imkanlarının kısıtlı olmasından dolayı köydeki gençler büyük şehirlere göç etmektedir. Yapılan Çok Boyutlu Yoksulluk analizi sonucunda köydeki halkın %57'nin yoksulluk sınırının altında yaşadığı tespit edilmiştir. Yaşam standartlarının oldukça düşük olduğu köyde halkın eğitim seviyesinin de bir hayli düşük olduğu gözlenmiştir.

Yukarıda tek tek ele alınan köylerin aslında sosyo-ekonomik açıdan birbirine benzer köyler olduğu görülmektedir. Çalışma sahasında iklim şartlarının sert ve şiddetli olması ildeki tarımsal faaliyetleri sınırlandırdığı için köy halkı mecburen hayvancılık yapmak zorunda kalmaktadır. Mera ve otlak alanlarının yoğun olması da hayvan yetiştiriciliğini kolaylaştırmaktadır. Köylerde genel olarak eğitim seviyesinin çok düşük olduğu gözlenmiştir. Hanelerde var olan yaşlı bireylerin çok büyük bir kısmı okuma yazma bilmemektedir. Hane reisleri daha çok ilkokul mezunu bireylerden oluşurken, kadınların ise büyük bölümünün ilkokul eğitimini dahi tamamlamadığı görülmüştür. Kız çocuklarının eğitim haklarının ellerinden alınma düşüncesi geçmişte olduğu gibi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Zorunlu eğitimi alan kızlar çalışmalarına da izin verilmediği için genç yaşta evlendirilmekte ve hayatın ağır yükleri altında ezilmektedir. Eskiye göre azalsa da hala bazı ailelerde kuma olayının var olduğu gözlenmiştir. Daha fazla çocuk sahibi olmak isteyen erkeklerin eşlerinden ayrı imam nikahlı bir eşleri daha bulunmaktadır.

Köylerin büyük bölümünde sağlık ocağı ve sağlık evinin bulunmadığı gözlenmiştir. Genel olarak hastane sayısının az olduğu ilde özel hastane sayısı da oldukça düşüktür. Köylerde yaşayan halk sağlık problemleri için en yakın ilçe hastanesine ya da il merkezindeki hastaneye gitmektedir.

Köylerde yaşam standardının oldukça düşük olduğu gözlenmiştir. Genel olarak kalabalık nüfusa sahip olan hanelerde oda sayısı az olduğu için bir odayı birçok kişi paylaşmaktadır. Yoksul olan ailelerin önemli bir bölümünde mutfak ve banyo bulunmamakta ya da evin bir köşesinde çok küçük bir alanda bu ihtiyaçlar giderilmektedir. Köylerdeki hanelerin büyük bir kısmında ev içinde tuvaletin bulunmadığı tespit edilmiştir. Birçok ailenin herhangi bir ulaşım aracına sahip olmadığı köylerde ulaşım için minibüsler tercih edilmektedir. Hayvancılığın oldukça yaygın olduğu ilde ucuz ve daha kolay

ulaşılabilir olduğu için ailelerin ısınma amaçlı kullandıkları en önemli yakıt tezektir. Ayrıca tezek yemek pişirme yakıtı olarak da kullanılmaktadır. Isınmada en fazla kullanılan ikinci yakıt tipi kömürdür. Çalışma sahasındaki halkın önemli bir kısmı devletin yoksul aileler için sağladığı imkanlardan faydalanmaktadır. Bu yardımlar arasında yakacak yardımı da bulunduğu için halk kömür ihtiyacını bu şekilde karşılamaktadır.

Anket yapılan köylerin belki de en önemli problemi evlerinde suyun bulunmayışıdır. Ekonomik durumu iyi olan aileler sondaj yaptırarak bu sorunu çözse de yoksul aileler su ihtiyacını köy çeşmesinden, tulumba, nehir, dere, çay vb. yerlerden taşıyarak gidermektedir.

Çalışma sahasındaki köylerde anket yapılan katılımcıların önemli bir bölümü ekonomik açıdan kendini yoksul olarak tanımlamakta ve yoksulluğu paranın olmaması, sosyal güvencenin olmaması ve yeterli sayıda hayvan ile tarım arazine sahip olmamayla kavramsallaştırmaktadır. Köylerde yoksulluğun en önemli nedenleri arasında iş imkanlarının kısıtlı olması, iklim koşullarının sert ve arazinin verimsiz olması, devletin köylerde yaptığı yatırımların yetersiz olması gibi nedenler sayılabilir. Önemli tüketim merkezlerine uzak olan çalışma alanında terör gibi güvenlik sorunlarının da bulunmasından dolayı gerek devlet gerekse özel sektör yatırım yapmaktan kaçınmaktadır. İş imkanlarının kısıtlı olduğu köylerde genç nüfus göç ettiği için sosyal sermaye de azalmaktadır. Kentlere göç eden kırsal nüfus kentler üzerindeki baskıyı da arttırmaktadır.

6.1. Öneriler

Çalışma sahasının coğrafi özellikleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde hayvancılığın ekonomik açıdan uygun bir alternatif olduğu görülmektedir. Ancak geleneksel yöntemlerle yetiştiriciliğin yapılması, iklim koşullarının sert ve arazinin engebeli olması yerli ırk hayvan yetiştiriciliğini zorunlu kılmaktadır. Et ve süt verimi düşük olan bu hayvanlardan istenilen verim elde edilememektedir. Bu nedenle ilde hayvan ıslah çalışmalarının yapılması hayvancılıktan elde edilen geliri arttırmada yardımcı olabilir.

Temel geçim kaynağı hayvancılık olan ilde hayvanların beslenmesinde mera ve otlak arazilerinden faydalanılmaktadır. Ancak ilde meralarda hayvanların bilinçsiz bir şekilde otlatıldığı görülmüştür. Erken ve aşırı otlatma hayvancılık yapan diğer illerin meralarında olduğu gibi burada da önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre illerden çobanlık yapmak için gelen bireyler kendi hayvan sürülerini de beraberinde getirdiği için meralar üzerindeki baskı artmaktadır. Meraları daha sürdürülebilir ve sağlıklı kullanabilmek için otlatma takviminin uygulanması faydalı olabilir.

Hayvancılık konusundaki diğer önemli problemlerden biri hayvan hastalıklarının hala çok yaygın olmasıdır. Yetiştiricilerin hayvan hastalıkları konusunda gerekli ilgiyi göstermemesi bu sorunun daha da büyümesine neden olmaktadır. Son yıllarda aşılamanın devlet tarafından ücretsiz yapılması sorunu az da olsa azaltmıştır. Yetiştiricilerin bu konuda daha özenli ve titiz olması hayvancılığın gelişimine katkıda bulunabilir.

Hayvancılık konusundaki bir diğer problem canlı hayvan satışının ve kurbanlık hayvan satışının yüksek olmasıdır. Yeterli gelir elde edemediğini düşünen üreticiler hayvanlarını 3-4 ay merada besledikten sonra satmaktadır. Yine aynı şekilde kurbanlık hayvan satışının yüksek olması ildeki hayvan sayısının azalmasına neden olmaktadır. Hayvancılığın daha sürdürülebilir bir ekonomik faaliyet olması için canlı hayvan satışının azaltılması faydalı olabilir.

Tarımsal ve sanayi kaynaklı kirliliğin az olduğu ilde hayvancılık faaliyetleri organik hayvancılık şeklinde yürütülebilir. Geleneksel hayvancılığa göre daha fazla gelir getiren organik hayvancılık faaliyetinden elde edilen gelir miktarı artacağı için halkı ekonomik refah seviyesi de yükselebilir. Bu konuda eğitimler verilerek halk bilinçlendirilmelidir. Çalışma sahasında arıcılık faaliyetleri geliştirilmeli ve organik bal üretimi teşvik edilmelidir.

Bitkisel üretimde ekonomik kalkınmaya katkısı açısından katma değeri yüksek olan ürünlerin üretimi teşvik edilebilir. Tıbbi aromatik bitkiler ve süs bitkileri yetiştiriciliği bu kapsamda önerilebilir. Ayrıca tarımsal üretimde ürün çeşitliliğini artırabilmek için sulama imkanlarının geliştirilmesi de faydalı olabilir.

Kırsal alanlardan kentlere göçte en az ekonomik faktörler kadar sosyal faktörlerinde etkili olduğu bilinmektedir. Bunun için kırsal alanlarda yaşayan halkın sosyal gelişimine katkı sağlayacak yatırımların yapılması önemlidir. Çalışma sahasında genel olarak eğitim seviyesinin çok düşük olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle eğitim-öğretim faaliyetlerine yönelik teşvikler faydalı olabilir. Öğrenci sayısının çok fazla olduğu köylerde derslik sayılarının arttırılması öğrencilerin daha rahat bir ortamda eğitim almalarını sağlayabilir.

Çalışma sahasında birçok köyde sağlık ocağı ve sağlık evinin bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenle köy halkından biri hasta olduğunda ilçe hastanesine gitmek zorunda kalmaktadır. Köylerde sağlık ocağının açılması köy halkının sosyal refahını arttırabilir.

İnceleme alanındaki köylerin çok büyük bir kısmında genel olarak su sıkıntısı yaşanmaktadır. Bu durum birçok açıdan zorluk yaşayan halkın yaşamını daha fazla güçleştirmektedir. Bu nedenle köylerdeki hanelere şebeke suyunun verilmesi hayati bir önem taşımaktadır.

Yol altyapısı ve ulaşım hizmetleri de köylerin dışarıyla olan bağlantısını sürdürmesini sağlamaktadır. Çalışma sahasında özellikle Kazanbey ve Tanyolu Köylerinin ulaşım altyapısının iyileştirilmesi gereklidir.

Kırsal alanların kalkınması ve burada yaşayan halkın yaşam kalitesinin iyileştirilebilmesi için devletin ve özel sektörün bu alanlara yatırım yapması faydalı olabilir. Ancak yapılan yatırımlarda kırsal alanların çeşitliliği, bölgelere göre değişen şartları ve gelişmişlik farkları dikkate alınmalıdır. Mekânsal duyarlılık olarak bilinen bu kavram sayesinde kır-kent arasındaki farklılıklar azaltılabilir ve kırsal alanların kalkınmasına katkı sunulabilir.

Kırsal alanlara yönelik yatırım ve desteklerin daha çok proje bazlı olduğu bilinmektedir. Bu projelerin uzun vadede başarılı olabilmesi için belirli kriterleri taşıması gereklidir. Ulaşılabilirlik, sürdürülebilirlik, etkililik, katılım, aşamalı yaklaşım, bağımlılık yaratmama bu kriterler arasında sayılabilir. Kırsal kalkınma projesinin kırsal bölgede

yaşayan her kesimin ihtiyacını karşılayabilmesi diğer bir ifadeyle ulaşılabilir olması gereklidir. Kırsal bölgede yaşayan insanlar proje odaklı yaşamamalı, proje bittiğinde kendi ayakları üzerinde durabilecek güce sahip olmalıdır. Yani kırsal alanlar için geliştirilen projeler bağımlılık yaratmamalı ve sürdürülebilir olmalıdır. Projeler kısa vadeli çözüm sunmak yerine daha uzun vadede kalıcı etkiye sahip olmalıdır. Kırsal kalkınma planlarının etkililiği artırmak için yöresel kaynaklar ön plana çıkartılmalıdır. Bölgede yaşayan insanların plan çalışmalarına katılımının sağlanması ve onların düşüncelerin alınması planın daha sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır. Ayrıca kırsal bölgeye yapılacak yatırımlarla bölgeye getirilmek istenen yeniliklerin benimsenmesi için zaman tanınmalı ve bu süreç aşama aşama hayata geçirilmelidir.

Kaya (2015: 25) Ağrı ilinde özellikle Diyadin ilçesinin jeotermal enerji açısından önemli bir potansiyele sahip olduğunu belirtmiştir. İlçede ilk olarak 1997 yılında MTA tarafından başlatılan arama çalışmaları sonucunda 1998 yılında sondaj kuyularından 75 C° sıcak su kaynakları bulunmuştur. Aynı yıl içinde ilçede entegre bir tesis kurmak amacıyla proje çalışması başlatılmıştır. Proje kapsamında sahada 4 yıldızlı termal otel, 400 konutluk merkezi ısıtma, sıvılaştırılmış CO_2 ve kuru buz tesisi kurulması planlanmıştır. Ayrıca proje kapsamında ilk aşamada 10 metre genişliğinde ve 30 metre uzunluğunda 8 adet sera kurularak seracılık yapılması hedeflenmiştir. Söz konusu proje 1998 yılında tamamlanıp, kurulan tesisler bir süre işletilse de devamlılık sağlanamamıştır. Termal otel profesyonel olmayan işletmecilere verildiği için kısa süre sonra tesis tahrip olmuş ve kapatılmıştır. Kısa bir süre üretim yapan CO_2 ve kuru buz tesisi özelleştirilmiştir. Tesisleri devralan işletmeciler, işletme içerisindeki kullanılabilir malzemeleri aldıktan sonra fabrikayı kendi kaderine terk etmişlerdir. Proje kapsamında kurulan seralar bölge şartlarına uygun yapılmadığı için bugün neredeyse tamamen yok olmuş durumdadır. Sanayi faaliyetinin gelişmediği Diyadin ilçesinde yerel kalkınmayı sağlayacak en önemli kalkınma dinamiği, jeotermal enerji potansiyelidir. Önemli bir termal turizm potansiyeli bulunan ilçede mevcut kaynaklardan yeterince faydalanılamamaktadır. Gerekli yatırımların yapılmasıyla ilçede termal turizm önemli bir gelir kaynağı olabilir. Jeotermal seracılık potansiyelinin yeterince değerlendirilemediği ilçede yeni seralar kurularak üretim miktarı artırılabilir.

Ortalama yükseltinin fazla olduğu Ağrı ilinde arazi genellikle dağlık ve tepelik alanlardan oluşmaktadır. Ayrıca ilde kış mevsiminin uzun ve soğuk geçmesi de kış sporları açısından önemli bir avantaj sunmaktadır. Bu potansiyeli değerlendirmek amacıyla ilde

1981 yılında Bubi Dağı Kayak Merkezi, 1998 yılında ise Eleşkirt Güneykaya Kayak Merkezi açılmıştır. 1990 yılına kadar Ağrı İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü tarafından işletilen Bubi Dağı Kayak Merkezi ilgisizlik, güvenlik sorunu ve ulaşım imkanlarının yetersizliğinden dolayı bir süre sonra kapatılmıştır. Tesisteki mekanik düzenekler başka bir kayak merkezinde kullanılmak üzere Bayburt'a gönderilmiştir. 1998 yılında yapımına başlanan Eleşkirt Güneykaya Kayak Merkezi 2000 yılında tamamlanmıştır. Kısa bir süre Eleşkirt Kaymakamlığı Özel İdare'si tarafından işletilen tesis potansiyelin daha iyi bir şekilde değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla özelleştirilmiştir. Devralan şirketin iflas etmesi sonucunda kapatılan Güneykaya Kayak Merkezi 2002 yılında 49 yıllığına başka bir şirkete devredilmiştir. İki yıl çalıştırılan tesis yine kapatılmış ve kaderine terk edilmiştir. Tesisin yeniden kış turizmine kazandırılması sahada istihdam oranını artırmanın yanı sıra ilde bulunan diğer turistik alanların (Ağrı Dağı, Nuh'un Gemisi, İshakpaşa Sarayı, Meteor Çukuru, Diyadin Kaplıcaları) da tanıtımının yapılmasına fayda sağlayabilir. Ayrıca kayak merkezi ve çevresinde avcılık, doğa yürüyüşleri (trekking), çim kayağı, yamaç paraşütü gibi etkinlikler de düzenlenebilir. Kayak Merkezi'nin hemen güneyinde bulunan Şeryan (Güzeldere) Çayı üzerindeki baraj göletinde sportif olta balıkçılığı yapılabilir. Sahada bu tür turizm aktivitelerinin yaygınlaşması yörenin sosyo-ekonomik kalkınmasına yardımcı olabilir. Ekonomik faaliyetlerin oldukça sınırlı olduğu ilde turizm faaliyetlerinin gelişmesi istihdam sağlayacağı için kırsal kesimden kentlere göç azaltılabilir.

Kaya (2016: 225)'nda ifade ettiği gibi Ağrı Dağı ilde gerek trekking gerekse kış turizmi bakımından önemli bir cazibe merkezidir. Önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen Ağrı Dağı ve çevresinde turizm faaliyetleri yeterince gelişememiştir. Bunun başlıca nedenleri; güvenlik sorunu, ulaşım koşullarının elverişsizliği, alt ve üst yapı yetersizliği, konaklama imkanlarının eksikliği, nitelikli işgücünün olmaması, bürokratik faktörler, tanıtım yetersizliği olarak sayılabilir. Söz konusu problemlerin çözüme kavuşturulması sağlanarak bölgedeki turistik alanlardan daha fazla faydalanılabilir.

Bir sınır ilçesi olan Doğubayazıt, Gürbulak Gümrük Kapısı'nın ilçe idari sınırları içerisinde yer almasından dolayı önemli bir ticari potansiyele sahiptir. Her geçen gün ilçenin ticari fonksiyonu artmaya devam etse de altyapıdaki yetersizlikler ve güvenlik sorunundan dolayı istenilen ilerleme kaydedilememektedir. Söz konusu sorunların çözümü ilçedeki ticari faaliyetlerin canlanmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca önemli bir küçükbaş

hayvan varlığına sahip olan ilçede küçükbaş hayvancılığın geliştirilmesine yönelik önlemlerin alınması da ilçede ekonomik hayatın gelişmesine katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

Abdullah, M.F., Othman, A., Edo, J., Jani, R. (2019). Multidimensional Poverty Index Of Marginalized Orang Asli İn Teregganu Malaysia. Pertanika Journal Of Social Sciences And Humanities, 27 (2), 1241-1259.

Ağrı İl Tarım Orman Müdürlüğü (2020). Ağrı İli 2020 Yılı Tarımsal Faaliyet Raporu.

Akça, Y. (2017). Türkiye'nin Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Bölgesel Kalkınma Politikalarının Değerlendirilmesi. Yörük Yaşamı Kültürü ve Uluslararası Geleneksel Türk Sanatları Sempozyumu. 9-11 Kasım, Antalya. 422-429.

Akgiş, Ö. (2014). Kırsal Yoksulluğun Coğrafi Açıdan Analizi: Yenice İlçesi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Çanakkale.

Aksan, G. (2012). Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9-19.

Aktan, C. C., Vural, İ. Y. (2002). Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar Ve Ölçüm Yöntemleri. (Ed. Coşkun Can Vural). Ankara: Hak-iş Konfederasyonu Yayınları.

Alieber, M. (2003). Chronic Poverty in South Africa: Incidence, Causes and Policies, World Development, 31 (3), 473-490.

Alkire, S., Aguilar, G. R. (2015). Global Multidimensional Poverty Index 2015. OPHI.

Alkire, S., Aguilar, G. R. (2015). Poverty Maps. Oxford Poverty & Human Development Initiative.

Alkire, S., Conconi, A., Robles, G., Roche, J.M., Santos, M.E., Seth, S., Vaz, A. (2016). The Global Multidimensional Poverty Index (MPI): 5-year Methodological Note. OPHI Briefing 37.

Alkire, S., Fang, Y. (2019). Dynamics of Multidimensional Poverty And Uni-dimensional Income Poverty: An Evidence of Stability Analysis From China. Social Indicators Research, 142, 25-64.

Altınbıçak, M. A. (2019). Anamur İlçesinde Kırsal Yoksulluk Karşısında Çilek Üretiminin Değerlendirilmesi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54 (1), 366-376.

Altınlı, E. (1967). Doğu ve Gündeydoğu Anadolu'nun Jeolojisi. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Jeoloji Enstitüsü Yayınları. 35-74.

Arabacı, R. (2016). Göreli Yoksulluk Yaklaşımı ve Türkiye İçin Uygunluğu. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 30 (5), 1329- 1343.

Arabacı, R. (2019). Dünya Bankasının Yeni Uluslararası Yoksulluk Sınırları ve Küresel Yoksulluğun Yeniden Değerlendirilmesi. Sosyal Güvenlik Dergisi, 9 (1), 123-140).

Aras, A. (2012). Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Yoksulluk (Sakarya İli Kentsel Alan Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bilim Dalı, Sakarya.

Arpacıoğlu, Ö. (2012). Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Gaziantep.

Arpacıoğlu, Ö; Yıldırım, M. (2011). Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluğun Analizi. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 4(2), 60-76.

Atkinson, A.B. (1998), *Poverty in Europe,* Blackwell Publishers, UK.

Aygün, G. (2016). Ardahan İlinde Organik Hayvancılık. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Çanakkale.

Ayhan, E. E. (2017). Hanehalkının Yoksulluk Algısı Üzerine Bir Araştırma: Bartın İli Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bartın.

Bakırcı, M. (2007). Türkiye'de Kırsal Kalkınma (Kavramlar, Politikalar, Uygulamalar), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Ballon, P., Duclos J. (2016). A Comparative Analysis Of Multidimensional Poverty İn Sudan And South Sudan. African Development Review, 28(2), 132-161.

Bayındırlık ve İskân Bakanlığı (2009). Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu, Kentleşme Şurası, Ankara.

Baytar, İ. (2021). Muş İli Kırsal Alan Potansiyeli ve Kalkınmaya Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul.

Benli, A., Yenihan, B. (2018). Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi. (Ed. Gökçe Cerev, Bora Yenihan). Bursa: Dora Yayınları.

Bidav, Y. (2018). Kırsal Kalkınma Açısından Tunceli'nin Coğrafi Çevre Potansiyelinin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Antalya.

Bilgili, M. (2006). Doğu Akdeniz Kıyısında (Suriye, Lübnan, İsrail) Yaşanan Göçler ve Devlet Oluşum Süreçlerine Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Coğrafyası Anabilim Dalı, İstanbul.

Bostan, S., Okan, T., Ağaç, G. (2013). Gümüşhane İli SWOT Analizi. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Buğra, A., Keyder, Ç. (2003). Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi, Ankara.

Bulut, A. (2013). Coğrafi İşaretler ve Kırsal Kalkınma: Ezine Peyniri Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.

Cafrı, R. (2009). Adana İlinde Yoksulluğun Analizi: Sınırlı Bağımlı Değişkenli Modellerle Bir İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, Adana.

Cerev, G. (2018). Türkiye'de Yoksulluğun Boyutu. (Ed. Gökçe Cerev, Bora Yenihan). Bursa: Dora Yayıncılık.

Chakraborty, S. (2011). Application Of The MOORA Method For Decision Making İn Manufacturing Enviroment. The International Journal Of Advenced Manufacturing Technology, 54, 1155-1166.

Chambers, R. (1998). Rural Development: Putting The Last First. Harlow: Prentice Hall.

Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk, Sosyal Siyaset Konferansları, 2 (59), 89-132.

Çavuşoğlu, B. (2011). Türkiye'de Çalışan Yoksulluğunun Genel Görünümü, Sosyal Güvence, 1, 22-33.

Çelikkaya, S., Yaman, H., Dağlı, İ., Çapık, E. (2018). Bölgesel Politikaların Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Zamana Bağlı Dönüşümü. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 9(22), 21-31.

Çoban, A. (2011). Diyadin (Ağrı) ve Yakın Çevresinde Jeomorfolojik Birimler İle Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Van.

Da Silva, A., De Sousa, J.S., Araujo, J.A. 2017). Evidences on Multidimensonal Poverty İn The Northern Region of Brazil. Brazilian Journal Of Public Administration, 51 (2), 219-239.

Dalgıç, B., İyidoğan, P.V., Güven, A. (2015). Yoksulluk ve Yoksulluk Geçişlerinin Belirleyenleri: Türkiye Örneği. Sosyoekonomi, 23 (24), 51-70.

Dalkılıç, Y. (2011). Erzin ve Dörtyol İlçelerinde Yoksulluk. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Isparta.

Danışman Işık, A. (2018). Subjektif Yoksulluk: Leyden Yaklaşımı İle Bir Değerlendirme. Amme İdaresi Dergisi, 51(1), 71-100.

Demiral, N., Evin, H., Demiral, B. (2007). Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Küresel Yoksulluk, *IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi*, 19-21 Ekim 2007, Çanakkale.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2001). Gelir Dağılımının İyileştirilmesi Ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyon Raporu. DPT Yayınları: Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2004). İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, DPT Yayınları: Ankara.

Dhongde, S., Haveman, R. (2015). Multidimensional Poverty Index: An Application to The United States, Istitute Research on Poverty, No:1427-15, University Of Wisconsin-Madison.

Dinçoflaz, N.J. (2009). Kentteki Kadın Yoksulluğu. Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi. T.C Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.

Doğan, E. (2014). Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi. Uzmanlık Tezi. T.C. Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.

Doğan, E.M., Tatlı, H. (2014). İnsani Gelişme ve Yoksulluk Bağlamında Türkiye'nin Dünyadaki Yeri. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 28, (1), 99-124.

Drewnowski, J. (1977). Poverty: Its Meaning and Measurement, Development and Change, 8 (2), 183-208.

Dumanlı, R. (1996). Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları. DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2449, Ankara.

Ensari, S. (2012). TÜİK'in Yoksulluk Analizleri Üzerine, Maliye Finans Yazıları, 87, 9-15.

Erdoğdu, S., Kutlu, D. (2014). Dünya'da ve Türkiye'de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme. Çalışma ve Toplum. 2 (41), 63-114.

Erdugan, F.E. (2010). Türkiye'de Özürlü Yoksulluğu ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi: Ankara-Keçiören Örneği. Uzmanlık Tezi. T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Ankara.

Erinç, S. (1969). Klimatoloji ve Metodları. İstanbul Üniversitesi Yayınları. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 2, İstanbul.

Ersöz, F., Atav, A. (2011). "Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde MOORA Yöntemi", *YAEM 2011 Yöneylem ve Endüstri Mühendisliği 31. Ulusal Kongresi.* 5-7 Temmuz 2011, Sakarya.

Ertuğrul, İ., Deniz, G. (2018). "Ege Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi'ndeki İllerin Ekonomik Değişkenlerinin Multi-Moora Yöntemi ile Analizi", *IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade And Logistic Congress,* 7-8 Eylül 2018, Aydın.

Es, M., Şengül, R. (2007). "Türkiye'de Kentsel Yoksulluk: Gebze Örneği", *ICANAS 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15 Eylül 2007, Ankara, 353-374.

Field, F. (1983). The Minimum Wage. Policy Studies Institute.

Frame, E., De Lannoy, A. Leibbrandt, M. (2016). Measuring Multidimensional Poverty Among Youth in South Africa at The Sub-National Level, A Southern Africa Labour

And Development Research Unit Working Paper Number 169, Cape Town: Saldru, University Of Cape Town.

Gadakh, V. (2001). Application of MOORA Method for Parametric Optimization of Milling Process. International Journal Of Applied Engineering Reserach, 1 (4), 743-758.

Geray, C. (2011). Dünden Bugüne Kırsal Gelişme Politikaları. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Gordon, D. (2005). Indicators of Poverty & Hunger, Expert Group Meeting On Youth Development Indicators United Nations Headquarters, 12-14 Aralık 2005, New York.

Gönel, F. (2010). Kalkınma Ekonomisi. Ankara: Efil Yayınevi.

Gülçubuk, B. (2002). Kırsal Kalkınma Politikaları Stratejileri ve Göz Önünde Bulundurulması Zorunlu İlkeler. Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırmaları Derneği, Ankara.

Güllülü, U., Karabulut, K., Polat, D. (2007). Ağrı Alt Bölgesi'ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-ekonomik Nedenleri. Atatürk Üniversitesi Yayınları, İİBF Yayınları No: 113.

Günaşdı, N.E. (2014). Çok Değişkenli Çoklu Doğrusal Regresyon Analizinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Zootekni Anabilim Dalı, Erzurum.

Gündoğan, N. (2008). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele, Ankara Sanayi Odası Dergisi, 42- 56.

Gündoğdu, M. B. (2020). Hanehalkı Yoksulluğunu Hesaplama Yöntemlerinin İncelenmesi: Türkiye'de Yoksulluk Profilinin Analizi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.

Gündüz, Y. (2006). Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 5, 34-55.

Güneş, F. (2009). Kentsel Yoksulluk/Dışlanma (mı), Göç ve İstihdam: Eskişehir'de Belediyeden Yardım Alan Haneler, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(18), 449-471.

Hayli, S. (2001). Erzincan Ovasında Köy Meskenleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11, 2, 21-42.

Henninger, N. (1998). Mapping And Geographic Analysis of Human Welfare And Poverty- Review And Assessment. Washington DC, USA.

Hentschel, J., Lanjouw, P. (1998). Using Disaggregated Poverty Maps to Plan Sectoral Investments. Report No: 18570 (1). The World Bank, Washington DC.

Iqbal, A., Siddiqui, A., Zafar, M. (2019). A Geographically Disaggregated Analysis of Multidimensional Poverty in Punjab. International Journal of Social Economics, 47(3), 365-383.

Işık, A.D. (2018). Subjektif yoksulluk: Leyden Yaklaşımı ile Bir Değerlendirme. Amme İdaresi Dergisi. 51(2), 71-100.

Işık, O., Pınarcıoğlu, M. (2015). Nöbetleşe Yoksulluk- Sultanbeyli Örneği. İstanbul: İletişim Yayınları.

İncedal, S. (2013). Türkiye'de Yoksulluğun Boyutları: Mücadele Politikaları ve Müdahale Araçları. Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi, Ankara.

Kabaş, T. (2006). A.Sen'in Kapasite Yaklaşımına Göre Türkiye'de Yoksulluğun Boyutları. Ekonomik Yaklaşım, 17, 77-92.

Kabaş, T. (2009). Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yılları. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Adana.

Kapelyuk, S., Ryabushkin, N. (2019). Multidimensional Poverty İn Russian Regions. *Special IARIW-HSE Conference "Experiences And Future Challenges in Measuring Income And Wealth in CIS Counties And Eastern Europe",* 17-18 September 2019, Moscow, Russia.

Karabulut, K., Yalçınkaya, Ö. (2018). Ağrı İli Göç Analizi. (Ed. Kerem Karabulut). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.

Karaca, S. (2019). "Ağrı İlinin Toprak Özellikleri ve Tarımsal Potansiyeli", *V. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, 16-18 Ekim 2019, Ağrı.

Kaya, E. (2009). Yoksullukla Mücadelede Avrupa'nın ve Türkiye'nin Sosyal Yardım Modeli. Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi. T.C Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.

Kaya, F. (1996). Doğubayazıt İlçesinin Coğrafi Etüdü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Erzurum.

Kaya, F. (2001). Ağrı Ovası ve Çevresi Coğrafi Etüdü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Erzurum.

Kaya, F. (2011). Ağrı Kent Profilinde Sosyo-Ekonomik Boyutlarıyla Kentsel Yoksulluk. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 15(2), 219-242.

Kaya, F. (2011). Ağrı Kent Profilinde Sosyo-ekonomik Boyutlarıyla Kentsel Yoksulluk. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (2), 219-242.

Kaya, F. (2013). Ağrı İlinin 1927-2012 Sayım Dönemleri Kır-Kent Nüfus Hareketleri. International Journal of Social Sicence. 6 (4), 535-559.

Kaya, F. (2014). Doğu Anadolu Karasal İkliminin Belirgin Olarak Yaşandığı Yörelerden Biri Olan Ağrı İlinin İklim Özellikleri. The Journal of Academic Social Science Studies, 26, 27-55.

Kaya, F. (2018). Ağrı İlinin Coğrafi Analizi. (Ed. Kerem Karabulut). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.

Kaya, F. (2020). Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi- Doğal Çevre Özellikleri ve İnanç turizmi Açısından Önemi. Bilgin Kültür Sanat Yayınları: Ankara.

Kaya, Z. (2011). Türkiye'de Yoksulluk Analizi: Bir Probit Model Uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.

Kazgan, G. (1984). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keleş, R. (1992). Yerinden Yönetim ve Siyaset. İstanbul: Cem Yayınevi.

Khalaf, S. (2006). Doğu Anadolu Bölgesi'nin Nüfus Özellikleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul.

Kocaman, S., Kaya, F. (2014). Ağrı İlinin Turizm Coğrafyası. Erzurum: Zafer Ofset Matbaacılık.

Kocatepe, H. (2011). Yoksulluk ve Kent Yoksulluğu: Yalova İli Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Yalova.

Kumar, T.K., Gore, A.P., Sitaramam, V (1996). Some Conceptual and Statistical Issues On Measurement of Poverty. Journal Of Statistical Planning And Inference, 49, 53-71.

Lipton, M. (1997). Poverty, Are the Holes in Consensus? World Development: The Multidisciplinary International Journal Devoted to The Study and Poromotion Of World Development, 25 (7), 1003-1008.

Lok-Dessallien, R. (1995). Review of Poverty Concepts And Indicators. Technical Support Document, 1-21.

Malthus, T. (1971). Nüfus Sorunu ve Malthus, (Çev. Oya Yaylalı). Ankara: Sol Yayınları.

Maxwell, S. (1999). The Meaning And Measurement Of Poverty. Odi Poverty Briefing.

Mead, L.M (1994). Poverty: How Little We Know. Social Service Review, 332-348.

Mead, L.M. (1994). Poverty: How Little We Know. Social Service Review. 68(3), 322-348.

Metin, B. (2011). Türkiye'de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik Ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk Sorunu- Ankara'da Uygulamalı Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Ankara.

Metin, B. (2013). Türkiye'de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik Ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk sorunu- Ankara'da Uygulamalı Bir Araştırma. Ankara: ÇASGEM Yayınevi.

Mohanty, S. K., Rasul, G., Mahapatra, B., Choudhury, D., Tuladhar, S., Valdemar, H. (2018). Multidimenional Poverty in Mountainous Regions: Shan And Chin İn Myamnar. Social Indicators Research, 138, 23-44.

Mowafi, M. (2003). The Meaning and Measurement of Poverty: A Look ınto The Global Debate.

Nam, S. (2019). Multidimensional Poverty among Female Householders İn Korea-Application Of A Latent Class Model. Sustainability, 12 (2),1-11.

Ningaye, P., Njong, A.M. (2014). Determinants And Spatial Distribution Of Multidimensional Poverty in Cameroon. International Journal of Social Science Studeies, 3 (1), 91-103.

Niyimbanira, R.N. (2018). Multidimensional Poverty Among The Villages Of The South African Former Homeland of Qwaqwa. International Journal Of Economics And Financial Issues, 8 (3), 241-249.

OECD (2001), Organisation for The Economi Co-Operation and Development, The DAC Guidelines, Poverty Reduction. OECD Publication Service, France.

Oktik, N. (2008). Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış. (Ed. Nurgün Oktik). İzmir: Yakın Kitabevi.

Olgun, A. (2018). Gelir Dağılımı ve Yoksulluk. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Bilecik.

OPHI & UNDP (2020). Charting Pathways Out Of Multidimensional Poverty: Achieving the SDGs.

Oruç, N., Alpman, N., Karamenderesi, İ. H. (1976). Tendürek Volkanı Çevresindeki Yüksek Florür İçerikli Kaynak Sularının Hidrojeolojisi. Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni. 19, 1-8.

Oyekale, T.O., Oyekale, A.S. (2013). Assessment Of Multidimensional Poverty in Rural And Urban Nigeria: Evidence from Demographic and Health Survey (DHS). European Journal Of Economics, Finance And Administrative Sciences, 42 (2), 141-154.

Özbek, A. (2015). Akademik Birim Yöneticilerinin MOORA Yöntemiyle Seçilmesi: Kırıkkale Üzerine Bir Uygulama. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 38, 1-18.

Özcan, S. E. (2016). Yoksulluk Göstergesi Olarak Hoşnutsuzluk Endeksi, Türkiye İçin Bir Deneme, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 48, 294-313.

Özdemir, S. (2010). Kırsal Yoksulluk: Günlüce Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Muğla.

Özden, F. (2019). Kırsal Kalkınmaya Etki Eden Başlıca Sosyo-Ekonomik ve Mekânsal Faktörlerin Analizi ve Uygun Kırsal Kalkınma Seçeneklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, İzmir.

Özgür, E. M. (2000). Türkiye Coğrafyası. Ankara: Hilmi Usta Matbaacılık.

Öztornacı, B. (2019). Türkiye'de Çok Boyutlu Kırsal Yoksulluk ve Belirleyenleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Adana.

Öztürk, M., Çetin, B. (2009). Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınlar. Journal Of Yasar University, 3(11), 2661-2698.

Öztürk, Ş. (2008). Kırsal Yoksulluk ve Neoliberal Ekonomi Politikaları. The Journal Of International Social Research, 1(5), 605-634.

Öztürk, Ş. (2014). Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları: Küreselden Yerele Tarım Politikaları ve Yoksulluk. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Öztürk, Ş., Nas, F., İçöz, E. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi. 1 (2), 15-32.

Özyakışır, D. (2012). İç Göç Hareketleri ve Geriye (Tersine) Göçün Belirleyicileri- TRA2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul'a Gerçekleşen Göç Üzerine Bir Saha Araştırması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.

Pamen, E.P.F., Kuepie, M. (2017). An Application Of The Alkire-Foster's Multidimensional Poverty Index To Data From Madagascar: Taking into account The Dimensions Of Employment and Gender Inequality. Agence Française De Development, 43, 1-22.

Parasız, İ. (1996). Makro Ekonomi ve Politika. Bursa: Ezgi Yayınevi.

Ramon, P.C., Lata, M. (2004). Working Poor in EU, European Foundation for The Improvement of Living and Working Condition.

Ravallion, M. (1992). Poverty Comparisons: A Guide to Concepts and Methods. Living Standart Measurement Study WP, LSM-88.

Ravallion, M., Datt, G. (1994). How Important To India's Poor is The Urban-Rural Composition of Growth?. Policy Research Working Paper 1399, 1-25.

Sam, N. (2008). Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı. Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi,1, 59-70.

Sen, A. (1976). Poverty: An Ordinal Approach to Measurement. Econometrica, 44 (2), 219-231.

Sertkaya Doğan, Ö. (2019). Nüfus Cağrafyası (Ed. Özlem Sertkaya Doğan, Mesut Doğan), Ankara: Pegem Akademi.

Seyyar, A. (2002). Sosyal Siyaset Terimleri. İstanbul: Beta Yayınları.

Seyyar, A. (2003). Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele. Yoksulluk, Cilt 1, İstanbul: Deniz Feneri Derneği Yayını.

Shea, M. (1997). The Measurement Of Poverty, Welfare And distribution: Basic Issues. ESDS Technical Report.

Shel, P.K., Mukherjee, T., R, A. (2017). Analyzing Rural Poverty Considering Multidimensional Poverty Index: A Case Study in Jalma Union. History Research, 5(4), 25-31.

Sipahi, E.B. (2006). Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Kentsel Yoksulluk: Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Konya Örneğinde Yoksulluk. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 11, 173-189.

Stanujkic, D., Magdalinovic, N., Jovanovic, R., Stojanovic, S. (2012). An Objective Multicriteria Approach to Optimization Using MOORA Method And Interval Grey Numbers", Technological and Economic Development of Economy. 18(2): 331-363.

Stapleford, F. N. (1919). Causes of Poverty. The Public Health Journal. 10(4), 157-161.

Şenses, F. (2017). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk. İstanbul: İletişim Yayınları.

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müşteşarlığı (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967). Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müşteşarlığı (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972). Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müşteşarlığı (1973). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977). Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müşteşarlığı (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983). Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müşteşarlığı (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989). Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müşteşarlığı (1990). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994). Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

T. C. Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) (2012). TRA2'de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma. ISBN: 978-605-62728-4-4.

T.C. Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) (2013). Ağrı'nın Sosyo-ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları.

Tekeli, İ. (2000). Kent Yoksulluğu ve Modernite'nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine. Ed. Akder ve Güvenç, İstanbul: TESEV Yayını.

Temiz, H.E. (2008). Dünyada Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri. Çalışma ve Toplum Dergisi. 2.

Tireli, M. (2009). Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletler (UNDP) ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz. Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.

Topgül, S. (2013). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksulluğun Kadınlaşması. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 14(1), 277-296.

Tuğluoğlu, F. (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935 'Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla'. Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi. XII (25), 55-78.

Tunç, B., Özçelik, F. (2017). Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 6 (3), 2132-2149.

Tümertekin, E., Özgüç, N. (2009). Beşerî Coğrafya İnsan, Kültür ve Mekân. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Türk Dil Kurumu (TDK) (1988). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.

Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği (TÜSİAD) (2000). Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk- Avrupa Birliği ile Karşılaştırma. Yayın No: TÜSİAD-T/2000-12/95.

Türk, T. (2014). 2000 Sonrası Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Isparta.

Uğur, M. S. (2015). Yoksulluğun Çok boyutluluğu ve Türkiye İçin Çok Boyutlu Bir Yoksulluk Ölçümü. *EY International Congress On Economics* II, 5-6 Kasım, Ankara.

Uluocak, Ş. (2014). Sosyolojik Açıdan Yoksulluk Olgusu. (Ed. Ali Arslan, Mustafa Çağlayandereli) İstanbul: Paradigma Akademi.

UNDP (1997). İnsani Gelişme Raporu. New York: Oxford University Press.

UNDP (2010). The Real Wealth OfNations: Pathways To Human Development. Human Development Report 20th Anniversary Edition. ISBN: 9780230284456 90101. New York.

UNDP (2011). Sustainability And Equity: A Better Future For ALL. Human Development Report 2011. ISBN: 9780230363311. New York.

Ünver, Ö., Gamgam, H. (2008). Uygulamalı Temel İstatistik Yöntemler. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yazgan, Ş., Kadanalı, E. (2012). Ağrı İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14 (22): 5-10.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yeldan, E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Yılmaz, T. (2018). Çalışan Yoksulluğu. (Ed. Gökçe Cerev, Bora Yenihan). Bursa: Dora Yayıncılık.

Yichao, W., Di, Q (2017). A Gender-based Analysis of Multidimensional Poverty in China. Asian Journal of Women's Studies. 23(1), 66-88.

Yini, H., Weihuan, J. (2018). Multidimensional Poverty Measurement and Cause Analysis Of Sichuan Qiang Ethnic Minortiy- Based on The Investigation Of 245 Poor Households İn Mao County. European Journal Of Social Sciences. 56(3), 283-296.

Zanbak, M., Gül, Z.B. (2014). Çok boyutlu Yoksulluğun Sınıfsal Analizi: Mersin-Erzurum Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. (29),2, 33-65.

Zülfikar, B.Ş. (2010). Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Yöntemleri: Katılımcı Bir Yaklaşımla Sosyal Riski Azaltma Projesi'nin Başarı Değerlendirmesi- Ankara İli Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara.

EK I

HANEHALKI ANKET FORMU

Bu anket formu "Kırsal Alanlarda Çok Boyutlu Yoksulluğun Coğrafi Açıdan Analizi: Ağrı İli Örneği" konulu doktora tezinin saha çalışmaları sırasında uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Bu çalışma yardımıyla Ağrı ilinde seçtiğimiz köylerde hanelerin sosyo-ekonomik durumunu belirlemeyi, çok boyutlu yoksulluk oranını hesaplamayı ve seçilen köylerin kalkındırılması için gerekli stratejilerin belirlenmesine yönelik altyapı oluşturmayı hedefliyoruz.

Yapılacak olan bu anket çalışması ile temelde Ağrı ilindeki kırsal alanlarda sosyo-ekonomik özelliklerin ele alınması, çok boyutu yoksulluk oranlarının hesaplanması ve sosyo-ekonomik özellikler ile coğrafi ortam ile ilişkisinin kurulması amaçlanmıştır. Çalışmanın devamında seçilen köylere ilişkin detaylı araştırma yapılarak bu köylerdeki kalkınma potansiyeli belirlenecek ve bu potansiyelin değerlendirilmesine yönelik öneriler ortaya konacaktır.

Çalışmanın başarıyla yapılabilmesi ve sonuçlandırılabilmesi için sizlerin yardımı gereklidir. Bu açıdan sizlere ulaşan anket formundaki sorulara zaman ayırıp titizlikle yanıtlamanız, çalışmanın sonuçlarının doğruluğunu ve faydasını arttıracaktır. Araştırma tamamen bilimsel bir nitelik taşıdığı için sizlerden alınan bilgiler hiçbir şekilde kişi adı, ailesi vb. gibi mahremiyetinizi açığa çıkaracak şekilde paylaşılmayacaktır. Bu formun doldurulması için Ağrı Valiliği- Ağrı İl Tarım Orman Müdürlüğü'nden gerekli yasal izin belgesi izin belgesi alınmıştır. Anket formlarının doldurulmasında katılımcının gönüllük ilkesi esas alınmıştır. Bu nedenle istemediğiniz takdirde formu doldurmayabilirsiniz. İlginiz ve zaman ayırdığınız için teşekkür ederiz.

Dr. Öğr. Üyesi Canan ZEHRA ÇAVUŞ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

Doktora Öğrencisi
Gürcü AYGÜN
ÇOMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Köy adı:

1. **Hanede siz dahil yaşayan kişi sayısı: ….**
2. **Çocuk sayısı: …….**
3. **Hane cetveli (Hanehalkı bilgileri)**

Hanede yaşayanlar	**Yaş**	**Cinsiyet**	**Medeni durum**	**Eğitim (bitirilen son okul)**	**İş durumu**	**Çalışmama nedeni (sadece işsizlere sorulacak)**
Görüşmeciye yakınlığı (Eş, çocuk 1, çocuk 2, çocuk 3, çocuk 4, çocuk 5, çocuk 6, çocuk 7, çocuk 8, çocuk 9, çocuk 10, anne, baba, kardeş, diğer)		1.K 2.E	1.Bekâr 2.Evli 3.Boşanmış 4.Dul 5.Ayrı yaşıyor	0.Okul çağında değil 1.Okur-yazar değil 2.İlkokul terk 3.İlkokul 4.Ortaokul 5.Lise 6.Yüksekokul 7.Üniversite 8.Lisansüstü 9. Özel eğitim ve rehabilitasyon	0.Çalışmıyor 1.Çiftçi 2.Yevmiyeli/geçici 3.Ücretli/Maaşlı 4. Esnaf 5. İşveren 6.Ev hanımı 7.Emekli 8.Devlet yardımı 9. Diğer	0.Çocuk 1.İş yok 2.Hasta 3.Engelli 4.Yaşlı 5. Emekli 6.Çalışmak istememesi 7.Öğrenci 8.Diğer
1.Kendisi						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						
7.						
8.						
9.						
10.						
11.						
12.						
13.						
14.						
15.						

4.Hanehalkı türünüz nedir? (5. ve 6. sorular büyük veya geniş aile cevabı verenlere sorulacak diğer seçenekler işaretlenmişse direkt 7. soruya geçilecek)

1)Çocuksuz çekirdek aile	2)Çocuklu çekirdek aile	3)Büyük veya geniş aile

5.Yanıtınız büyük veya geniş aile ise hanede kaç tane çekirdek aile birlikte yaşıyorsunuz?

1) İki aile	2)Üç aile	3)Dört veya üzeri

6.Ailelerin bir arada yaşamasının sebebi nedir?

1)Yoksulluk ve geçim zorluğundan
2)Hasta, yaşlı ya da bakıma muhtaç olduğumuz için
3) Geleneklerimize bağlılığımızdan dolayı
4) Diğer ……

7.Hanenizden dışarıya göç eden var mı? ..... (Cevabınız evet ise aşağıdaki tabloyu lütfen doldurunuz)

	Yaş	**Cinsiyet**	**Eğitim (Bitirilen son okul)**	**Göç ettiği yer**	**Göç etme nedeni**
Göç edenin hane reisine yakınlığı (çocuk 1, çocuk 2, çocuk 3, çocuk 4, çocuk 5, çocuk 6, çocuk 7, çocuk 8, çocuk 9, çocuk 10, anne, baba, kardeş, diğer		1.K 2.E	0.Okul çağında değil 1.Okuryazar değil 2.İlkokul terk 3.İlkokul 4.Ortaokul 5.Lise 6.Yüksekokul 7.Üniversite 8.Lisansüstü	1.Yakın köy 2.Ağrı ilçeler 3.Ağrı merkez 4.Ağrı dışında başka bir il 5.Yurt dışı	1. İş bulmak için 2. Evlilik 3.Güvenlik (terör/şiddet/baskı) 4.Eğitim 5.Sağlık hizmetlerine yakınlık 6.Sosyal ve kültürel imkânların iyi olması 7.Diğer
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					
6.					
7.					
8.					
9.					

10.					
11.					
12.					

8.Temel geçim kaynağınız nedir? (Lütfen tek bir seçenek işaretleyiniz)

1)Tarım	2)Hayvancılık	3) Tarım ve hayvancılık	4) Ücretli iş
5)Yevmiyeli/geçici iş	6) Esnaf veya zanaatkâr	7) Memur (Kamu-Özel)	8) Emekli maaşı
9) Devlet yardımı	10) Akrabaların yardımı	11)Komşuların yardımı	12)Diğer

9.Yetiştiriciliğini yaptığınız hayvan türlerini ve sayılarını lütfen aşağıda belirtiniz.

1) ( ) Hayvanım yok	5) ( ) Manda
2) ( ) Koyun	6) ( ) Arı kovanı
3) ( ) Keçi	7) ( ) At
4) ( ) Sığır	8) ( ) Eşek
9) ( ) Diğer	

10.Tarım araziniz varsa toplam kaç dönümdür?

1)Tarım arazim yok	2)0-10 dönüm
3)11-20 dönüm	4)21-30 dönüm
5) 31-60	6)61-100
7)101-500	8)501-1000

11.Yetiştirdiğiniz en önemli 5 ürünü ve bu ürünleri ne kadar alanda (dekar) yetiştirdiğinizi belirtiniz.

1)Ürün adı: ……	Yetiştirilen alan: ……
2)Ürün adı: ……	Yetiştirilen alan: ……
3)Ürün adı: ……	Yetiştirilen alan: …….....
4)Ürün adı: ……	Yetiştirilen alan: …….
5)Ürün adı: ……	Yetiştirilen alan: …….

12.Tarım arazilerinizde sulu tarım yapıyor musunuz? …… (Cevabınız evet ise kaç dönüm arazide sulu tarım yapıyorsunuz?)

1)10 dönümden az	2)11-20 dönüm arası	3)21-50 dönüm arası
4)51-100 dönüm arası	5)101-500 dönüm arası	6) 500 dönümden fazla

13.Hangi yöntemlerle sulama yapıyorsunuz?

1)Salma	2)Karık	3)Damlama	4)Yağmurlama	5)Diğer (belirtiniz)

14.Üretimini yaptığınızı ürünleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

Faaliyet türü	**Ürünün değerlendirilme biçimi** **0. Üretimi yok** **1. Hane içinde tüketiyoruz.** **2. Pazarda satıyoruz.** **3. Tüccara ya da firmaya veriyoruz.** **4. Kooperatife veriyoruz.**
1.Tahıl üretimi	
2. Yem bitkileri üretimi	
3. Sebze üretimi	
4.Meyve üretimi	
5.Büyükbaş hayvancılık	
6.Küçükbaş hayvancılık	
7. Arıcılık	
8.Kümes hayvancılığı	
9. Balıkçılık	
10.Diğer	

15.Herhangi bir kooperatif veya birliğe üye misiniz? ..... (Cevabınız evet ise hangi kooperatif türüne üyesiniz?)

1)Tarım kredi	2)Tarım satış
3)Tarımsal kalkınma	4)Süt üreticileri birliği
5)Damızlık birliği	6)Diğer

16.Tarım veya hayvancılık desteklerinden faydalandınız mı? 1)Evet 2)Hayır

17.Tarım veya hayvancılık destekleri sizce yeterli mi? 1)Evet 2)Hayır

18.Hanenizin aylık ortalama geliri ne kadardır?

1)500 TL'den az	2)501-750 TL	3)751-1000TL	4)1001-1500 TL
5)1501-2000 TL	6)2001-3000 TL	7)3001-4000 TL	8)4000 den fazla

19.Hanenizde sizden başka gelir getiren bir işte çalışan var mı? ..... (Cevabınız evet ise aşağıdaki faaliyet kollarından hangisinde çalıştığını belirtiniz?

1)Esnaf	2)Kamu
3)Fabrika	4)İnşaat
5)Mevsimlik tarım işçisi	6)Diğer….

20.Hanenin gelirinin ne kadarı hangi faaliyet kolundan sağlanmaktadır?

Gelir kaynağı	**Hane gelirindeki payı (%)**
1)Tarım	
2) Hayvancılık	
3) Ücretli iş	
4) Yevmiyeli/geçici iş	
5) Emekli maaşı	
6) Devletin yardımı	
7) Akrabaların yardımı	
8) Komşuların yardımı	
9)Diğer	

21.Hane gelirleriniz giderlerinizi (harcamalarınızı) karşılamakta yeterli mi?
1)Evet 2)Hayır

22.Hane harcamalarınızın dağılımı ne şekildedir?

Hanenin aylık ortalama gideri	**Tutar (TL)**	**Toplam giderdeki payı(%)**
1.Gıda		
2. Giyim		
3.Sağlık		
4.Eğitim		
5.Elektrik, su, telefon, internet faturası ödeme		
6.Ulaşım (benzin, mazot, yol parası)		
7.Borç ödemesi (Banka, şahıs, sigorta vb.)		
8.Ekonomik faaliyetleri sürdürmek için (tarımsal girdiler, gübre, ilaç, tohum, yem vb.)		
9.Diğer		

23.En fazla tükettiğiniz ürünler nelerdir? (En fazla tüketilenden en az tüketilen ürüne numara vererek sıralayınız)

1)Tahıllar	2) Et ürünleri	3) Sebze-meyve
4) Süt ürünleri	5) Deniz ürünleri	

24.Et tüketme sıklığınız nedir?

1.Neredeyse her gün	2.Haftada bir	3.Ayda bir
4.Yılda birkaç kez	5.Yılda bir	6. Hiç

25.Sebze ve meyve tüketme sıklığınız nedir?

1.Neredeyse her gün	2.Haftada bir	3.Ayda bir
4.Yılda birkaç kez	5.Yılda bir	6. Hiç

26.Kendinizi maddi açıdan nasıl tanımlıyorsunuz?

1)Yoksul	2)Orta halli	3) Zengin

27.Geçim sıkıntısı ve hayat pahalılığından dolayı evde kendi yaptığınız ürünler nelerdir?

1.Salça	2.Ekmek	3.Tarhana	4.Turşu	5.Reçel
6.Konserve	7.Peynir	8.Yoğurt	9. Kurutulmuş sebze	10.Diğer (belirtiniz) ……

28.Geçim sıkıntısı ve ekonomik imkânsızlıklardan dolayı harcamalarınızda kısıtlamaya gidiyor musunuz? ..... (Yanıtınız evet ise aşağıdaki hangi harcama kalemlerinden hangisinde kısıntıya gittiğinizi belirtiniz)

1.Gıda	2.Giyim	3.Eğitim ve sağlık harcamaları	4. Elektrik ve su kullanımı
5.Ulaşım	6.Sosyal harcamalar (sinema,tiyatro, konser vb.)	7.Isınma	8.Diğer (belirtiniz) ……..

29.Geçim sıkıntısı ve maddi zorluklardan dolayı aşağıdaki sorunlardan herhangi birini yaşadınız mı?

	0)Fikrim yok 1)Evet 2)Hayır
1)Ekonomik sıkıntılardan dolayı hayvan sattım.	
2.Ekonomik sıkıntılardan dolayı arazi sattım.	
3.Ekonomik sıkıntılardan dolayı ev eşyası sattım.	
4)Ekonomik sıkıntılar nedeniyle kredi ya da kredi kartı borcumu ödeyemedim.	
5)Ekonomik sıkıntılar nedeniyle eğitim ve sağlık harcamalarında azaltmak zorunda kaldım.	
6)Ekonomik sıkıntılardan dolayı tarımsal makine-teçhizat ve tarımsal girdi (tohum, gübre vb.) alımında zorluk yaşadım.	
7)Ekonomik sıkıntılardan dolayı evime haciz geldi.	
8)Diğer (belirtiniz)……..	

30.Son 5 (beş) yıl içerisinde hanenizde çocuk ölümü oldu mu? 1)Evet 2)Hayır

31.Sizce yörenizdeki sağlık hizmetleri yeterli mi? 1)Evet 2)Hayır

32.Köyünüzde okul var mı? …… (Cevabınız hayır ise çocuklarını okula nasıl gidiyor?)

1)Taşımalı eğitim	2)Yatılı bölge ilkokulu/ortaokulu	3)Diğer (belirtiniz) …….

33.Hanenizde okuyan çocuk var mı ?..... (Var ise sayısını belirtiniz)

34.Okul çağında olmasına rağmen okula gitmeyen çocuğunuz var mı? …… (Cevabınız evet ise çocuğunuzun okula gitmeme sebebi nedir?

1)Maddi imkânsızlıklardan dolayı	2)Çalışmak zorunda olduğu için
3)Aile işlerine ve ev işlerine yardım ettiği için	4)Hasta ya da engelli olduğu için
5)Çocuğun okula gitmek istememesinden dolayı	6)Diğer …….

35.Yörenizdeki eğitim kurumlarının size uzaklık durumu nasıldır?

İlköğretim	1.Yakın	2.Uzak
Ortaöğretim	1.Yakın	2.Uzak
Yükseköğretim	1.Yakın	2.Uzak

36.Yörenizdeki eğitim kurumlarının yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?

İlköğretim	1.Evet	2.Hayır
Ortaöğretim	1.Evet	2.Hayır
Yükseköğretim	1.Evet	2.Hayır

37.Yaşadığınız ev kime ait?

1.Kendisine	2.Kiracı	3.Anne-babasına	4.Diğer (belirtiniz)……..

38.Konutun inşasında kullanılan malzeme nedir?

1)Betonarme	2)Taş	3)Kerpiç
4)Ahşap	5)Kargir	6)Diğer (belirtiniz) ……..

39.Evinizin zemini nasıldır?

1.Beton	2. Toprak-kum
3.Ahşap döşeme	4. Diğer (belirtiniz) ……..

40.Evinizin çatısında kullanılan malzeme nedir?

1.Kiremit	2. Toprak	3.Saç
4.Mebran	5.Ahşap	6.Diğer (belirtiniz) ……..

41.Evinizin özelliklerini ve evdeki eşyalarınızı aşağıda belirtiniz.

Evin özellikleri	**1.Var 0.Yok**	**Evdeki eşyalar**	**1.Var 0.Yok**
1.Oda		1.Telefon (cep telefonu dahil)	
2.Banyo		2.Televizyon	
3.Mutfak		3.Uydu veya kablolu yayın	
4.Tuvalet (Ev içinde)		4.Buzdolabı	
5.Kalorifer		5.Fırın	
6.Şofben		6.Çamaşır makinası	
7.Şebeke suyu		7.Bulaşık makinası	
8.Güneş enerjisi		8.Bilgisayar	
		9. İnternet bağlantısı	

42.Hanenizde aşağıdaki araçlardan hangileri mevcuttur?

Traktör	1.Var	2.Yok
Araba (otomobil/kamyon vb.)	1.Var	2.Yok
Motosiklet	1.Var	2.Yok
Bisiklet	1.Var	2.Yok

43.Evde ısınmada yakacak olarak ne kullanıyorsunuz? (Önemine göre sıralayınız)

1)Tezek	2.Odun
3.Kömür	4.Diğer (belirtiniz) ……

44.Yemek pişirmek için kullandığınız enerji kaynağı hangisidir?

1.Tezek	2.Odun	3.Odun kömürü
4.Kömür	5.Tüp gaz	6. Diğer (belirtiniz) ……

45.Evinizde su şebekesi var mı? 1)Evet 2)Hayır

46.İçme suyunu nereden karşılıyorsunuz?

1.Ev içinde musluk/şebeke	2.Köy çeşmesi	3.Pompalı kuyu (tulumba vb.)
4.Adi kuyu	5.Nehir, dere, çay vb.	6. Sondaj (Artezyen vb.)

47.Kendinizi ekonomik olarak nasıl tanımlarsınız?

1.Çok yoksul	2.Yoksul	3.Orta halli	4.Zengin

48.Köydeki diğer hanelerle kendi ekonomik durumunuzu kıyasladığınızda kendinizi onlarla nasıl görüyorsunuz?

1.Aynı	2.Daha iyi	3.Daha kötü

49.Sizin köyünüzde yoksulluk önemli bir problem midir?..... (Cevabınız evet ise yoksulluk ne kadar önemli bir problemdir?

1.Çok önemli	2.Önemli	3.Az önemli	4.Yoksul yok

50.Köyünüzde bir ailenin yoksul sayılmaması için aylık ortalama geliri sizce ne kadar olmalıdır?

1)250-500TL	2)501-1000TL	3)1001-1500TL	4)1501-2000TL	5)2001-2500TL
6)2501-3000TL	7)3001-3500TL	8)3501-4000TL	9)4001-4500TL	10)4500TL'den fazla

51. Sizce yoksulluk nedir? En önemli 3 faktörü sıralayınız. (Kriterlere 1'den başlayarak numara veriniz)

1.Parasının olmamasıdır (Gelir yetersizliği).	
2. Sosyal güvencesinin olmamasıdır.	
3. Eğitim seviyesinin düşük olmasıdır.	
3.Kişinin çok fazla arazisinin ve hayvanının olmamasıdır.	
4.Çok fazla çocuğa sahip olmasıdır.	
5.Diğer (belirtiniz) ……..	

52.Size göre bir kişinin yoksul olmasının sebebi ne/neler olabilir?

1.Kişinin tembel olması	
2.Devletin uygulamaları	
3.Yaşadığı yerin coğrafi şartlarının elverişli olmaması (iklim koşullarının sert ve arazisinin verimsiz olması vb.)	
4.Eğitimsizlik	
5.Sağlık sorunları ve yaşlılık	
6.Yeterli iş imkânının olmaması	
7.Hane türü (çekirdek aile, ataerkil veya geniş aile)	
8.Kader	
9.Diğer (belirtiniz) …….	

53.Köyünüzde kalkınmanın sağlanması ve yoksulluğun azaltılması için neler yapılmalıdır?

1.Yeni iş kolları açılmalıdır.	
2.Tarım ve hayvancılığa daha fazla destek verilmelidir.	
3.Çiftçilere yönelik bilgilendirme amaçlı eğitim seminerleri düzenlenmelidir.	
4.Devletin yoksul ailelere yaptığı yardımları arttırması gereklidir.	
5.Sağlık masraflarını devlet karşılamalıdır.	
6.İşsizlik maaşı bağlanmalıdır.	
7.Diğer (belirtiniz) ……..	

54.Sosyal güvenceniz var mı? …….. (Yanıtınız evet ise aşağıdaki sosyal güvence türlerinden hangisine sahipsiniz?

1)SSK	2)Bağkur	3)Emekli Sandığı	4)Özel Sigorta	5)Genel Sağlık Sigortası (eski adı Yeşil Kart)	6)Diğer (belirtiniz) ……

55.Devletin yoksul aileler için sağladığı yardımlardan faydalanıyor musunuz? ……. (Yanıtınız evet ise aşağıdaki hangi yardım türlerinin hangisinden faydalandınız?)

1)Gıda	2)Yakacak	3)Eğitim	4)Sağlık
5)Yaşlı maaşı	6)Engelli maaşı	7) Nakit para yardımı	8)Diğer (belirtiniz)

56.Devletin yoksul aileler için yaptığı yardımları yeterli buluyor musunuz?

1) Evet yeterli buluyorum.
2)Hayır, devlet bu konudaki desteğini arttırmalıdır.

EK II. Anket Çalışması Kapsamında Örneklem Seçilen Köylerdeki Arazi Çalışması Kapsamında Kaydedilen Görüntü Örnekleri

Fotoğraf 1. Tanyolu Köyü Kayalık Mezraa'sında bulunan anaokul ve ilkokul yoksul bir aile tarafından ev olarak kullanılmaktadır (Tanyolu Köyü Kayalık Mezraası, 2020).

Fotoğraf 2. Tanyolu Köyü Kayalık Mezraa'sında engelli bir anne ve iki çocuğunun kaldığı mekân **(A)** ve yoksul bir haneye ait konuttan görünüm **(B)** (Tanyolu Köyü Kayalık Mezraası, 2020).

Fotoğraf 3. Tutak Köyü'nde yoksul hanelere ait konutlardan görünümler (Tutak Köyü, 2020).

Fotoğraf 4. Değirmendüzü Köyü'nde yoksul hanelere ait konutlardan görünümler (Değirmendüzü Köyü, 2020).

Fotoğraf 5. Doğansu Köyü'nde yoksul hanelere ait konuttan bir görünüm (Doğansu Köyü, 2020).

Fotoğraf 6. Kazanbey Köyü'nde yoksul hanelere ait konutlardan görünümler (Kazanbey Köyü, 2020).

Fotoğraf 7. Bardaklı Köyü'nde yoksul hanelere ait konutlardan görünümler (Bardaklı Köyü, 2020).

